

**КОЛЕКТИВНА
МОНОГРАФІЯ**



**ГУМАНІТАРНІ
ВИМІРИ
ВОЄННИХ
ЧАСІВ:
НАУКОВЕ ТА
ФІЛОСОФСЬКЕ
ОСМИСЛЕННЯ**

**ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ
ВОЄННИХ ЧАСІВ:
НАУКОВЕ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ
ОСМИСЛЕННЯ**

(Колективна монографія)

За редакцією В.Ю. Жарких, Н.М. Рибка

Одеса • Олді+ • 2024

УДК 94(100)+94 (093)+94(36)+172-054+304+130.1+141
Г93

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська політехніка»
(протокол № 10 від 27 березня 2024 р.)

Наукові редактори:

Жарких Володимир Юрійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедру філософії, історії та політології Національного університету «Одеська політехніка»;

Рибка Наталія Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, історії та політології Національного університету «Одеська політехніка»

Рецензенти:

Петінова Оксана Борисівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»;

Гончарук Тарас Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського університету імені І. І. Мечникова

Авторський колектив:

Федорова Алла Іванівна (1.1.), Синявська Олена Олександрівна (1.2), Мельник Олег Віталійович (1.3.), Безродна Віра Іллічна (2.1.), Жарких Володимир Юрійович (3.1.), Афанасьєв Олександр Іванович (3.2), Рибка Наталія Миколаївна (3.3.)

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення : колективна монографія / О.А. Афанасьєв, В.І. Безродна, В.Ю. Жарких, та ін.; за ред. проф. В.Ю. Жарких, доц. Н.М. Рибка. Одеса : Олді+, 2024. 334 с.

ISBN 978-966-289-861-3

Представлені у монографії матеріали учасників подані в авторській редакції та відображають власну наукову позицію авторів. Автори несуть повну відповідальність за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, наукової термінології, імен власних, джерел посилання.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ВСТУП	4
1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ РОЗВІДКИ ВІЙНИ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ.	8
1.1. Ізмаїльська старообрядницька єпархія в роки Другої світової війни (А.І. Федорова)	8
1.2. «На вістрях штиків»: з історії російсько- українського протистояння на завершальному етапі Першої світової війни (О.О. Синявська)	57
1.3. Історичні міфологеми під час підготовки російсько-української війни 2004-2022 та їх застосування: спроба аналізу історіографії та громадянського суспільства України (О.В. Мельник)	97
2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ ВОЄННИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ.	131
2.1. Громадянське суспільство в Україні: відповіді на виклики воєнного часу (В.І. Безродна)	131
3. ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ.	173
3.1. Культура ідентичності в контексті викликів воєнного часу (В.Ю. Жарких)	173
3.2. Наративи та метанаративи воєнних часів (О.І. Афанасьєв)	213
3.3. Стереотипи: війна в середині себе (Н.М. Рибка)	261
ВИСНОВКИ	299
ЛІТЕРАТУРА	301
АВТОРИ	330

ВСТУП

Сучасна Україна переживає складні часи. Гібридна війна, яку Росія розпочала проти України у 2014 році захопленням Криму і вторгненням на Донбас, переросла 24 лютого 2022 року в повномасштабне військове вторгнення Росії на територію України. Війна має величезні негативні наслідки, особливо для України, але також для Росії і усього світу. Це і гуманітарна криза, і економічні втрати, і руйнування міжнародного права, і непередбачувані політичні трансформації, і ескалація різноманітних, зокрема і інших воєнних конфліктів.

Війна призводить до знищення майна і інфраструктури, загибелі і поранення людей, руйнування соціальних і культурних структур. Ці страшні наслідки спонукають до роздумів про гуманітарні наслідки і виміри війни.

Гуманітарні виміри воєнних часів актуалізуються в ситуаціях коли велика кількість людей стикаються не тільки з медичними чи економічними, але й зі складними психологічними і моральними питаннями. Одним з найважливіших аспектів гуманітарного виміру воєнних часів є міжнародне право і захист прав людини, оскільки воєнний конфлікт має великий вплив на мирне населення, особливо на вразливі групи, такі як діти, жінки і люди з інвалідністю. Тому важливим аспектом гуманітарних вимірів воєнних часів є гуманітарна допомога і реабілітація, яка охоплює відновлення життєвих умов і забезпечення необхідних ресурсів для життя, а також психологічну підтримку та реабілітацію для поранених і тих, хто пережив травму в результаті воєнних дій.

Отже, війна має широкий спектр військових, економічних, соціально-політичних, етичних аспектів, і важливо враховувати їх у вирішенні різноманітних питань безпеки, захисту і гуманітарної допомоги. Це

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

детермінує економічні, культурні, геополітичні, історичні, політико-правові, соціальні, психологічні, філософські рефлексії.

Війна породжує глибокі філософські рефлексії про природу насильства, справедливості, моралі, відповідальності, правові і політичні розмірковування стосовно політичних трансформацій, історичні екскурси про причини і витоки конфліктів. Ці роздуми безпосередньо і опосередковано впливають на погляди суспільства на війну і мир, а також на рішення політичних лідерів і владних структур.

В цьому контексті актуальними є питання, які аналізуються в колективній монографії кафедри філософії, історії та політології Національного університету «Одеська політехніка»: Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення.

В першому розділі аналізуються важливі і маловідомі аспекти історичних підвалин взаємовідношень України і Росії, зокрема, релігійних, на прикладі складної і драматичної долі Ізмаїльської старообрядницької єпархії та її вірян. Розглядається також історія російсько-українського протистояння на завершальному етапі Першої світової війни і аналізується важлива проблема переосмислення відомих наративів в українській та зарубіжній історіографії стосовно причин, змісту та наслідків українсько-російського протистояння на завершальному етапі Першої світової війни, коли відбувалося становлення української державності. Це актуалізується необхідністю широкої популяризації історичних аспектів відносин між Україною та Росією та спростування фейків російської пропаганди.

Висвітлюються історичні міфологеми, які поширювались під час підготовки російсько-української війни 2004-2022, їх застосування та наслідки.

Другий розділ присвячений політико-правовим та соціальним вимірам воєнних подій в Україні, зокрема аналізується громадянське суспільство в Україні, і його відповіді на виклики воєнного часу, засоби адаптування та форми зміни. Розглядаються нові формати взаємодії громадянського суспільства, бізнеса і держави, оцінюється рівень суспільної підтримки організацій громадянського суспільства.

У третьому розділі розглядаються актуальні аспекти філософських рефлексій під час війни. Аналізується культура ідентичності в контексті викликів воєнного часу. Адже під час війни в Україні виникли нові орієнтири філософії життя, тому філософські роздуми про самосвідомість людини і її громадянську позицію набувають першорядного значення.

Аналізуються наративи та метанаративи воєнних часів, від яких залежить розуміння і інтерпретація подій. У сучасних умовах, коли війна набуває характеру цивілізаційного протистояння демократій та диктатур, на перший план виходить протистояння метанаративів, стратегічних і ідеологічних наративів, які втілюють протилежні цінності і цілі. Перед українськими гуманітаріями стоять важливі задачі: перезавантажити українські метанаративи на засадах науки і загальнолюдських цінностей і розвінчати російські як великодержавні, шовіністичні, які суперечить нормам науковості і гуманістичним ідеалам.

Також аналізуються створення, поширення, зміна стереотипів, які у контексті сучасних технологій і інформаційних можливостей стають справжньою зброєю з відповідними потенціалами та загрозами і аналіз яких виявляється важливим для формування та закріплення національної української ідеології, успішної боротьби за фізичне існування і для руйнування застарілих та ворожих стереотипів.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення:
Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф.
Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

**Матеріал монографії може бути корисним вченим,
викладачам, студентам, всім, хто має розумітися на
гуманітарних вимірах воєнних часів.**

Проф. О. Афанасьєв

1. ІСТОРИОГРАФІЧНІ РОЗВІДКИ ВІЙНИ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ.

1.1. Ізмаїльська старообрядницька спархія в роки другої світової війни (А.І. Федорова)

Війна, окупація неодмінно вносять свої зміни в політичне, соціальне, культурне життя суспільства. Не виключенням стає і релігійна сфера. Релігійні організації також змушені підлаштовуватися під нові реалії. В Україні проживають представники різних етносів та конфесій. Закони нашої держави гарантують вільне сповідання різних релігій. Разом з тим А. Колодний акцентував ще до відкритого російсько-українського конфлікту, що будь-які національно-релігійні меншини на території України мають себе ідентифікувати передусім як громадяни України, працювати на Українську державу¹.

Багатоетнічність та багатоконфесійність відрізняється південь Одеської області – Ізмаїльщина (Буджак, Південна Бессарабія, українсько-придунайський регіон). Тут доволі компактно з середини XVIII ст. проживаються старообрядці (старовіри, древлеправославні християни; регіональна назва – липовани). Це етноконфесійна група, що виокремилася в результаті церковних реформ в Росії патріарха Никона середини XVII ст. Через відданість традиційним віруванням та звичаям, що закріпилися на Русі з часів Володимира Великого, старовіри піддавалися утискам та гонінням як з боку панівної православної церкви, так і

¹ Колодний, А. (2008). Плюральність релігійного життя України. *Українське релігієзнавство*, 46, 216.

держави. Така політика призводила до того, що вони змушені були залишати рідні домівки та переселятися на окраїни Російської імперії або за кордон. Так вони з'явилися в Польщі, країнах Балтії, Туреччині, Австрії, Пруссії та інших країнах.

У зв'язку з російською агресією проти України старовірів часом асоціюють як виключно прибічників «русского мира». Але це лише російські маніпуляції. На підтвердження цього наведемо позицію С. Деева, який зазначає, що з середини XVII ст. Росія стала для старообрядців мачухою через чисельні гоніння, утиски. На його думку, «руський мир» та «русский мир» – різні поняття; перша назва від слова «Русь» і стосується Київської Русі, друга – від слова «Россия», створеного за Петра I для «європейців», коли все старе, руське, усіяло заперечувалось та знищувалось. «Створювався «русский мир» як дещо протиприродне та антиісторичне. Це був «мир» кривавих вбивств, державного полювання на інодумців та релігійних війн. Старообрядництво – це явище «руського миру», а не «русского мира», – констатує С. Деев.²

Після 2014 р. старообрядницькі організації в Україні поступово дистанціюються від РФ. Наприклад, на сторінках в соцмережах окремих старообрядницьких громад України, Київської та всієї України архієпископі Руської Православної Старообрядницької Церкви (РПСЦ) замість слова «русский» віддавалася перевага більш нейтральному терміну «древлеправославие».³

² Деев, С. Старообрядческая концепция «русского мира». 22.04.2014. *Хвиля*. URL: <https://hvylya.net/analytics/history/staroobryadcheskaya-kontseptsiya-russkogo-mira.html>

³ Федорова, А. І. (2022, червень). Старообрядці України в умовах військової агресії РФ. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна у сучасному міжнародному просторі» (13-14 червня 2022, Одеса)*. Київ. С.113.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну старовіри України відмежовуються від Москви через принципові розходження у баченні подій. З квітня 2022 р. Київська та всієї України архієпископія РПСЦ звернулася до очільників Московської та Білокриницької митрополій розглянути питання автокефалії. Духівництво висловило свою принципову позицію усьому старообрядницькому світу, заявивши, що в Україні йде «повномасштабна війна. Війна несподівана, не спровокована і не розв'язана народом України»; що ніякого відношення більшість старообрядців України не мають до «русского мира»; не було на території України утисків старообрядців за мовними та релігійними ознаками; на сьогодні у громадян РФ та України «сформувалися ... протилежні громадянські позиції.»⁴ Жодна зі сторін, до яких зверталися, що доволі передбачувано, не виявила зацікавленості в автокефалії: московська сторона розв'язання питання відкладала до завершення війни та встановлення чітких кордонів держав; румунська – пропонувала перейти під їх підпорядкування. Але старовіри України діяли рішуче та наполегливо, і 2 листопада 2022 р. в державному реєстрі назва «Архієпископія Київська та всієї України Руської Православної старообрядницької церкви» замінена на «Древлеправославна Церква України» (ДЦУ). ДЦУ юридично була зареєстрована як самостійний релігійний центр. Тобто цим кроком офіційно перервано канонічне підпорядкування архієпископії Москві, у складі якої українські приходи знаходилися з кінця Другої світової війни. Найбільш компактно старовіри проживають на півдні Одеської області – Ізмаїльському районі. В сьогоднішніх реаліях ДЦУ офіційно визнає назву своїх

⁴ Обращение духовенства Киевской и всея Украины Архиепископии РПСЦ. 03.04.2022. *Древлеправославна Україна*. URL: <https://bit.ly/3SCjniC>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

вірян «древлеправославні християни», зрікаючись терміну «старообрядці», що не був, на їх думку, самоназвою; прийнятним вважають також термін «старовіри»⁵.

Отже, внаслідок повномасштабної війни Росії проти України старовіри України змогли позбавитися влади Москви. Зазначимо, що духовний центр Древлеправославної Церкви знаходиться саме на території сучасної України, у селі Біла Криниця Чернівецької області. Саме тут, на той час у складі Австрійської імперії, у 1846 р. створена білокриницька тричинна старообрядницька ієрархія на чолі з босносараївським митрополитом Амвросієм. Це була своєрідна відповідь на політику російського уряду: наприклад, у 1822 р. російський імператор Олександр I наклав заборону на прийняття старовірами священників, дияконів з панівної церкви; за Миколи I ситуація лише погіршилася. Звісно, російська влада не могла миритися з влаштуванням окремої старообрядницької ієрархії. Під її тиском австрійська влада змусила митрополита Амвросія покинути Білу Криницю (його заточили до фортеці Цилі у Сербії). Однак це не перервало новоствореної ієрархії, оскільки Амвросій встиг висвятити двох єпископів – Кирила Майноського та Аркадія Славського. Місце Амвросія зайняв Кирило. Білокриницька ієрархія швидко поширюється, засновуються старообрядницькі єпархії, в т.ч. і в Росії. Вже у серпні 1861 р. на Освяченому соборі в Москві, як зазначає С. Інікова, розглядалося питання про створення Московської архієпископії – керівного духовного центру

⁵ Древлеправославна Церква України відновила свою історичну назву та юридично оформила вихід з підпорядкування москві. 02.11.2022. *Державна служба України з етнополітики та свободи совісті*. URL: <https://dessa.gov.ua/ancient-orthodox-church-of-ukraine-2-november-2022/>

для всіх російських старообрядців білокриницької згоди. З Білокриницької митрополії на цей захід ніхто не зміг приїхати, і собор прийняв рішення надалі ставити архієреїв на московський престол незалежно від Білокриницької митрополії, «оскільки архієпископ Московський не підлеглий митрополиту Білокриницькому, а ставиться до нього як до старшого брата во Христі, а не як до начальника»⁶. Отже, Москва здавна хотіла верховенства, не бажаючи підпорядковуватися Білій Криниці та ділити з нею приходи. Недовзі між Білою Криницею та Москвою досягнута згода про поділ приходів: ті, що знаходяться на території Російської імперії, належать московському архієпископу, закордонні – білокриницькому митрополиту. Однак з підпорядкуванням не завжди все було гладко, часом виникали проблеми з приводу приналежності тієї чи іншої єпархії, що ми можемо спостерігати й сьогодні.

Однією з таких єпархій, де не було чіткого юридичного підпорядкування була Ізмаїльська старообрядницька єпархія білокриницької згоди, що була створена у 1857 р. Саме на території Ізмаїльщини й в наш час старовіри проживають найбільш компактно, порівняно з іншими регіонами України. Першим єпископом Ізмаїльської єпархії став Аркадій Васлуйський. Доля цієї єпархії виявилася досить нелегкою саме через її геополітичне розташування. Територія Бессарабії, де знаходилася єпархія, неодноразово переходила то до Росії, то до Молдавського князівства, то до Румунії тощо. Відповідно й єпархія підпорядковувалася то білокриницькому митрополитові, то московському

⁶ Иникова, С.А. (2019). К вопросу о попытке создания в Москве в 1955 г. старообрядческой митрополии. *Религии России*, 1, 48. DOI: 10.22250/2072-8662.2019.1.47-58

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

архієпископу. Після Першої світової війни ця територія увійшла до складу Румунського королівства, де знаходилися до літа 1940 року; протягом нетривалого часу на початковому етапі Другої світової війни входила до складу УРСР (1940–1941 рр.); з середини 1941 по середину 1944 рр. перебувала в зоні державного управління союзника Німеччини Румунії; з літа 1944 р. – знову під владою радянської влади. Лише 10 лютого 1947 р. підписано радянсько-румунський договір, за яким до УРСР офіційно відходили Північна Буковина, Хотинщина та Ізмаїльщина.

Що стосується історіографії питання, то зазначимо, що загальну характеристику Ізмаїльської старообрядницької єпархії подав ще відомий апологет старообрядництва Ф. Мельников⁷, окремі аспекти діяльності Ізмаїльської єпархії з часів її становлення розглядалися в статтях С. Таранця⁸, дисертаційних роботах та статтях А. Федорової⁹, І. Кучерявенко¹⁰ та ін.

⁷ Мельников, Ф. Е. (1999). Краткая история древлеправославной (старообрядческой) церкви. Барнаул, 322-323.

⁸ Таранець, С. В. (2001). Старообрядці в Південній Бессарабії (від початку поселення до 1917 р.). *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України*, 7, 61–91; Таранець, С. В. (2009). Старообрядці Бессарабії та їх переслідування російським урядом у XIX — на початку XX ст. *Український історичний журнал*, 4, 84-94 та ін.

⁹ Федорова, А. І. (2005) *Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у XIX – першій половині XX ст.: історико-конфесійний аспект*. (PhD) (іст.). Одеса, 238; Федорова, А.І (2007). Анастасій – єпископ Ізмаїльської старообрядницької єпархії. *Інтелігенція і влада*, 9, 243–250; Федорова, А.І. (2008). Старообрядницька Ізмаїльська єпархія (50-і рр. XIX ст. – 40-і рр. XX ст.). *Науковий вісник*, 20 (76), 167–177 та ін.

¹⁰ Кучерявенко, І. Ф. (2007). Ізмаїльсько-Бессарабська старообрядницька єпархія як історико-культурний та конфесійний феномен (1857-1946 рр.). (PhD) (іст.). Ізмаїл, 251; Кучерявенко, І. Ф.

Загальна релігійна ситуація на півдні України в період війни отримала своє відображення в роботах таких вітчизняних дослідників як М. Михайлуца¹¹, І. Верховцева¹² та інш. Проблеми старообрядців в роки окупації розглянуті в роботах молдавського науковця П. Шорнікова¹³ та російського М. Шкаровського¹⁴. Однак історія Ізмаїльської старообрядницької єпархії та її вірян в означений період не стала предметом спеціального дослідження, за винятком робіт О. Луньової, присвячених першому досвіду «советизації» серед липован¹⁵. Документи Ізмаїльської старообрядницької

(2005). Духовний центр старообрядництва на Півдні України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*, IX, 239–245; Кучерявенко, І. Ф. (2009). Ізмаїльсько-Бессарабська старообрядницька єпархія: основні аспекти діяльності (1857-1946). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*, 26, 7–11 та ін.

¹¹ Михайлуца, М. І. (2008). Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939–1945). Одеса; Михайлуца, М. І. (2007). Репресії духовенства на Одещині у 1940-1945 рр. (на матеріалах архіву УСБУ в Одеській області). *Історія України: маловідомі імена, події, факти*, 34, 355–361.

¹²Верховцева, І. Г. (2011, квітень). Церковно-державні відносини у Подунав'ї у добу радянзації краю. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: Матеріали III Міжнародної наукової конференції, присвяченої 70-й річниці героїчної оборони Одеси (м. Одеса, 15–16 квітня 2011 р.)*. Одеса, 316–320.

¹³ Шорников, П. (2003). Старообрядцы и оккупация. 1941–1944. *Старообрядцев Молдавии живое слово*. Кишинев, 78–89.

¹⁴ Шкаровский, М.В. Старообрядцы СССР в годы Великой Отечественной войны. *Санкт-Петербургская духовная академия Русской Православной церкви*. URL: <http://spbda.ru/publications/shkarovskiy-m-v-starobryadcy-sssr-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voyny/>

¹⁵ Лунева, О. К. (2012). Советская власть и липоване: судьбы «первого знакомства». Липоване: история и культура русских-старообрядцев, IX, 61–64; Лунева О. (2013). Изменения в

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

епархії повоєнного часу, виявлені в Архіві Кишинівської епархії РПСЦ¹⁶ та Державному архіві Одеської області дають можливість певним чином заповнити цю прогалину.

Мета даної роботи – розкрити на основі архівних документів та аналізу історіографії положення Ізмаїльської старообрядницької епархії та її вірян в часи Другої світової війни; завдання: проаналізувати взаємодії епархії з різними урядами; виявити репресивні заходи щодо прибічників старої віри та визначити їх причини; звернути увагу на військову службу старовірів у складі як румунської, так і російської армій; розглянути зміну канонічного підпорядкування епархії після звільнення від влади румунів та особливості перебування

хозяйственной практике липован Придунайского края Украины в условиях коллективизации. Культура русских-липован в национальном и международном контексте, 6, 281–288 та ін.

¹⁶ Цей архів знаходиться в стадії систематизації та комплектації. Виявлений у 2014 р. при ремонті Мазаракіївської церкви в м. Кишиневі в мішках. Назви справ подаються за назвами вказаними на теках, в яких вони були виявлені. Одні справи мають посторінкову нумерацію, в інших нумерація взагалі відсутня, тому проставляли її власноруч. Окремі справи архіву знайшли своє відображення в роботах науковців, в т.ч. і по розглядаємому періоду: Пригарин, А. А. (2019). Автобиографические материалы священства как источник для изучения вхождения липован в советское пространство (вторая половина 1940-х гг.). *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 7, 287–303; Федорова, А. (2021). Ізмаїльська старообрядницька епархія у перші повоєнні роки (1945–1947). *Старожитності Лукомор'я*, 2, 124–134. <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.2.69>; Федорова, А. И., Пригарин, А. А. (2021). Арсений Лысов – последний епископ Измайльской старообрядческой епархии. *Старообрядчество: история и современность, местные традиции, русские и зарубежные связи: материалы VII Междунар. науч.-практ. конф.* Улан-Удэ, 95–110. <https://doi.org/10.18101/978-5-9793-1674-1-95-110> та ін.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

у складі Московської архієпископії та Радянського Союзу.

Базовими під час проведення дослідження стали наступні методи: аналізу та синтезу архівних документів, порівняльно-історичний метод при характеристиці діяльності у складі різних держав, статистичний щодо підрахунку кількості старообрядницьких громад та старообрядців в них, біографічний, історико-критичний тощо.

Як ми відзначали, Ізмаїльська старообрядницька єпархія через своє положення ставала предметом інтересів як Білої Криниці, так і Москви. Через це виникали певні конфлікти. Наприклад, після смерті ізмаїльського єпископа Анастасія у 1906 р. єпархія опинилася без власного єпископа. Московська архієпископія довгий час не призначила нового єпископа: з місцевих, мабуть, побоювалися ставити через вірогідний вплив білокриницького митрополита, який знаходився значно ближче ніж московський архієпископ; а «чужі» кандидатури, в основному, не задовольняли місцевих. З 1906 р. по 1919 р. йшли активні пошуки та боротьба за право мати власного єпископа¹⁷. Лише після включення території Ізмаїльщини до Румунії після Першої світової війни та революційних подій в Росії, і відповідно переходу під юрисдикцію білокриницького митрополита, у 1919 р. на Ізмаїльську старообрядницьку кафедру був поставлений білокриницьким митрополитом Макарієм (Лобовим) власний єпископ Феоген. З його ім'ям пов'язана так звана смута¹⁸, коріння

¹⁷ Федорова, А. (2020). Ізмаїльська старообрядницька єпархія: проблема пошуку власного єпископа (1906–1919 рр.). *Емінак*, 3 (31), 88–97. [https://doi.org/10.33782/eminak2020.3\(31\).438](https://doi.org/10.33782/eminak2020.3(31).438)

¹⁸ Див. детальніше: Боурош, Л. Г. (2006). Румынский документ 1936 года «Сведения о старообрядцах, проживающих в Бессарабии. Липоване: история и культура русских-старообрядцев, III, 115–116;

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

якої, на наш погляд, лежить у перерозподілі єпархій між Москвою та Білою Криницею, активному втручанні у справи Ізмаїльської єпархії, як власне і Білокриницької митрополії, втікачів з Росії – єпископа Інокентія (Усова), Стефана Сучкова та Федора Мельникова. Наступником Феогена обраний Силуян (Стефан Сучков), який опікувався Ізмаїльською єпархією з 1935 по 1939 р., хоча протистояння і непорозуміння тривали до самої смерті Феогена у 1939 р.

Після обрання Силуяна білокриницьким митрополитом на посаду архієрея Ізмаїльської старообрядницької єпархії висунули Арсенія Лисова. Єпископу Арсенію судилося стати останнім єпископом окремої Ізмаїльської старообрядницької єпархії та працювати як з урядами різних держав, так і під різним єпархіальним управлінням – і білокриницького митрополита, і московського архієпископа. Він керував єпархією у складні часи Другої світової війни.

Перш ніж перейти до розгляду подій Ізмаїльської єпархії звернемо увагу на очільників церкви білокриницької згоди у період, що розглядається, певним чином, дозволяє зрозуміти і сьогоденні зміни у старовірів України.

Федорова, А. И. (2005). Ситуация в Измаильской епархии в 30-х гг. XX в. *Липоване: история и культура русских-старообрядцев*, II, 59–64; Федорова, А. И. (2009, квітень). Початок протистояння: старообрядницькі єпископи Інокентій та Феоген (20-ті роки XX ст.). *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць II Міжнар. наук.-практ. конф.*, 10–11 квітня 2009 р. Одеса, 356–361; Федорова, А. И. (2011). В заштити Феогена: анализ брошюры С. Никанорова «Обращение к братьям старообрядцам». *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 5, 158–174; Березовська, В. (2015). Розвиток Бессарабії за часів румунського панування: освітньо-конфесійний аспект (1918–1940 рр.). *Часопис української історії*, 32, 31–37 та ін.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

25 червня 1939 р. білокриницьким митрополитом обраний ізмаїльський єпископ Силуян; 9 липня 1939 р. він був урочисто возведений в сан. Наприкінці червня 1940 р. Біла Криниця – центр старообрядницької митрополії, разом з Північною Буковиною і Бессарабією, перейшла до Радянської Росії. В Білокриницькому монастирі з'явилися загопи червоноармійців, митрополит встиг виїхати. У зв'язку з цим 4 серпня 1940 р. на Освяченому Соборі у Славському монастирі під керівництвом Силуяна вирішили влаштувати кафедру митрополії в м. Бреїла (Румунія) зі збереженням історичної назви – Білокриницька. Центр Білокриницької митрополії і зараз знаходиться в м.Бреїла. Митрополитом Силуян був недовго, 5 січня 1941 р. він помер.

10 травня 1941 р. у сан митрополита білокриницького возведений Інокентій (Усов). З початком німецько-радянської війни він як іноземець був висланий румунським урядом у м. Ясси (переговори щодо переселення його до Білокриницького монастиря не мали успіху). В Яссах Інокентій важко захворів, згодом румунський уряд дозволив перевезти хворого митрополита до с. Піск поблизу м. Бреїли, де він 16 лютого 1942 р. помер. Чин погребіння здійснили Тихон (Качалкін) та Арсеній (Лисов)

Наступником Інокентія став саме Тихон (Качалкін), уродженець с. Нова Некрасівка, якого обрали митрополитом на Освяченому соборі в с. Піск 12 квітня 1942 р. Офіційною резиденцією митрополита залишалось м. Бреїла, але Тихону, як румунському підданому, дозволялося безперешкодно приїжджати до Білої Криниці та подовгу проживати в ній. Тихон був білокриницьким митрополитом до 1968 р.

Що стосується управління в Росії, то там з 1930-х років склалася досить складна ситуація, оскільки

єпископат майже повністю був знищений внаслідок радянських репресій. На волі залишився лише єпископ Калужко-Смоленський Сава (Ананьєв), який у 1941 р., напередодні радянсько-німецької війни, висвятив єпископа Іринарха (Парфенова), що повернувся з ув'язнення, в архієпископи. Іринарх був московським архієпископом до своєї смерті 1952 р.

Ізмаїльському єпископу Арсенію довелося співпрацювати з усіма вищезазначеними особами.

Наведемо короткі біографічні відомості останнього ізмаїльського єпископа. Народився Онисим Пилипович Лисов 8 лютого 1885 р. в селищі Теленешти Оргіївського повіту Бессарабської губернії (суч. Молдова). Навчався в церковнослов'янській школі та світській початковій школі, де закінчив 2 класи. Після навчання займався землеробством. З дитинства Онисим перебував при старообрядницькій церкві. З 1901 р. виконував обов'язки пономара. У 1907 р. поставлений у псаломщики. 30 травня 1912 р. був посвячений в сан священника єпископом Балтським та Одеським Кирилом (Політовим). 1919 р. єпископом Інокентієм (Усовим) переведений з м. Теленешти до с. Ганнівка (зараз Тарутинський р-н Одеської обл.), за 200 км від рідної домівки, а в 1929 р. – до церкви Святого Николи м. Вилкове, де прослужив до 1940 р.¹⁹ Переведення до Вилкова сталося після того, як наприкінці 1928 р. на загальних зборах Никольської церкви м. Вилкове протоіерей Іоан Суслов був заборонений від служіння. Саме в цей період в єпархії розгорівся конфлікт між

¹⁹ Федорова, А. И., Пригарин, А. А. (2021). Арсений Лысов – последний епископ Измайльской старообрядческой епархии. *Старообрядчество: история и современность, местные традиции, русские и зарубежные связи: материалы VII Междунар. науч.-практ. конф.* Улан-Удэ, 96–97. <https://doi.org/10.18101/978-5-9793-1674-1-95-110>.

єпископами Феогеном та Інокентієм. Заборонений Іоан Суслов 31 січня 1929 р. звертався з листом до єпископа Феогена з проханням прийняти суворі заходи щодо заборони єпископу Інокентію втручатися в чужі єпархії та видалити з Вилкова його ставленика – Онисима Лисова, який залишив свої приходи в Ганнівці та Звьоздочке (зараз село в Каушанському р-ні, Молдова).²⁰ Отже, в так званій «феоеновій смуті» о. Онисим Лисов стояв на боці єпископа Інокентія (Усова), а не місцевого єпископа Феогена.

Ставши вдівцем, Онисим Лисов прийняв постриг з ім'ям Арсеній в Петропавлівському чоловічому старообрядницькому монастирі поблизу Вилкова.

15 лютого 1940 р. на Стрітєння Господня по благословінню митрополита Силуяна єпископи Кишинівський Інокентій та Тульчинський Савватій хиротонисали Арсенія в сан єпископа на Ізмаїльську старообрядницьку єпархію²¹. Посвята відбулась у Святоникольській церкві м. Ізмаїлу. Повідомлення про цю подію було надіслано в усі старообрядницькі приходи єпархії 17 лютого 1940 р. (текст цього повідомлення виявлений в церкві Казанської Божої Матері с. Приморського Одеської області).

Громади старовірів білокриницької згоди існували в містах Ізмаїл, Вилкове, Кілія, Рені, Болград, селах Нова та Стара Некрасівка, Муравлівка, Карячка (Мирне), Жебріяни (Приморське), Коса, Татарбунари, Василівка, діяло три старообрядницькі монастирі: чоловічі Петропавлівський поблизу Вилкова та Архангело-

²⁰ Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі ІА). Ф.312, оп.1, спр. 21, арк. 263–264 зв.

²¹ Архів Приморської старообрядницької громади. Протокол Освяченого собору старообрядницької церкви, що відбувся в м. Бреїла (в В.Румунії) 12/25.06.1939.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Михайлівський в с. Нова Некрасівка, та жіночий Усікновення глави Іоана Предтечі в с. Муравлівка.

Дані щодо чисельності старовірів в Ізмаїльському повіті в довоєнний час можемо знайти в документах Ізмаїльського архіву: на 1936 р. проживало 25400 липован²²; за даними Статистичного табеля за 1937-1938 рр. загальна кількість липован – 20176 ос., з них в Ізмаїлі – 5256 ос.²³ Зазначимо, що це приблизні цифри, оскільки офіційна статистика не співпадає з реальною.

Влітку 1940 р. на Ізмаїльщину прийшла влада советов. На цей раз лише на рік.

Румуни швидко виїжджали, вивозячи з собою скот, майно підприємств, цінні папери тощо. Для перевезення свого багажу румуни часто забирали у місцевих громадян коней, підводи. Звісно, залишилися невиплаченими заробітні плати, не повернутими вклади тощо. Все це на собі відчули й старовіри. Понад 20 років регіон перебував у складі Румунії, деякі виїхали на роботу до Румунії. Відповідно постала проблема повернення населення на батьківщину. 30 червня 1940 р. в Румунії виданий наказ Міністерства внутрішніх справ № 8776 згідно з яким усі бессарабці, що виявили бажання повернутися на батьківщину, мали звернутися в повітові адміністративні органи «Prefectura» за посвідченнями щодо повернення до Бессарабії, на основі чого їм буде полегшений проїзд. Як зазначає О. Луньова, старообрядці почали масово повертатися на батьківщину, але при перетині кордону часом стикалися з незаконними діями представників румунської влади –

²² Боурош, Л. Г. (2006). Румынский документ 1936 года «Сведения о старообрядцах, проживающих в Бессарабии». *Липоване: история и культура русских-старообрядцев*, III, 115.

²³ Лунева, О. К. (2012). Советская власть и липоване: судьбы «первого знакомства». *Липоване: история и культура русских-старообрядцев*, IX, 61.

забирали майже все, що люди з собою везли (гроші, одяг, взуття тощо)²⁴. 3 липня 1940 р. повернувся додому, в м. Ізмаїл, разом з дружиною та двома дітьми Іван Сичов, який з 1938 по 1940 р. служив псаломщиком в старообрядницькій церкві м. Галац. Після повернення працював в Ізмаїлі як муляр-пічник в Міськкомунгоспній ремонтно-будівельній конторі. З початком війни був мобілізований за місцем роботи на будівництва. Після відходу радянської армії залишився в місті, працював поденно, а у 1942 р. став псаломщиком в Ізмаїльській Христо-Різдвяній церкві²⁵.

За рік советизації релігійні організації та їх члени відчували на собі діяльність радянської антирелігійної політики та репресивної радянської машини. Проводилися різноманітні антирелігійні заходи, використовувалась активна пропаганда в пресі. 6 лютого 1941 р. на шпальтах «Придунайської правди» зазначалось: «Наш обов'язок у тому, щоб шляхом поглибленої антирелігійної пропаганди допомогти трудящим звільнитися від релігійних забобонів і розвінчувати ворожу народові діяльність церков всіх видів і направлень»²⁶. Заборонялось використання церковних дзвонів, в деяких храмах не дозволяли і здійснювати обряди. Наприклад, Єпифан Чернов, мешканець с. Муравлівка, 1927 р.н., у своїх спогадах порівнював румунську владу в міжвоєнний час з радянською: «Румуни до релігії ставилися нормально. А

²⁴ Луньова, О. К. (2012). Політичні та соціально-економічні зміни в Придунайському краї України: 1940-1941 рр. (PhD) (іст.). Одеса, 50.

²⁵ Архів Кишинівської єпархії РПСЦ (Мазаракіівський архів; далі – МА). Ф. Ізмаїльська єпархія (далі – ІЄ), спр. Ізмаїльська єпархія. Автобіографії та анкети, арк.12; Пригарин, А. А., Федорова, А. И. (2020). Русские старообрядцы Одессы: этноконфессиональность в условиях поликультурного города. Одесса–Измаил: «ИРБИС», 270.

²⁶ Луньова, О. К. (2012). Політичні та соціально-економічні зміни в Придунайському краї України: 1940-1941 рр. (PhD) (іст.). Одеса, 188.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

з приходом радянської влади в 1940 році в церкві заборонили дзвони та обряди хрещення, вінчання і т. д. Гріха не боялися: церковні святкування не дозволялися. Якщо такого дня (святкового. – Авт.) не ставали до роботи – ув'язнювали».²⁷

О. Луньова на основі вивчених особових справ Архіву управління служби безпеки в Одеській області щодо репресованих в Придунайському краї в 1940-1941 р. вказує на неоднозначність реакції населення краю щодо процесу советизації, акцентує, що в цей період органами НКВС застосовувалась карально-репресивна практика щодо населення регіону, причому іноді вирокі виносилися без суду і слідства²⁸.

Старовіри регіону здавна займалися рибальством. До приходу радянської влади тут сформувалися рибалки-підприємці, що володіли «рибними заводами» та орендували частину водоймищ. Однак відповідно до радянського законодавства, рибалки, як і інші соціальні верстви, позбавлялися права використовувати найману працю. Тому частина рибалок в перші місяці встановлення радянської влади організували риболовецькі бригади для колективного вилову риби. Задля виконання плану рибопостачання державі рибалки змушені були укладати договір з рибзаводами про постачання риби за державними цінами, що були набагато нижчими за ринкові. Це, звісно, викликало незадоволення. На супротив влада відповідала каральними заходами. Так, терміном на 4 роки за ст. 54-10, ч. I КК УРСР позбавлено волі жителя с. Нова Некрасівка М. Д. Учителева, що мав у своєму господарстві пару коней та корову, невід та від 6 до 12 робітників. Причиною арешту стала активна агітація серед односельців, спрямована проти організації

²⁷ Ibid, 188.

²⁸ Ibid, 46-47.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

колгоспів та колгоспного будівництва. М. Учителев зазначав, що «колгоспи – кабала для селян, селяни в колгоспах будуть голодувати», «агітував селян-рибалок, щоб останні не здавали вилов риби державним заводам, тим самим зривав виконання державного рибопостачання», виступав проти радянської влади – «...нас при румунах влада давила, а зараз вдвічі більше, тобто взяли нас у два кулаки та будемо працювати на жидів». В матеріалах справи М. Учителева зустрічається і факт фізичних тортур, зокрема, під час допитів йому підпалювали бороду²⁹. Борода – це символ старовірства, брити бороду вважалося великим гріхом³⁰. В цьому випадку ми бачимо, що зазіхають на найдорожче для древлеправославного хистиянина.

Заможний господар, житель м. Ізмаїл Г. Є. Іванов був засуджений до розстрілу. У 1940 р. він володів шістьма «рибними заводами», для функціонування яких було залучено 80 найманих робітників, орендував великі рибні промисли на о. Сасик, мав 80 га землі, 4 власних будинки. Майно наслідував від діда – Кондрата Іванова, мешканця с. Жебріяни, який мав до 3000 га землі та близько 60 рибних заводів. Г. Іванов у 1915 р. переїхав з Жебріян до Ізмаїлу, де збудував 2 парових млини. Його батько – Іванов Євстратій – у 1918 р. розстріляний військами Червоної армії через виступи проти встановлення радянської влади. Син, відповідно, також неодноразово

²⁹ Луньова, О. К. (2012). Політичні та соціально-економічні зміни в Придунайському краї України: 1940-1941 рр. (PhD) (іст.). Одеса, 139–140; Лунєва, О. К. (2012). Советская власть и липоване: судьбы «первого знакомства». *Липоване: история и культура русских-старобрядцев*, IX, 61–62, 64.

³⁰ Прігарін, О. (2003). Борода та її знакові функції в уявленнях старообрядців Подунав'я. *Тіло в текстах культур. Студії з культурної антропології. Київ: НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського*, 63–68.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

висловлював незадоволення радянською владою, зазначав, що вона слабка, що людям нема чого їсти. «Ми очікували радянську владу, що вона дасть нам волю, життя, а ви нас грабуєте. Рибзавод забрав усі лабази, а військові організації забрали мої приміщення, забрали господарство: свиней та птицю», – висловлювався Г. Іванов про націоналізацію 1941 р.³¹.

Служителів культу та релігійно налаштоване населення нерідко звинувачували у членстві в румунських контрреволюційних фашистських партіях. У судових вироках йшлося про те, що представники духовенства пропагували серед парафіян неприйняття комуністичних ідей в краї, закликали у проповідях до єврейських погромів і вигнання євреїв з Бессарабії, «розповсюджували брехню» щодо голоду та заборони релігії в СРСР³².

17 липня 1941 р. в с. Жебріяни заарештовано 7 осіб, членів «кузистської партії». «Кузистською» називали членів Націонал-християнської партії, що виникла у 1935 р. в результаті об'єднання Націонал-аграрної партії, очолюваної Октавіаном Гога, та Національної ліги захисту нації та віри, в якій головував професор юридичного факультету Яського університету Олександр Куза. Партійне гасло: «Король – Христос – Нація». Заарештовані – люди різного віку. Лобанову М. М., Тарасову О. М., Ізотову К. С., Іванову Г. Є. (про нього ми писали вище), Молодцову С. О., Медведєву П. Я.(1878 р. н., народився в с. Говеновичи Гродненської

³¹ Лунева, О.(2013). Изменения в хозяйственной практике липован Придунайского края Украине в условиях коллективизации. *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 6, 287–288.

³² Михайлуца М. І. (2007). Репресії духовенства на Одещині у 1940-1945 рр. (на матеріалах архіву УСБУ в Одеській області). *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2007, 34, 356.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

губ., найстарший серед заарештованих, був володарем шинка в Жебріянах), Бур'яновій П. Д. (1913 р. н., м. Ізмаїл, наймолодша учасниця, що активно підтримувала та захищала ув'язненого чоловіка) висунули звинувачення в антирадянських настроях і діях: «...бувши вороже налаштованими проти радянської влади проводили контрреволюційну терористичну діяльність». Лобанова М. М., який за румунської влади був примарем с. Жебріяни, визнано: «... керівником фашистської партії Куза в с. Жебріяни. З приходом радянської влади в Бессарабію, як керівник фашистської партії, Лобанов створював групи із кузистів та кулаків для боротьби з радянською владою і знищення єврейського населення. Висловлював терористичні настрої у відношенні до керівництва партії та уряду». Постановою Військового трибуналу від 28 липня 1941 р. всі «кузисти», що проходили по цій справі, отримали вищу міру покарання – розстріл³³. Як бачимо, слідство не проводилося, вже за 10 днів після ув'язнення було винесено вирок.

4 липня 1941 р. в м. Ізмаїлі заарештовано «активних старообрядців» – сина священнослужителя Воробйова І. А., 1893 р.н., та Гусякова Н. М., 1887 р.н. Їх звинуватили в причетності до діяльності буржуазної Націонал-ліберальної партії. Постановою від 18 липня 1941 р. їм висунуто звинувачення, передбачене статтею 54-10 ч. 2 і 54-II КК УРСР. Зазначалось, що І. Воробйов «групує навколо себе старообрядницький елемент, з яким обговорює питання встановлення антирадянського порядку»; «Воробйов і Гусяков... до встановлення радянської влади в Бессарабії підтримували антирадянські зв'язки зі старообрядницьким діячем

³³ Лунева, О. К. (2012). Советская власть и липоване: судьбы «первого знакомства». *Липоване: история и культура русских-старообрядцев*, IX, 62–63.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Мельниковим³⁴, що втік з Радянського Союзу та який в місті Ізмаїлі відкрито виступав на зборах вірян зі зловним наклепом на Радянський Союз...»; «Беручи до уваги особливий воєнний стан і неможливість розгляду справи у відношенні них в судовому порядку, прийнято рішення розстріляти Воробйова І. А. і Гусякова Н. М. без розгляду справи в судовому засіданні».³⁵

Наведені судові процеси – яскравий приклад винесення звинувачення без суду і слідства.

Постраждали за рік радянської влади і монастирі. Урядом вживалися різноманітні заходи щодо викорінення монастирського укладу з радянського життя». У 1940 р. закритий Петропавлівський монастир, ченці якого змушені були розселитися по сусіднім поселенням; у Архангело-Михайлівського (Кугурлуйського) монастиря конфісковані та націоналізовані земля та інвентар.

З поверненням румунської влади в 1941 р. монастирі поновили свою діяльність, повернули власність, навіть добилися державної підтримки. Так, Петропавлівський монастир у 1943 р. отримав фінансову допомогу в розмірі 20 тис. лей, у вересні 1944 р. мало надійти ще 100 тис.

³⁴ Федір Юхимович Мельников (1874-1960) – відомий старообрядницький начотчик, автор книги «Коротка історія древлеправославної (старообрядницької) церкви». У 1930 р., рятуючись від радянської влади, переплив Дністр і опинився на території Румунії. В 1930-ті роки проживав в Ізмаїлі. В 1943-1944 рр. працював у Румунській православної місії в Одесі.

³⁵ Лунова, О. К. (2012). Політичні та соціально-економічні зміни в Придунайському краї України: 1940-1941 рр. (PhD) (іст.). Одеса, 189; Лунова, О. К. (2012). Советская власть и липоване: судьбы «первого знакомства». *Липоване: история и культура русских-старообрядцев*, IX, 64.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

лей, але прихід Червоної армії наприкінці літа 1944 р. не дав цим планам реалізуватися³⁶.

Опинившись у складі Румунії після року советизації, ті хто брав участь у облаштуванні колгоспів, співпрацював з радянською владою, зазнавали переслідувань, потрапляли в табори. І часом саме священники могли певним чином посприяти ситуації. Наприклад, Симеон Детков, священник с. Жебріяни (Приморське), під час румунської окупації зумів врятувати від розстрілу, висунувши клопотання перед владою, 40 родин з села, яких переселили до табору в с. Карячка (Мирне). Поки вони були у таборі, священник збирав для них по селу та доставляв, ризикуючи власним життям, засоби для існування. Допомігав вирішувати й інші питання. Так Куричева М. П. зазначала, що коли її родина у 1941 р. повернулася до села та прийшли до примарії по прописку, то їм відмовили, мотивуючи тим, що «більшовиків не приписуємо». Після втручання у справу о. Симеона через 5 днів отримали бажане³⁷.

Мешканка цього ж села Руська С.Я., 1936 р. н., згадувала про події війни в рідному селі: «Одного разу в кукурудзяному полі висадилися радянські розвідники. Вони хотіли приземлитися в очереті, а сіли на поле. Наші односельці бачили їх. Серед тих, хто бачив, знайшовся зрадник – він доніс румунам. Всіх свідків заарештували та закрили в кошарі в сусідньому селі Десантному. Пообіцяли всіх розстріляти. На ранок всіх затриманих вивели в очерет, навіть місце підготували для розстрілу. Але їх спас *румунський батюшка, владика* [виділено мною. – Авт.]. Він підійшов до солдат і попросив, щоб всіх відпустили. Його дуже поважали, і наших

³⁶ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, м. Київ (ЦДАВО України). Ф.4648, оп.2, спр.4, арк.7.

³⁷ МА. Ф.ІЄ, спр. о. Симеона Деткова, арк. 46-50.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

односельців відпустили...»³⁸ Під «румунським батюшкою, владикою», скоріш за все, народна пам'ять зафіксувала о. Симеона Деткова, що був родом з с. Періправа, Румунія.

Зазначимо, що Симеон Детков не оминув розправи радянської влади в післявоєнні роки. 22 березня 1947 р. його заарештували, звинувативши у тому, що «організував урочисту зустріч румунсько-німецьким військам», «встановив тісний зв'язок з шефом жандармерії, був його радником», а наприкінці 1942 р. висловлювався «про необхідність здійснення теракту над керівником ВКП (б) і Радянського уряду»³⁹. Колишній священник с. Приморського о. Олексій Комендантов згадував, що о. Симеона звинуватили у членстві в румунській сигуранці. 20 червня 1947 р. С. Детков засуджений Ізмаїльським обласним судом за ст.ст. 54-10 ч.2, 54-3 КК УРСР до позбавлення волі на 5 років з ураженням в правах на 3 роки⁴⁰.

Потрапляли в ув'язнення служителі культу і під час румунської окупації, про що дізнаємося з їх автобіографій. Хоча це доволі скупі свідчення, в яких здебільшого відсутня причина ув'язнення. Протоієрей м. Кілія Ісарев А. А. був заарештований та відбував покарання в таборі 1 місяць; священник с. Карячка

³⁸ Циганенко, Л. Ф. (2018, жовтень). Образ ворога в спогадах дітей – свідків подій Другої світової війни (на матеріалах Південної Бессарабії). *Усна історія: теорія, метод, джерело: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24–26 жовт. 2018 р., м. Вінниця*. Вінниця, 45.

³⁹ Бабенко, Л. Л. (2011) Православне священництво періоду нацистської окупації в документах радянських органів державної безпеки. *Література та культура Полісся*, 65, 259.

⁴⁰ Федорова, А. І. (2021) Доля старообрядницького священника Симеона Деткова (за даними Мазаракіївського архіву). *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць*, 8, 407.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Смирнов А. А. заарештований та відсидів 1 ніч, відпущений за 3000 руб.; священник м. Ізмаїл Гупікін П. П. заарештований за зустріч советов у 1940 р., за 1500 руб. хабаря відпущений; священник м. Вилкове Сипаткін М. М. зазначав, що його неодноразово викликали за старий стиль⁴¹.

Наприкінці 1942 р. – на початку 1943 р. почалися гоніння на старообрядництво. Забороняли проводити богослужіння старослов'янською мовою, вимагали переходити на румунську. І хоча на побутовому рівні в основному збереглись спогади, що «румуні церкву не закривали», «службу вели рідною мовою», але документи свідчать про тиск на представників древлего православ'я через відмову переходу на новий календар (григоріанський). Це питання було не новим, з такими вимогами стикалися ще з середини 1920-х років⁴². В умовах повномасштабної російсько-української війни питання календаря знову постало доволі актуально. Таким чином намагаються протиставити українців та росіян та зблизитися з Європою. Правда, поки це питання віддають на самостійний розгляд релігійних організацій, не вимагаючи декларативного переходу на новий календар, не переслідуючи «старостильників». Древлеправославні християни України продовжують служби за старим календарем.

У зв'язку з гоніннями чимало храмів були опечатані, їх священнослужителі заслані в табори. 11 січня 1943 р. ув'язнений і білокриницький митрополит Тихон

⁴¹ МА. Ф. ІС, спр. Ізмаїльська єпархія. Автобіографії та анкети, арк. 3, 5, 7.

⁴² Варона, А. (2019). Старообрядчество в Румынии в 20-ые – 30-ые годы XX-го века: по материалам Национального Центрального Исторического архива Румынии (фонд Генеральное управление полиции). *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 7, 59.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

«внаслідок його ворожого відношення до офіційного календаря». В доповіді поліції зазначалося, що метою арешту було намагання «остаточно ліквідувати липованський стилізм». Знаходячись в таборі митрополит Тихон звертався до маршала Антонеску щодо недоцільності та неможливості старовірам переходити на новий стиль. У квітні 1943 р. керівник Православної Місії в Трансністрії митрополит Віссаріон (Пую) звернувся до Антонеску з проханням звільнити Тихона, акцентуючи політичну доцільність цього жесту та похилий вік митрополита⁴³.

Поки митрополит Тихон знаходився під арештом ізмаїльський єпископ Арсеній для старообрядців губернаторства Трансністрія на початку 1943 р. одноосібно висвятив в сан єпископа Сергія, за що 9 серпня 1943 р. на Освяченому соборі в Яссах отримав догану з попередженням надалі уникати порушень правил Святої Церкви⁴⁴.

Більш детально зупинимося на цьому Соборі. Офіційний дозвіл на зібрання було отримано від Міністерства культури та культів Румунії в травні 1943 р. На Собор за рекомендацією румунського уряду мали бути делеговані від кожного старообрядницького приходу Бессарабії, Буковини, Запрутської Молдови та Добруджі по одному священнику, якого мали

⁴³ Шкаровский, М. В. Старообрядцы СССР в годы Великой Отечественной войны. *Санкт-Петербургская духовная академия Русской Православной церкви*. URL: <http://spbda.ru/publications/shkarovskiy-m-v-starobryadcy-sssr-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voyny/>

⁴⁴ Тимофеев, В. (2013). Белокриницкая митрополия в годы Второй мировой войны: Освященный собор в г. Яссы, 1943 г. *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 6, 459.

супроводжувати два «делегати», підібрані сигуранцю⁴⁵, – зазначає молдавський дослідник П. Шорніков. Автор вказує, що Собор не відбувся внаслідок подій на Курській дузі. Але зібрання, як свідчать документи оприлюднені В. Тимофєєвим, відбулося трохи пізніше – з 7 по 9 серпня 1943 р. На ньому від Міністерства культур Румунії були присутні директор Г. Гроссі та Г. Маріічу, від вищого старообрядницького духовництва – митрополит Тихон, єпископи Саватій Славський, Арсеній Ізмаїльський, Софроній Васлуйський та Сергій Трансністрський, 62 священники та 72 миряни (як бачимо, плани румунів щодо складу Собору не здійснилися). Секретарями Собору були диякон Олександр Свистунов, який вів протокол російською мовою, та священник Кипріян Леонов – румунською.

Кипріяна Леонова на цьому Соборі з м. Тирасполь, де він служив священником з 6 грудня 1941 р., перевели за його проханням до м.Ізмаїл у Свято-Різдвяну церкву.⁴⁶

На соборі розглядали й календарне питання. Була створена комісія щодо нового стилю у складі єпископа Трансністрського Сергія, Федора Мельникова, Олександра Михайлова (представника від російської еміграції), о. Іоанна Тимофєєва, Феодора Кудрявцева, о. Георгія Васильєва, Трофима Михайлова, о. Єрофея Макарова, Іоанна Суворцева⁴⁷. Однак відстояти календар старого стилю не вдалось.

Календарне питання вельми непокоїло старовірів, що знайшло відображення в різноманітних листах,

⁴⁵ Шорніков, П. (2003). Старообрядцы и оккупация. 1941-1944. *Старообрядцев Молдавии живое слово*. Кишинев, 86.

⁴⁶ МА. Ф. ІС, спр. Ізмаїльська єпархія. Автобіографії та анкети, арк.13- 13 зв.

⁴⁷Тимофєєв, В. (2013). Белокриницкая митрополия в годы Второй мировой войны: Освященный собор в г. Яссы, 1943 г. *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 6, 458, 461.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

записках. Наприклад, напередодні Собору мешканець с. Жебріяни Самсон Чеботарьов писав Ф. Мельникову з приводу календарного питання: «Дуже прикро, що в наш час настав роковий момент, і нас старообрядців змушують змінити те, – що для керівництва Христової Церкви, століттями встановлювалося: вселенськими та помісними Освяченими Соборами...», просив, по можливості, хоча б згадати в постанові Ясського собору, що «приймається нами старообрядцями новий стиль, але не за переконанням і не з доброї нашої волі, а за примусом уряду, в чому нами старообрядцями – виконується Урядова воля». С. Чеботарьов висловлював надію, що після війни положення зміниться. Серед особистих записів К. І. Донцова, мешканця с. Куничі (Молдова), що в часи війни підпорядковувалася ізмаїльському єпископу Арсенію, зустрічаємо наступне: «Єпископ Арсеній Ізмаїльський відвідав мимохідь наш Куничинський приход при об'їзді єпархії у 1943 році 26 червня з приводу майбутнього зібрання в місті Яссах щодо старого календаря, чи вдасться відстояти, чи ні – одному Богу відомо... [пізніше приписано. – Авт.] Календар старого стиля відстояти не вдалося, тако ізволіт Бог»⁴⁸. Отже, старовіри доволі стійко переносили нові випробування і намагалися пристосовуватися до нових реалій. Наведені відомості спростовують дані російських вчених, що переслідування за старим стилем припинилися і питання передано для вирішення мирянам та священникам в кожному приході⁴⁹.

⁴⁸ Смилянская, Е. Б., Денисов, Н. Г. (2007). Старообрядчество Бессарабии: книжность и певческая культура. Москва: Индрик, 61; Федорова, А. И. (2013). Взаимоотношения власти и православной церкви Румынии со старообрядцами Бессарабии (1918-1944 гг.). *Липоване: история и культура русских-старообрядцев*, X, 112–113.

⁴⁹ Шкаровский, М. В. Старообрядцы СССР в годы Великой Отечественной войны. *Санкт-Петербургская духовная академия Русской Православной церкви*. URL:

Перебуваючи у складі різних держав, старообрядці регіону змушені були нести військову службу в арміях і Румунії, і Радянського Союзу. До середини 1940 р. молоді липовани призивалися до румунської армії, потім – до радянської. З початком німецько-радянської війни та прийняттям рішення ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 22 червня 1941 р. про воєнний стан в усіх прикордонних республіках в країні розпочалася мобілізація, проте «бессарабці» не поспішали поповнювати ряди мобілізованих, траплялися випадки відмови прийняти повістку і явитися на збірний пункт⁵⁰. Проте чимало липован в 1941 р. служили в лавах Радянської армії. Дані про їх військову службу можна почерпнути з автобіографій служителів культу, що обов'язково заповнювали священники, голови та члени церковної ради та ревізійної комісії в повоєнні роки. Були випадки потрапляння старообрядців у перші місяці війни в полон. Причинами цього була погана підготовка солдат, нестача озброєння, не виключаємо і морально-психологічний фактор. В регіоні ходили чутки, що радянська влада ненадовго, працювали диверсійні групи тощо. Згодом військовополонені бессарабці були відпущені додому займатися господарством. Молоді липовани також призивалися і до румунської армії. Однак до бойових дій їх армійське керівництво, як правило, не допускало, побоюючись що на фронті вони можуть перейти на бік Червоної армії. У виявлених автобіографіях факт мобілізації до румунської армії впродовж 1941-1944 рр.

<http://spbda.ru/publications/shkarovskiy-m-v-starooobryadcy-sssr-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voyny/>; Шапов, А. Старообрядцы в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 годов. 24.04.2018. *Русская Православная Старообрядческая Церковь*. URL: https://rpsc.ru/publications/war/shamov_vov/ (дата звернення: 28.01.2023)

⁵⁰ Михайлуца, М. І. (2011). Південна Бессарабія: рік радянзації і перші дні війни. *Краєзнавство*, 2, 69.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

майже не простежується, вірогідно його свідомо замовчували. Серпіонов Панкрат Нифантович, що народився 1922 р. в с. Нова Некрасівка зазначав, що у 1942 р. мобілізований в робітничий батальйон румунської армії, де пробув до 1 жовтня 1944 р.⁵¹.

З приходом радянської влади в 1944 р. поновилася мобілізація до Червоної армії.

Наведемо найцікавіші, на наш погляд, уривки з автобіографій, що яскраво показують перехід регіону від однієї влади до іншої, і відповідно мобілізацію як до румунської, так і російської Червоної армії (ці дані вперше вводяться в науковий обіг).

Фомін Семен Андрійович, народився 1909 р. в м. Ізмаїлі, 1931 р. призваний до румунської армії, служив у 17-му піхотинському полку в м. Лугож (на заході Румунії) до листопада 1932 р. рядовим солдатом; у 1941 р. призваний до Червоної Армії у 287-й піхотинський полк в м. Ізмаїлі. Брав участь в боях в с. Орловка, при відступі біля Біляївки потрапив у румунський полон⁵², де пробув до 12 березня 1942 р. в м. Кишиневі. Після звільнення займався рибальством до 1944 р. У 1944 р. з приходом радянської влади був призваний до Червоної Армії у 213-й запасний полк, потім переведений у 564-й полк, де пробув до демобілізації в Болгарії в м. Ново Загора до 1945 р.⁵³

Тимофієв Марк Потапович, народився 1912 р. в с. Муравлівка; у 1934 р. призваний до румунської армії, служив в 3-му артилерійському полку в м. Бреїла; у 1940 р. призваний до Червоної армії на 40 діб; з початком

⁵¹ МА. Ф. ІЄ, спр. с. Нова Некрасівка. Рябов Онуфрій (1 січня 1946 – 31 грудня 1961), с.329

⁵² За архівними документами потрапив в полон 12 серпня 1941 р., перебував у таборі №8 Болград. Див. Фомин Семен Андреевич. *Память народа. 1941-1945*. URL: <https://cutt.ly/o9G42Bs>

⁵³ МА. Ф. ІЄ, спр. м. Ізмаїл (1947-1953), с.137.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

війни потрапив на службу, під час відступу в с. Слободзея потрапив в полон до румун⁵⁴, пробув в таборі в м. Васлуй 2 місяці, після чого відпустили додому. З 27 вересня 1944 р. – знову в лавах Червоної армії, брав участь на Ленінградському фронті, демобілізований 3 жовтня 1945 р.⁵⁵

Касаткін Гурій Тимофійович, народився 1908 р. в м.Кілія, у 1930 р. був призваний до румунської армії, де прослужив один рік в 17-му стрілецькому полку рядовим солдатом; в 1941 р. призваний до Червоної Армії в особливий саперний батальйон, під Одесою опинився в оточенні та потрапив в полон до румунів, де пробув з жовтня 1941 р. до березня 1942 р.; за наказом румунського командування відпущений додому; дома поступив працювати до одного румуна на паром переправляти підводи через Дунай на о-в Степовий, де працював до 1944 р.; у вересні 1944 р. мобілізований до Червоної армії й 200-й запасний полк, потім відправлений у 493 стрілецький полк, в якому прослужив до Перемоги; під час війни був у Болгарії, в м.Софія, де ніс гарнізонну службу; демобілізований в жовтні 1945 р.⁵⁶

Младенцев Іван Степанович, народився 1915 р. в с. Приморське, у 1937 р. призваний до румунської армії, де прослужив артилеристом до 1940 р.; у 1941 р. призваний до Червоної армії у 23-й артилерійський полк, потрапив

⁵⁴ За архівними документами потрапив в полон 5 серпня 1941 р., перебував у таборі №8 Болград, як і Фомін С.А. Див: Тимофей Марк Потапович. *Пам'ять народу. 1941-1945*. URL: <https://cutt.ly/b8QLHq>

⁵⁵ МА. Ф. ІС, спр. Ізмаїльська єпархія. Автобіографії та анкети, арк. 32; Пригарин, А. А. (2019). Автобиографические материалы священства как источник для изучения вхождения липован в советское пространство (вторая половина 1940-х гг.). *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 7, 299.

⁵⁶ МА. Ф. ІС, спр. Кілія (01.01.1934 – 1.12.1961), с.213

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

у полон, у тому ж році повернувся додому; з 1941 по 1944 рр. працював на цегляних кар'єрах в різних місцях; у 1945 р. мобілізований до Червоної армії у 123-й артилерійський полк, звідки й демобілізований⁵⁷.

Васильєв Тихон Борисович, народився 1917 р. в с. Приморське; до 1940 р. служив в румунській армії в піхотному полку рядовим солдатом; у 1941 р. призваний до Червоної армії у 23-й стрілецький полк, при відступі потрапив в полон, після чого повернувся додому і зайнявся рибальством; з приходом Червоної Армії у 1944 р. був призваний у 86-й гвардійський полк, де прослужив до завершення війни, з цього ж полку був демобілізований.⁵⁸

В автобіографії Младенцева І. С. та Васильєва Т. Б. привертає увагу той факт, що людина менш ніж за рік після румунської армії призивається до Червоної.

Чеботарьов Терентій Іванович, народився у 1911 р. в с. Приморське; з 1933 по 1934 рр. служив у румунській армії в артилерії рядовим солдатом; у 1941 р. призваний до Червоної армії у 23-й стрілецький полк і в цьому ж році потрапив в оточення німців під Миколаєвом⁵⁹, в серпні відпущений разом з іншими додому займатися хліборобством; у 1944 р. з поверненням Червоної армії мобілізований в 147 полк як рядовий, прослужив до кінця війни, мобілізований у 1945 р.⁶⁰ Доволі цікавий факт: в Іменному списку маршового взводу №2 (1944 р.) Т. І. Чеботарьов значиться як безпартійний, псаломщик і

⁵⁷ МА. Ф. ІЄ, спр. с. Приморське Кілійського р-ну (1 січня 1945 р. – 31 грудня 1961 р.), с. 153.

⁵⁸ Ibid, с. 157.

⁵⁹ На сайті Пам'ять народу значиться, що пропав без вісті 18 серпня 1941 р. Див.: Чеботарев Терентий Иванович. *Память народа. 1941-1945*. URL: <https://cutt.ly/Y9G07tM>.

⁶⁰ МА. Ф. ІЄ, спр. с. Приморське Кілійського р-ну (1 січня 1945 р. – 31 грудня 1961 р.), с.311-312.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

момент, що викликає здивування щодо старовіра, – записаний як українець. В цьому ж списку його односелець Андріянов Т. М. значиться як росіянин⁶¹. За яким критерієм визначали національність не є зрозумілим.

Були і ті, хто пройшов усю війну в лавах Червоної армії. Наприклад, Детков Фома Іванович, народився в 1911 р. в м. Кілія; у 1933 р. призваний до румунської армії; після служби працював дома на будівельних роботах; у 1941 р. на початку війни призваний до лав Червоної Армії, де прослужив до 1946 р. на Південно-Західному фронті в складі 23-го стрілецького полку.

Соколов Кузьма Іванович, народився 1912 р. в м. Ізмаїл; 1934-1936 рр. служив у румунській армії, у 38-му полку в м. Бреїла; в 1941 р. «пішов в російську армію на повторення», де його зустріла війна у 165-му окремому зенітному артилерійському полку, згодом переведений до 1488 окремого зенітного артилерійського полку, брав участь у боях, демобілізований у 1945 р.⁶²

Служили в армії й священники: Сухов Ісидор Деевич, Колодєєв Онуфрій Афанасійович, Детков Симеон Сильверстович, Сипаткін Моїсей Маркович – в румунській армії, Смирнов Ананій Андронович, Тупікін Потапій Петрович, Сметанін Трифон Микитович – в російській армії.

Уповноважений у справах по релігійним культам по Ізмаїльській області О. Остапенко вже у повоєнні роки доводив, що згідно з правилом 9 Номоканона та правилом 13 Великого Василя – «особи, що тримали зброю в руках, всупереч заповіді «не убий», до причастя не допускаються на 3 роки, тобто фактично відлучаються від церкви (незалежно від факту вбивства на полі брані),

⁶¹ Чеботарев Терентий Іванович. *Память народа. 1941-1945*. URL: <https://cutt.ly/T9G2WdH>

⁶² МА. Ф. ІС, спр. м. Ізмаїл (1947–1953), с.171.

і, відповідно, такі особи не можуть бути служителами культу. Але на практиці інша ситуація – такі особи посвячені в пастирські звання та відправляють богослужбові треби⁶³. Під тиском уповноваженого за підписом заступника ізмаїльського єпископа К. Леонова 6 червня 1946 р. навіть була підготовлена довідка, яку розіслали по усім старообрядницьким церквам. Цей документ зобов'язував приходських священників відлучати від святого причастя осіб, що здійснили «вольне чи невольне вбивство, чи на полі брани», на основі правил Кормчої та Номоканону⁶⁴. Такими діями намагалися знизити статистику щодо кількості осіб, що прийняли причастя і взагалі відвідують церкву. Однак 18 липня 1946 р. єпископ Арсеній видає наказ, за яким благословляв усіх священників «воїнів, що брали участь у Вітчизняній війні, не відлучати от Святого причастя, за правилом Кормчої 13 прав.[ило] Василя Вел.[икого] «Толкованіє»: якщо людина бажає утриматися від святого причастя, то хай утримається, а якщо бажає причаститися, то благословляю таких приобщити»⁶⁵.

Попри війну, зміну урядів, єпархія продовжувала функціонувати. Ізмаїльський єпископ Арсеній висвятив нових священнослужителів: 1940 р. – в священники Євсихія Сухова, в священноіноки Сухова Ісидора; 1941 р. – в священники Кипріана Леонова, Моїсея Сипаткіна, Рябова Онуфрія, протоієреї – Симеона Деткова; 1944 р. – в священники Тита Платонова⁶⁶.

⁶³ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). Ф. Р-7746, оп.1, спр.120, арк.17.

⁶⁴ ДАОО. Ф. Р-7746, оп.1, спр.120, арк. 29; МА. Ф. ІЄ, спр. Загальна, арк. 42.

⁶⁵ МА. Ф.ІЄ, спр. Загальна, арк.19.

⁶⁶ МА. Ф. ІЄ, спр. Списки церковнослужителів та членів виконавчих органів, арк.10–11.

Старовіри Українського Придунав'я мали тісні зв'язки з одновірцями Румунії. Після звільнення Бессарабії, наприклад, диякон Архангело-Михайлівського монастиря І. М. Лебедєв (Іринарх), 1873 р.н., послушник К. В. Степанов, 1882 р.н., священник К. Я. Белов наприкінці жовтня 1944 р. повернулися до Ізмаїлу зі Славського монастиря.⁶⁷ Разом з тим священник м. Ізмаїл Іван Тимофєєв навпаки виїхав до Румунії⁶⁸, де згодом обраний єпископом, а з 1968 по 1985 р. був білокриницьким митрополитом, відомий під іменем Іосаф.

Після приходу радянських військ у 1944 р. постало питання й юридичного підпорядкування Ізмаїльської старообрядницької єпархії. Московська архієпископія в цьому ж році направила до Бессарабії священника Пагкратія Дементьєва для вивчення положення церкви та настроїв місцевих старообрядців.

Діяльність релігійних організацій в СРСР чітко регламентувалася і державою. 19 травня 1944 р. Раднарком СРСР прийняв рішення про створення Ради у справах релігійних культів. На неї покладалося завдання здійснювати зв'язок між урядом і керівниками релігійних об'єднань, які належали до різних конфесій, крім РПЦ. Фактично Древлеправославна церква опинилась під її контролем. Створювався також інститут уповноважених, що мав систематично стежити за дотриманням законодавства в релігійній сфері; інформувати органи влади про випадки його порушення; сприяти релігійним організаціям у розв'язанні питань, які вони ставили перед державними установами, тощо.

19 листопада 1944 р. вийшла постанова РНК СРСР «Про порядок відкриття споруд релігійних культів», за якою заяву мали підписати не менше 20 місцевих

⁶⁷ ЦДАВО України. Ф.4648, оп.2, спр.4, арк.7.

⁶⁸ ДАОО. Ф.Р-7746, оп.1., спр.120, арк.16.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

повнолітніх громадян, не позбавлених судом виборчих прав, старовірська громада повинна мати власного священника, на пошуки якого надавалося 3 місяці, до того ж кандидат мав отримати дозвіл на богослужіння від московського архієпископа Іринарха⁶⁹.

В загальносоюзному масштабі спостерігалися певні послаблення щодо старовірів у 1945 р.: поновилося видання церковного календаря РПСЦ; старообрядницьким служителям культу надалася відстрочка від призову по мобілізації до армії; 9 вересня 1945 р. в Покровському кафедральному соборі м. Москва відбулась перша повоєнна єпископська хіротонія: інок Іосиф (Моржаков) поставлений в єпископи. А 30 вересня 1945 р. йому ввірялися в управління Одеська та Кишинівська єпархії. Було вирішене і питання юридичного підпорядкування Ізмаїльської єпархії, яка в роки війни знаходилася під владою білокриницького митрополита Тихона (Качалкіна). Того ж таки 30 вересня 1945 р. Московська старообрядницька архієпископія призначила (а фактично підтвердила) на Ізмаїльську єпархію єпископа Арсенія⁷⁰.

Оскільки під час війни приходи Кишинівської єпархії окормляв ізмаїльський єпископ Арсеній, то ще до призначення єпископа Іосифа виникали певні негаразди з розподілом приходів між Ізмаїльською та Кишинівською старообрядницькими єпархіями. Наприклад, заступник кишинівського єпископа Пагкратій Дементьев дорікав ізмаїльському єпископу Арсенію щодо втручання у справи приходів, що знаходяться в підпорядкуванні Кишинівської єпархії.

⁶⁹ Лисенко О. Є. (2004). Держава і релігійні конфесії в Україні (1943–1945 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної історії XX ст.*, т. 2, 156–157. URL: http://history.org.ua/LiberUA/Book/k2/2_1.pdf

⁷⁰ МА. Ф. ІЄ, спр. Ізмаїльська Архієпископія, арк.41.

Та й самі приходи не знали чітко кому підпорядковуються, до кого мають звертатися.

27 березня 1945 р. священник с. Грубне Чернівецької області Соколов С. Д. пише листа єпископу Арсенію, де повідомляє, що «служимо за старим стилем і на всіх ектенях і богослужіннях поминаємо Вас та дякуємо радянській владі, що дозволяє нам по старому стилю молитися. У нас був священник з Москви... казав, щоб ми молилися за Вас та Архієпископа Іринарха. Але ми поки молимося по старому лише за Вас...Коли був у нас о. Пагкратій і він себе вважає заступником єпископа Кишинівської єпархії. Але ми до цього не дуже благоволим, а підпорядковуємось Вашому розпорядженню»⁷¹.

В серпні 1945 р. єпископ Арсеній поставив у священники на м. Теленшти о. Климента. Після цієї події П. Дементьев пише йому доволі різкого листа:

«Здається зрозуміло, що ми з Вами домовлялись, що згідно з розпорядженням Архієпископа Іринарха Московського і Всія Росії, Я являюся заступником єпископа «Кишинівської єпархії» до призначення сюди окремого єпископа, відповідно й адміністративне розпорядження тут належить мені.

Тому прошу Вас Бога раді дайте мене чітку відповідь:

Чи будете Ви і надалі поступати так, як Ви поступили в цій ситуації, тобто адміністративне своє розпорядження поширювати й на Кишинівську єпархію, на що Ви фактично не маєте благословіння від Архієпископа Іринарха, щоб я знав, що писати з цього приводу до Москви»⁷²

⁷¹ МА. Ф.ІС, спр. Загальна, арк. 39.

⁷² Ibid, арк. 25-25 зв.

Вірогідно, що Арсеній як єдиний єпископ в регіоні вважав, що він має повне право ставити священника, та й до нових реалій не так швидко звикаєш.

В жовтні 1945 р. до єпископа Арсенія з проханням поставити священника звернулася хотинська громада (нині місто Чернівецької області в Україні). Єпископ, маючи вже досвід спілкування щодо подібних питань, перенаправив їх до о. Пагкратія, пояснюючи такий крок тим, що «не завідує Кишинівською єпархією»⁷³. Тим більш що офіційно на цей час на Кишинівську єпархію був поставлений єпископ Іосиф, хоча прибув він у ввірену йому єпархію лише 30 листопада 1945 р.⁷⁴

17 жовтня 1945 р. відбулося перше засідання Ізмаїльської єпархіальної ради, на якому були присутні усі священники єпархії та попечителі (усього 22 особи). Розглядалося чимало питань, які єпископ не наважувався розв'язати самотужки.

Першочерговими стояли проблеми монастирів. Єпископ Арсеній доповідав, що в чоловічих монастирях (Петропавлівському, що розташовувався поблизу м. Вилкова, і Архангельському в с. Нова Некрасівка) панують справжні злидні. Особливо турбувало положення Петропавлівського монастиря. З серпня 1944 р. майже половину приміщень монастиря зайняли військові з прикордонної застави. Настоятель монастиря Климент Ізотов неодноразово скаржився уповноваженому з релігійних культур про стиснення та збитки, завдані солдатами прикордонного загону (вирубку лісу, спустошення городу, копання окопів, самовільне користування монастирським врожаєм тощо)⁷⁵. Владика Арсеній на зібранні налаштував присутніх на краще, висловлював думку, що війна

⁷³ Ibid, арк. 31,32

⁷⁴ Ibid, арк. 27 зв.

⁷⁵ ДАОО. Ф. Р-2000, оп.3, спр. 100, арк.19, 20, 24 зв.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

завершена, і, відповідно, застава при монастирі не буде потрібна.

Але радянська влада миритися з існуванням монастирів в прикордонній смузі не бажала. Особливо непокоїв саме Петропавлівський монастир, який за даними уповноваженого у справах релігійних культур по Ізмаїльській області О. Є. Остапенко продовжував жити «прорумунською» орієнтацією, що проявлялося у тому, що старообрядці у своїх богослужіннях молилися за румунського митрополита Тихона Качалкіна. Такий стан речей О. Є. Остапенко пояснював і тим, що московський архієпископ Іринарх не виявляв активності відносно старообрядництва західних областей, а ізмаїльський старообрядницький єпископ Арсеній Лисов, «людина не радянська, вкрай обмежена, безхарактерна, не здатна боротися з відхиленнями монастирського побуту»⁷⁶.

Лунали пропозиції закрити Петропавлівський монастир і перевести монахів до Архангельського монастиря. Єпископ виступав категорично проти цього, зазначав, що всі негаразди через те, що монастирі не отримують жодної допомоги. Питання долі монастирів на цьому зібранні залишилося відкритим.

В єпархії спостерігався і певний духовно-моральний занепад. Єпископ наводив приклад: у випадку невчасної явки на богослужіння уставщика в церквах на початку служби нема навіть кому прочитати «Отче наш» або проспівати «Господи помилуй». Тому визнавав велику потребу в школах, які б функціонували з дозволу держави. Заява від Никольської громади м. Ізмаїл щодо дозволу уряду проведення занять з церковно-слов'янського читання та співу для осіб обох статей у вільний від роботи та занять час поступила ще 28 вересня 1945 р.⁷⁷ 13 жовтня подібна заява надійшла від Кілійської

⁷⁶ ЦДАВО України. Ф.4648, оп.2, спр. 4, арк.7.

⁷⁷ МА. Ф. ІС, спр. Загальна, арк. 18.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

громади⁷⁸. Владика просив й інші громади долучитися до процесу.

Зібравши заяви, вже 16 листопада 1945 р. єпископ Арсеній звертається до уповноваженого по Ізмаїльській області О. Остапенко щодо клопотання перед вищими органами дозволу на здійснення занять з церковнослов'янського старообрядницького співу та читання при кожній громаді. Ці заняття планували проводити по дві години на день у вільний час виключно для охочих, не з метою надати їм спеціальної духовно-церковної освіти, а в вигляді репетицій або вправ для учасників церковного богослужіння⁷⁹. Але присутність молоді в громадах та її участь в релігійному житті не входили в плани радянської держави, тому з існуванням такого роду шкіл не могли погодитися. О. Остапенко звітував на початку 1946 р.: «Церковники Ізмаїльської Никольської церкви намагалися організувати хор із дітей шкільного віку та навчати їх церковно-слов'янської грамоти. Спробу цю я припинив»⁸⁰. Але було певне виключення: в «Списку священнослужителів Ізмаїльської єпархії на 07.07.1947 р.» значиться як організатор церковного крюкового співу Ізотов Антоній Феодулович, 1909 р.н., уродженець м. Вилкове, зареєстрований в с. Приморському в 1946 р.⁸¹ Він за підтримки священника Симеона Деткова зібрав дітей молодшого віку для навчання хоровому співу. Антоній Ізотов – рідний брат настоятеля Петропавлівського монастиря. Він вже мав досвід викладання: з 1935 р. по 1938 рр. був викладачем церковно-слов'янського читання та співу при Никольській церкві м. Вилкове. З

⁷⁸ МА. Ф. ІЄ, спр. Кілія (1 січня 1934 – 31 грудня 1961), с.661.

⁷⁹ МА. Ф. ІЄ, спр. Загальна, арк. 28.

⁸⁰ ДАОО. Ф. Р-7746, оп.1, спр.10, арк. 8.

⁸¹ МА. Ф. ІЄ, спр. Списки церковнослужителів та членів виконавчих органів, арк. 10.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

1938 р. займався фотографуванням. Після звільнення Бессарабії від окупації вступив в рибартіль «Зоря Свободи», де працював у фотоцеху з власною технікою. Щодо цієї школи є певні неточності: у звіті О. Остапенко на 1 квітня 1946 р. зазначалося, що зусиллями місцевої школи та райвиконкому це «благі починання» – ліквідовано»⁸², а в згаданому вище списку священнослужителів на 7 липня 1947 р. А. Ізотов все ж таки фігурує як організатор церковного крюкового співу. Припустимо, що попри заборону ця школа короткий час змогла функціонувати.

Єпископ Арсеній на зібранні 17 жовтня 1945 р. звертав увагу і на необхідність постановки правильного церковного співу⁸³: виправити усілякі «гаки, гики, уа, гага», неправильну вимову слів, будь-які «непристойні для стороннього вуха звуки». Також пропонував старих уставщиків замінити на більш освічених молодих. На заперечення, що ніким замінити, відповів, що не слід сумувати, оскільки війна закінчена, з фронтів кожного дня повертаються старообрядці, серед яких знайдуться «здатні замінити відсталих уставників, що нічого не дають церкві Христовій»⁸⁴.

На зборах влаштовувався єпархіальний адміністративний порядок. Запроваджувалося суворе діловодство на вимогу як Московської архієпископії, так і влади. Єпархіальним канцеляристом обрали протоієрея Івана Сичова, визначено його щомісячний оклад. Також була визначена сума від кожного приходу для забезпечення єпископа. Щодо пропозиції єпископа створити у складі декількох священників та мирян для вирішення термінових та важливих питань раду, рішення

⁸² ДАОО. Ф. Р-7746, оп.1, спр.10, арк.7.

⁸³ Церковний спів в регіоні надто різнився від «московського», тому ще з початку ХХ ст. неодноразово намагалися його уніфікувати.

⁸⁴ МА. Ф. ІС, спр. Загальна, арк. 4 зв.

якої мала виконувати вся єпархія, ухвалили не призначати такої, а в термінових випадках викликати єпархіальних представників. Ця рада була створена трохи пізніше, після відрядження єпископа Арсенія з секретарем І. Сичовим до Києва з 27 жовтня по 2 листопада 1945 р., де вони зустрілися з уповноваженим в справах релігійних культів по УРСР П. І. Вільховим. Саме на його вимогу 23 листопада 1945 р. затверджена єпископська рада у складі двох протоієреїв, Деткова Симеона та Кирсанова Максима, та двох священноієреїв, Леонова Кипріяна та Сухова Ісидора.⁸⁵ Священник Никольської церкви в м. Ізмаїл Леонов Кипріян затверджувався заступником єпископа, не тому, що ця кандидатура найбільше симпатизувала єпископу (він хотів бачити заступником когось з протоієреїв), а через близькість розташування (єпархія знаходилася при Никольській церкві). Він ставав першим помічником в управлінні єпископією, розпорядження, рішення за його підписом мала виконувати вся єпархія.

Ізмаїльська єпархія долучалася до патріотичних рухів країни. На зборах за ініціативою єпископа ухвалили кожного свята та неділі збирати гроші на користь інвалідів війни⁸⁶. Віряни усіх приходів взяли участь і в зборі коштів «на оборону Батьківщини»⁸⁷.

Аналізуючи питання, які розглядалися на першому засіданні, нам єпископ Арсеній представляється вельми прогресивною, ініціативною особистістю, а не «відсталою» людиною, як його характеризував уповноважений. Можливо йому не вистачало певної

⁸⁵ МА. Ф. ІЄ, спр. Загальна, арк. 45, 50; спр. Благочинного Ізмаїльської Єпархії священника Ісидора Сухова (12.04.1947 – вересень 1952), арк. 51.

⁸⁶ МА. Ф. ІЄ, спр. Загальна, арк. 2, 7.

⁸⁷ МА. Ф.ІЄ, спр. Списки церковнослужителів та членів виконавчих органів, арк.15-17.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

наполегливості, авторитетності, чим надалі скористалася єпархіальна рада.

Також на зібранні єпископ Арсеній звертав увагу присутніх, що за новим адміністративним порядком про будь-які зміни (переобрання церковних попечителів, уставщиків, паламарів, хто вибув з якої посади, хто новий з'явився) терміново в письмовій формі слід інформувати єпископію, а та своєю чергою уповноважені органи. Адже саме владні органи приймали рішення про переведення священників, реєстрацію/закриття громад; будь-які переміщення єпископа, ієреїв, дияконів супроводжувалися документом про відрядження, яке надавалося з дозволу уповноваженого.

Релігійна діяльність підпадала і під оподаткування, сума якого була доволі високою (від 31 до 46 %). Не можемо не погодитися з О. Лисенко, що «податковий прес на священнослужителів тиснув значно сильніше, ніж на представників інших соціальних верств»⁸⁸. Це, своєю чергою, може служити своєрідним мірилом державного ставлення до церкви в перші повоєнні роки.

Так, наприкінці 1945 р. Ізмаїльський міський фінансовий відділ вимагає від єпископа Арсенія виплатити за єпископську місію податок у розмірі 13715 руб. за 1945 р. в термін до 1 січня 1946 р. Сам єпископ таких коштів не мав, тому 22 грудня 1945 р. звертається до християн Ізмаїльської єпархії по матеріальну допомогу, пояснюючи такий крок тим, що знаходиться майже без грошей і не може виплатити таку непомірну суму, «в іншому випадку я буду конфіскований або змушений відмовитися бути єпископом, а це Вам буде коштувати більше»⁸⁹. І остання фраза це не просто

⁸⁸ Лисенко О. Є. (2004). Держава і релігійні конфесії в Україні (1943-1945 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної історії XX ст.*, т. 2, 172. URL: http://history.org.ua/LiberUA/Book/k2/2_1.pdf

⁸⁹ МА. Ф. ІС, спр. Загальна, арк. 34.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

заякування, ізмаїльці ще добре пам'ятали спроби знайти нового єпископа після смерті єпископа Анастасія.

Оподатковувалося і майно монастирів (табл.1), хоч в монастирях проживали в основному старі та хворі люди, нездатні до фізичної праці. Крім того, у господарстві монастирів майже не лишилося сільськогосподарського інвентарю та робочої худоби. Садок при Петропавлівському монастирі був занедбаний. Загалом непомірні податки мешканці монастиря виконати не могли.

Таблиця 1.

Наявність оподаткованої землі та поголів'я худоби по старообрядницьким монастирям Ізмаїльської області станом на 1946 р.⁹⁰

Назва монастиря	наявність оподаткованої землі	поголов'я худоби				Примітка
		рогата худоба	вівці	свині	робоча худоба	
Муравлівка Жіночий монастир Усікновення Глави Іоанна Предтечі	ділянка орної землі 1,5 га	1 корова	—	—	1 кінь	
Вилкове Чоловічий монастир Петра і Павла	ділянка 0,5 га (город)	—	—	—	1 кінь	садок на 360 дерев

⁹⁰ ДАОО. Ф.Р-2000, оп.3, спр. 100, арк. 6–7.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Нова Некрасівка Чоловічий монастир Архангела Михаїла	орна ділянка 2,5 га	—	—	—	—	2 га під озимію, 0,5 га — город
---	---------------------	---	---	---	---	------------------------------------

У 1945 р. місцева влада с. Нова Некрасівка забороняє відпускати картоплю, що виростили на монастирській землі, для потреб місцевого населення. Після скарги священника О. Рябова уповноваженому в справах релігійних культів по Ізмаїльській області О. Остапенко на відторгнення райвиконкомом і сільрадою землі та посіву монастиря, питання було врегульовано – ділянка повернута монастирю, посів знятий її мешканцями⁹¹.

На вимогу архієпископії та культів збиралися анкети по кожному священнику, також були зібрані відомості по кожній старообрядницькій громаді та монастирях (табл.2).

Таблиця 2.

Старообрядницькі громади та монастирі Ізмаїльської єпархії станом на листопад 1946 р.⁹²

№	Назва міста, села	Назва храму	Дата реєстрації	ПІБ настоятеля, рік та місце народження	Кількість	
					Дворів	Осіб

⁹¹ ДАОО. Ф.Р-2000, оп. 3, спр. 100, арк.12,14; ЦДАВО України. Ф.4648, оп. 1, спр. 4, арк.8.

⁹² Таблиця складена автором за: МА. Ф. ІС, спр. Ізмаїльська архієпископія, арк. 24-26, 29, 30, 43-55; спр. Списки церковнослужителів та членів виконавчих органів, арк. 2; ДАОО. Ф.Р-7746, оп.1, спр. 120, арк. 53-54; спр.122, арк.1.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

1	м. Ізмаїл	в ім'я Николи Чудотвор ця	01.VI.1945	Єпископ Лисов Арсеній Пилипович (1885, Теленешти), священник Леонов Кипріян Кондратич (1899, Муравлівка)	415	2027
2	м. Ізмаїл	Різдва Христова	14.IV.1945	священник Белов Кондрат Якович (1889, Ізмаїл)	53	250
3	м. Кілія	Покрова Пресвятої Богороди ці	28.VI.1945	протоієрей Ісарев Андрій Афанасич (1872, Кілія); священник Колодєєв Онуфрій Афанасійович (1911, Нова Некрасівка)	526	2087
4	м.Вилк ове	Різдва Пресвятої Богороди ці	12.VI.1945	протоієрей Кирсанов Максим Єлісеєвич (1880, Вилкове); священник Сипаткін Моїсей Маркович (1912, Свистовка)	663	3057
5	м.Вилк ове	Святого Николи Чудотвор ця	12.VI.1945	священник Сухов Євпсихій Євфимович (1910, Свистовка)	388	1935
6	с. Прим орське	Казансько ї Пресвятої Богороди ці	27.VI.1945	протоієрей Детков Симеон Сильвестрович (1883, Періправа)	626	2928
7	с. Коряч ка	Преподоб ної Матері Параскеви	20.VI.1945	священник Смирнов Ананій Андронич (1897, Карячка)	376	1763

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

8	с. Подкова	Святого Великому ченика Димитрія	20.VI.1945	священник Тупікін Потапій Петрович (1884, Ізмаїл)	240	1137
9	с. Муравлівка	Покрова Пресвятої Богородиці	11.VI.1945	священник Романов Іоан Максимович (1900, Свистовка)	485	1840
10	с. Стара Некрасівка	Іоана Богослова	3.V.1945	священник Филип Феофор Калістратич (1883, Хутір)	540	3040
11	с. Нова Некрасівка	Введення Пресвятої Богородиці	4.IV.1945	священник Сухов Ісидор Дєєвич (1910, Вилкове)	494	2313
12	с. Коса	Покрова Пресвятої Богородиці	8.VI.1945	священник Морозов Петро Семенович (1888, Коса)	85	306
13	с. Ганнівка	Покрова Пресвятої Богородиці	16.VI.1945	священник Коновалов Лука Георгійович (1880, с.Ганнівка)	231	891
14	м. Рені	Святого Николи Чудотворця	додатки не має ⁹³	тимчасово приїжджає з м. Ізмаїл священник Белов Кондрат Яковлевич, пароплавом 6 год. їзди	25	70

⁹³ Пропонувалося об'єднатися з громадою с. Слободзія (Молдова), що в 10-12 км від м. Рені, де налічувалося 6-7 дворів старообрядців. ДАОО. Ф.Р-7746, оп.1, спр.120, арк.8.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

1	м. Болград	Святого Архангела Михаїла	5.VI.1945	приїжджає священник Белов Кондрат Яковлевич, автомашиною 2 години їзди	20	50
	с. Татарбунари	Святих Жінок Мироносиць	30.VIII.1945	Платонов Тит Власович (1876, Татарбунари)	20	60
	с. Нова Некрасівка	Свято-Архангельський чоловічий монастир		священноієрей Рябов Онуфрій Ліпатович (1885, Нова Некрасівка)		2
	м. Вилково	Петро-Павлівський чоловічий монастир		священноінок Ізотов Климент Феодулович (1889, Вилкове)		4
	с. Муравлівка	Жіночий монастир Усікновення Глави Іоана Предтечі		священноінок Сметанін Тавріон Микитич (1872, Подковка)		20
				Всього	5187	23780

Як ми можемо бачити, показники кількості липован в єпархії в порівнянні з довоєнним часом суттєво не змінилися. Але внаслідок голоду 1946–1947 рр. показники, особливо по Вилковому, Приморському, Подковці, Карячці, Косі, Ганнівці, Болграду знизяться «внаслідок великої смертності через різні причини і, зокрема, через продовольчі нестатки»⁹⁴, – констатував О. Остапенко.

⁹⁴ ДАОО. Ф.Р-7746, оп.1, спр.122, арк. 1.

Уповноважений дуже ретельно вивчав священство, їх біографію, зв'язки. За соціальними ознаками старообрядницьких священників Ізмаїльської області поділив на 3 групи:

1) вихідці безпосередньо з Румунії – Романов Іоан, Сухов Євпсихій, Детков Симеон, в т.ч. діти служителів культу румунських старообрядницьких приходів – Филипов Феодор, Сипаткін Моїсей. О. Остапенко доповідав, що Филипов Ф. К., священник с. Стара Некрасівка, спочатку був пов'язаний з жандармерією, а потім сигуранцею, видавав осіб, що співчували радянській владі; має братів в Румунії, з якими з часу встановлення радянської влади втратив зв'язок⁹⁵. Останню фразу у своїх автобіографіях писали усі священнослужбовці, особливо вихідці з Румунії.

2) вихованці старообрядницьких монастирів, а саме Архангельського монастиря с. Нова Некрасівка – Сухов Ісидор (батько загинув на війні у 1914 р., у 1923 р. відданий на виховання до монастиря) та Колодєєв Онуфрій (в 12 років по смерті батька також відданий на виховання до монастиря);

3) вихідці з селян та рибалок Ізмаїльської області – Леонов Кипріян, Кирсанов Максим, Коновалов Лука, Платонов Тит, Смирнов Ананій, Тупикин Потапій, Ісарев Андрій, Белов Кондрат, Морозов Петро, Сичов Іоан⁹⁶

Взагалі, за враженнями О. Остапенко, старообрядництво до приходу радянської влади представляло «національну, економічно-стійку форму»; ізмаїльське старообрядництво зосереджувало у своїх руках «фінансову міць кустарно та дрібно-заводської промисловості». В Ізмаїлі та Вилковому старообрядці мали квартали забудов в центральній частині міста, вони утримували на власні кошти будинки для літніх та бідних

⁹⁵ ДАОО. Ф.Р-7746, оп.1, спр.120, арк. 4.

⁹⁶ Ibid, арк.7.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

людей тощо⁹⁷. І кошти, і будинки були націоналізовані та муніципалізовані, що не додавало приязного відношення до радянської влади з боку старовірів, які постраждали внаслідок такої політики радянської влади.

Чимало членів виконавчих органів старообрядницьких церков, і самі священники були людьми небідними. Віряни м. Болград склалися з 30-40 родин торговців та дрібних підприємців. Диякон м. Болград Соколов, священник с. Татарбунари Платонов Т. тримали заїзджі будинки. Священник м. Кілія Ісарев Андрій був великим домовласником та землевласником, мав землю та виноградники, від румун отримав 2 дипломи за кращі виноградники. Священник с. Ганнівка Коновалов Лука був великим господарем, с. Підковка – Тупікін Потапій мав понад 2 га землі, що відійшла в колгосп. До колгоспів більшість старовірів ставилася скептично.⁹⁸

Отже, після звільнення території Ізмаїльщини від румунсько-німецької влади на цій території активно насаджуються закони радянської влади – атеїзація, колективізація, націоналізація. Тиск нової як адміністративної, так і єпархіальної влади – підпорядкування московському архієпископу, який не міг протистояти вимогам радянської влади, призвели врешті до хвороби ізмаїльського єпископа Арсенія і припинення існування Ізмаїльської старообрядницької єпархії як окремої. У 1947 р. вона була передана у тимчасове управління кишинівського єпископа Іосифа, але згодом так і не поновила свою самостійність.

Роблячи підсумки, зазначаємо, що в роки Другої світової війни Ізмаїльська старообрядницька єпархія через своє геополітичне положення неодноразово

⁹⁷ Ibid, арк.16.

⁹⁸ ДАОО. Ф.Р-7746, оп.1, спр.120, арк. 49; МА. Ф.ІС, спр. Ізмаїльська єпархія. Автобіографії та анкети, арк. 4.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

змінювала як державне, так і єпархіальне підпорядкування: змушена підлаштовуватися під закони то Румунії, то Радянського Союзу; то білокриницької митрополії, то московської архієпископії. Ізмаїльщина здавна знаходилася в тісних контактах з одновірцями Румунії. Окремі священники старовірських церков Ізмаїльської єпархії були вихідцями з Румунії. Під час війни віряни опинялися в складі як румунської, так і радянської армій. Старовіри зазнавали переслідування за підтримку або більш-менш приязне ставлення до попередньої влади як з боку радянської, так і румунської влади. В роки окупації особливо непокоїло дравлеправославних християн питання вимоги переходу на новий григоріанський календар, протистояння чому призводило до ув'язнення старовірів. Але разом з тим утиски румунської влади не йшли у порівняння з репресіями радянської влади. За часів радянзації 1940-1941 рр. і після 1944 р. чимало старовірів, в т.ч. і священнослужителів, були репресовані. Після повернення радянської влади до Бессарабії наприкінці літа 1944 р. сюди направляється представник Московської архієпископії П. Дементьєв для обстеження ситуації та виявлення настроїв місцевого населення. Згодом єпархія включена до Московської архієпископії. Офіційно 30 вересня 1945 р. архієпископія призначила ізмаїльським єпископом Арсенія (якого білокриницький митрополит висвятив ще у 1940 р.). З 1945 р., опинившись під подвійним контролем архієпископії та уповноваженого у справах релігійних культів, надто бюрократизуються справи єпархії. Активно збираються анкети священнослужителів, контролюється кількість приходів та вірян, особливо пильна увага приділяється монастирям, які розташовані в прикордонній території. Ведеться активна колективізація і знищення сильного господаря та підприємця в особі старовірів. Надалі

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

закриваються окремі церкви та всі монастирі, втративши підтримку меценатів.

2022 р. у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії до України старовіри України білокриницької згоди, в т.ч. і Ізмаїльщини, позбавилися влади Москви та стали самостійною релігійною установою – Древлеправославною Церквою України.

1.2. «На вістрях штиків»: з історії російсько-українського протистояння на завершальному етапі Першої світової війни.

(О.О. Синявська)

1.2.1. Вступ. Сучасна Україна переживає складні часи. 24 лютого 2022 року розпочалося повномасштабне військове вторгнення Росії на територію України. Гібридна війна, яку Росія розпочала у 2014 році захопленням Криму і вторгненням на Донбас із замороженого конфлікту перейшла в стан збройної агресії. Це не перший військовий конфлікт між двома сусідніми країнами. Понад століття тому, на заключному етапі Першої світової війни Російська імперія розсипалася як картковий будиночок і на її уламках було створено низку нових національних утворень. Одними із перших з гаслом національної автономії виступили українські політичні та громадські діячі. У березні 1917 року в Києві було створено український представницький орган Центральну Раду на чолі з Михайлом Грушевським. В Першому універсалі проголошувалася автономія українських земель у складі оновленої демократичної Російської республіки. З цього часу і починається загострення українсько-російських відносин, адже Київ і Петроград бачили різні перспективи: якщо українські політики прагнули

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

ствердження національної державності, то російська влада прагнула будь-якою ціною утримати українські землі під своїм контролем.

Обрана тема має як наукову, так і суспільно-політичну актуальність. Перша визначається необхідністю переосмислення уже відомих наративів в українській та зарубіжній історіографії з акцентом на дослідженні причин, змісту та наслідків українсько-російського протистояння на завершальному етапі Першої світової війни, коли відбувалося становлення української державності. Суспільно-політична актуальність полягає в необхідності широкої популяризації історичних аспектів відносин між Україною та Росією та спростуванні таким чином фейків російської пропаганди. Обґрунтовуючи агресивну політику проти українців, Владімір Путін в есе «Про історичну єдність росіян та українців» (2021) вказав, що Україна була по суті креатурою Радянської Росії, особливо Леніна. Вивчення історії української державності, зокрема, створення у 1917 році Української Центральної Ради, відносини з Тимчасовим урядом Росії, негативне ставлення більшості українських політиків до російського варіанту большевизму, проголошення незалежності Української Народної Республіки у січні 1918 року – все це розвіює путінський міф та доводить, що творення української державності відбувалося у протистоянні української політичної влади колоніальній риторичі російських урядів.

Револьюційні події 1917 року, актуалізація українського питання на міжнародній арені та проголошення української державності сьогодні активно вивчаються українськими та зарубіжними дослідниками. В українській історіографії слід окремо виділити сучасні колективні дослідження науковців Інституту історії НАН України «Нариси історії української революції 1917–

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

1921 років»⁹⁹, «Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси»¹⁰⁰, «Україна й українці в постімперську добу (1917–1939)»¹⁰¹, що мають окремі розділи, присвячені подіям 1917-1918 років. В історичній ретроспективі, від середньовіччя до сучасності, розглядається російсько-українська конфронтація в книзі «Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини»¹⁰², автори якої розкривають історичне коріння сучасної збройної агресії росії проти України. Історики європейських країн все частіше ставлять запитання щодо коріння російсько-українського протистояння і намагаються знайти на них відповіді. Популярними сьогодні є праці Сергія Плохія, Андреаса Каппелера, Франка Гольчевського, Рікарди Вульпіус та інших¹⁰³, в яких розглядаються події періоду Української революції та національно-визвольних змагань 1917–1920-х років. Особливу увагу слід звернути на колективне наукове дослідження українських, польських, німецьких та австрійських істориків «Україна

⁹⁹ Смолій, В. (2011). *Нариси історії української революції 1917–1921 років*. Київ: Наукова думка.

¹⁰⁰ Віднянський, С. (гол.ред.) (2020). *Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси*. Київ: Інститут історії України.

¹⁰¹ Якубова, Лариса (ред.) (2021). *Україна й українці в постімперську добу (1917–1939)*. Київ: Академперіодика.

¹⁰² Смолій В. (ред.) (2022). *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками*. У 2-х кн. / Упоряд.: Г. Борjak, О. Ясь. Київ: Інститут історії України.

¹⁰³ Plokyh, Serhii (2016). *The Gates of Europe. A History of Ukraine*. New York: Basic books; Kappeler, Andreas (2017). *Ungleiche Brüder: Russen und Ukrainer: Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. München: Verlag C.H.Beck oHG.; Golczewski, Frank (2010). *Deutsch und Ukrainer: 1914–1939*. Ferdinand Schöningh Verlag; Vulpius, Ricarda (2022). *Konkurrenz, Konflikt, Repression. Russland und die ukrainische Nationalbildung. Osteuropa*, 6-8, S. 105–116.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

між самовизначенням та окупацією. 1917-1922»¹⁰⁴, що вийшло друком німецькою мовою і було перекладено українською. У книзі висвітлюється історія України у контексті революційних процесів на теренах колишньої Російської імперії, політика Німеччини та Австро-Угорщини щодо України.

У науковій літературі залишаються питання, зокрема, щодо заключного періоду Першої світової війни. Цей період спричинив розпад Російської імперії та формування багатьох національних держав на її території. Особлива увага приділяється подіям 1917-1918 років в Україні, де політичні лідери намагалися знайти компроміс з російською владою, визначити статус своєї держави і визначити шляхи розвитку на політичному, економічному та соціальному рівнях. Отже, метою цього дослідження є визначення основних аспектів взаємин українського уряду з російськими урядами в контексті легітимації влади Центральної Ради під час національно-визвольних змагань. Українсько-російські відносини відіграли вирішальну роль у перспективах та майбутньому національної революції. У 1917-1918 роках, на завершальному етапі Першої світової війни, ці відносини склалися з двох важливих складових: протистояння і пошук компромісів українського визвольного руху з Тимчасовим урядом та конфлікт між більшовицькою Росією та Українською Народною Республікою.

1.2.2. Відносини з Тимчасовим урядом: компроміс чи легітимація влади?

¹⁰⁴ Dornik, Wolfram (u. a.) (2011). *Die Ukraine zwischen Selbstbestimmung und Fremdherrschaft 1917–1922*. Graz, Leykam; Дорнік, Вольфрам та інші (2015). *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки*. Київ: Ніка-Центр.

Історія відносин української влади та Тимчасового уряду розпочинається фактично з перших днів проголошення Центральної Ради. Першим офіційним документом утвореної на початку березня 1917 року УЦР стала відозва «До українського народу», в якій повідомлялося про вимогу територіальної автономії України з державним статусом української мови та забезпеченням прав національних меншин. З огляду на домінування в українському політикумі автономістсько-федералістських поглядів щодо майбутнього устрою Російської республіки вимоги надання Україні національно-територіальної автономії, в рамках якої мали знайти задоволення національно-культурні потреби не тільки українців, а й національних меншин краю, були зрозумілими і знайшли підтримку у більшості населення. Представники української політичної еліти сподівалися знайти підтримку і розуміння у російській владі, тим більш, що після проведення українських маніфестацій в Петрограді та Києві, російські демократичні кола прихильно ставилися до проявів українського визвольного руху, про що писали російські ЗМІ. В газетах «День», «Речь», «Русская воля» з'явилися публікації на підтримку українського національного руху.

Питання статусу українських земель було ключовим під час проведення Всеукраїнського національного конгресу в квітні 1917 року. Під час проведення маніфестацій та зборів актуальним гаслом було домагання вільної України, але в українських політиків спостерігалися розбіжності у розумінні та трактуванні цього гасла. Тимчасовий український революційний комітет, який був сформований у Києві та складався переважно з молоді, першим закликав не чекати скликання Установчих зборів російським Тимчасовим урядом, а розпочати рішучі дії щодо

здобуття нового автономного державного політичного статусу для України. Така теза була суголосною позиції лідера УЦР Михайла Грушевського, який у низці публікацій («Вільна Україна. Статті з останніх днів», «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Звідки пішло українство і до чого воно йде») висловлювався за національно-територіальну автономію, що розумілася територіально як об'єднання всіх етнографічних українських земель. Автономна Україна повинна мати, за Грушевським, всі державні атрибути, при цьому Росія повинна стати не лише демократичною республікою, але й обов'язково федеративною державою¹⁰⁵. Виявилось, що саме в такій інтерпретації гасло вільної України об'єднувало більшість українських політичних та громадських сил.

Але російські урядові кола зайняли зовсім іншу позицію в національному питанні. Тимчасовий уряд, а за ним і російські політичні партії – кадети, есери, меншовики, ігнорували активну діяльність українських організацій. Національне питання стало бар'єром, який російській революції було подолати непросто. Причини, по яким питання самовизначення України мало відтермінуватися на невизначений час, представниками російських партій називалися різні: це і стан війни, в якому перебувала Росія, і необхідність рішення Установчих зборів, і актуалізація перш за все соціальних, а не національних проблем. Але всі ці відмовки свідчили про одне: не бажання випускати Україну зі сфери контролю, ні за яких обставин не дозволити українцям

¹⁰⁵Грушевський М. (2007). Якої ми хочемо автономії і федерації. *Твори: у 50 т.*; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Т.4. Кн.1. Львів: Видавництво "Світ". С.137-150; Верстюк, Владислав (2012). Українська революція: пошуки міжнародної гармонії. *Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси*. Київ. С.110-126

стати повноправними господарями своєї землі. Однак відверто визнати це не наважилася жодна російська політична партія чи урядова установа. Тимчасовий уряд не поспішав з реформуванням державного ладу Росії, але надію на можливу домовленість діячам Центральної Ради вселяли його дії щодо відновлення Конституції Фінляндії, обіцянка підтримати право поляків на створення власної держави тощо. Тому українські політики також сподівалися досягти порозуміння.

В травні 1917 року загальні збори Центральної Ради вирішили направити у Петроград до Тимчасового уряду делегацію для вироблення спільної декларації про визнання прав українського народу на національно-територіальну автономію. Українська альтернатива ще більше ускладнила ситуацію у російсько-українських відносинах. Тимчасовий уряд заявив, що не має повноважень ухвалювати такі рішення до скликання всеросійських Установчих зборів і що Центральна Рада не є легітимним представником усього українського народу. В ході переговорів представники Тимчасового уряду висловили також побоювання, що межі такої автономії неясні і що це може викликати надзвичайно складні проблеми¹⁰⁶. У відповідь Центральна Рада проголосила намір самостійно запровадити автономію українських земель. Трохи більше як за тиждень, на II Всеукраїнському військовому з'їзді урочисто прозвучало: «Хай буде Україна вільною! Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям!»¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Касьянов, Георгій (2015). Україна між революцією, самостійністю та окупацією. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки ...* С.134.

¹⁰⁷ Перший Універсал Української Центральної ради від 10 (23) червня 1917 року. URL: <https://tsdavo.gov.ua/novyny/do-dnya->

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Сучасні історики вважають, що саме в цей період Українська Центральна Рада перетворилася на своєрідний парламент країни¹⁰⁸, ухвала Першого Універсалу стала кульмінацією Української революції, а обговорення Універсалу стало загально народною справою і перетворилося на своєрідний плебісцит українців¹⁰⁹. 15 червня Українська Центральна Рада створила виконавчий орган – Генеральний секретаріат, який основними напрямками своєї діяльності визначив реорганізацію місцевих органів влади й управління, українізацію системи освіти й армії, підготовку земельного закону тощо.

*Головою Генерального Секретаріату і автором більшості законодавчих документів Центральної Ради був **Володимир Винниченко** (1880–1951) – політичний і громадський діяч, публіцист, український письменник-модерніст. Соціаліст, лідер Української соціал-демократичної робітничої партії, він намагався будувати політику, виходячи з власного бачення української державності. Саме Винниченко очолював делегацію на невдалих переговорах з Тимчасовим урядом, після яких він сказав, що «російська демократія закінчується там, де починається українське питання»¹¹⁰.*

derzhavnosti-ukrayiny-top-50-dokumentiv-z-istoriyi-ukrayinskogo-derzhavotvorenniya/

¹⁰⁸ Плохій, Сергій (2016). *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності* / Переклад Р.Клочка. Харків. С.272.

¹⁰⁹ Верстюк, В. Ф. (2011). Лютнева революція. Українська Центральна Рада. Брест. *Нариси історії української революції*. Кн.1. Київ: Наукова думка. С.152.

¹¹⁰ Більше про громадсько-політичну діяльність Володимира Винниченка див.: *Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження)* / Збірник статей. Київ, 2006. 280 с.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

На початкових етапах Української революції суголосно з Михайлом Грушевським він вів широку пропаганду планів федеративного переустрою республіки Росія з широкою національно-територіальною автономією таких регіонів, як Україна. При цьому в політичний лексикон увійшов термін «географія Винниченка», якою позначалися всі етнічні українські землі. Політик до останнього намагався знайти компроміс з російською владою. Це не була впертість чи політична недалекоглядність, це було віддзеркалення реальної ситуації в тогочасному суспільстві. В умовах конфлікту Центральної Ради з урядом радянської Росії, коли по планах федералізації Російської республіки було завдано нищівного удару, Винниченко першим з масштабних діячів закликав до нової національної стратегії – самостійності – гасла, реалізованого Центральною Радою уже в умовах війни з більшовиками. Всі перипетії перебігу Української революції Володимир Винниченко докладно описав у своїй тритомній праці «Відродження нації», що вперше була видана у Відні у 1920 році.

Влітку 1917 Тимчасовий уряд був змушений визнати, що в Україні не виявилось сили, яка могла становити серйозну політичну альтернативу Центральній Раді. У червні відбулося засідання, на якому було розглянуто ситуацію в Україні. Тепер уже з Петрограда в Київ вирушила делегація, яка мала досягти компромісної угоди з українськими політиками. До складу делегації входили Михайло Терещенко та Іраклій Церетелі, які раніше вже робили заяви про можливість надання національних автономій народам бившої Російської імперії. Результатом переговорів стало прийняття Другого Універсалу: Тимчасовий уряд фактично визнав Генеральний секретаріат як крайовий орган державної влади, але організаційні питання автономії українських

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

земель відкладалися до проведення Всеросійських установчих зборів, а Центральна Рада поповнювалася представниками національних меншин.

Щодо рефлексій українців в історіографічній традиції існують розбіжності. Довгий час вважалося, що Другий Універсал був таким собі компромісом між Центральною Радою та Тимчасовим урядом, оскільки обидва шукали порозуміння і не бажали воювати. Новітні історичні дослідження твердять, що досягнення домовленостей були скоріше перемогою Центральної Ради, бо стали органічним наслідком усіх державотворчих прагнень та дій української влади, адже Петроград до цього часу чітко демонстрував небажання вирішувати українську проблему¹¹¹. Таким чином влітку 1917 року революційна боротьба перетворилася на політичну діяльність, яка концентрувалася переважно навколо майбутнього статусу українських земель. Більшість українських політиків підтримували ідею федералізації Росії і виступали проти самостійництва, оскільки бачили Україну частиною такої федерації. Внаслідок цього в українській еліті загострилося протистояння між автономістами-федералістами і самостійниками. В липні 1917 року в Києві навіть вибухнуло повстання військових, що об'єднувалися навколо клубу імені Павла Полуботка, одним із лідерів яких був Микола Міхновський. Великого кровопролиття вдалося уникнути завдяки домовленостям, але локальні конфлікти тривали і надалі.

Не припинилося і протистояння російської та української влади. Історик Богдан Мусял вважає, що

¹¹¹ Дивись, наприклад, колективне дослідження вчених Національної академії наук України із серії «Україна. Нариси історії» під редакцією Лариси Якубової: *Україна й українці в постімперську добу (1917 – 1939)* /НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2021.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Центральна Рада прийняла низку заходів, які виходили за межі її повноваження, і це призвело до конфлікту її керівників з Тимчасовим урядом¹¹². Очевидно, каменем спотикання між Центральною Радою і Тимчасовим урядом стало визначення повноважень Генерального Секретаріату та територіальне питання. Угода між українською та російською владами, що знайшла втілення в тексті Другого Універсалу, була дуже непопулярною в Петрограді. Російські політики її вважали за помилку з боку тих міністрів, що її підписали, і тепер не поспішали остаточно санкціонувати автономний лад в Україні, та ще й в тій формі, яку бажала Центральна Рада. Саме тому міністри Тимчасового уряду зтягували із затвердженням Статуту вищого управління України, запропонованим Центральною Радою. Для затвердження Статуту до Петрограда прибула делегація на чолі з Володимиром Винниченком. У ході обговорення документу Тимчасовий уряд одностайно прийняв рішення, що вироблений у Києві Статут порушує укладену угоду і його треба докорінно переробити. Стосунки Української Центральної Ради і Тимчасового уряду досягли піку загострення.

У серпні 1917 року з Петрограду в Україну надіслано «Тимчасову інструкцію Генеральному Секретаріату Тимчасового уряду на Україні», в якому Генеральний Секретаріат був названий вищим органом Тимчасового уряду в Україні, що призначається за пропозицією Центральної Ради. Повноваження Генерального Секретаріату поширювалися тільки в межах п'яти губерній: Київської, Волинської, Подільської, Полтавської, Чернігівської. Тобто південні і східні українські землі російська влада розглядала як

¹¹² Мусял, Богдан (2015). Політика більшовицької Росії щодо України в 1917–1922 рр. *Україна між самовизначенням та окупацією...* С.337.

такі, що належать їй. Зрозуміло, що така Інструкція не могла задовольнити Центральну Раду. Відверта ворожість Петрограда до ідей автономії України зумовила певне розчарування в «російській демократії»¹¹³, зокрема, серед українських соціалістів. Разом з тим, обурюючись централізаторській політиці Тимчасового уряду, українська влада продемонструвала неготовність відстоювати власні територіальні інтереси.

1.2.3. Напередодні Першої війни більшовицької Росії проти України.

Після приходу до влади в Росії більшовиків в результаті Жовтневого перевороту, Центральна Рада продовжувала наполягати на утворенні федеративного уряду в Росії з представників усіх територій, що самовизначилися. Намагаючись поширити свою юрисдикцію на територію України, Раднарком розпочав пропагандистсько-агітаційний наступ, що мав явно антиукраїнський характер.

З самого початку взаємовідносин між УНР і більшовицькою Росією стали виявлятися цілком протилежні тенденції їх політичного розвитку. Україна стала на шлях утвердження демократичного суспільства, більшовицька Росія – на шлях диктатури, ігноруючи загальноприйняті демократичні норми. В протистоянні української національної влади та російської більшовицької влади першими за підтримку Центральної Ради висловилися делегати третього Всеукраїнського військового з'їзду, який відбувався в Києві з 20 по 31 жовтня (2–13 листопада) 1917. Вони взяли безпосередню участь в організації Комітету для охорони революції в Україні і вуличних сутичках з загонами штабу Київської військової округи, що підтримували Тимчасовий уряд.

¹¹³ Басенко, Іван (2020). Вороги, спільники, чужинці: еволюція образу німців в українськомовній пресі Києва доби Української Народної Республіки. *Україна модерна*. 29 грудня.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Окрім представників Центральної Ради, для прикладу, Симона Петлюри, Микити Шаповала та інших, до складу комітету увійшли також більшовики Георгій П'ятаков, Володимир Затонський, представники єврейських політичних організацій. Вирішили захищати здобутки Лютневої революції. Тим більше, що командувач Київського військового округу генерал Квєцінський заявив, що буде рішуче боротися з усіма спробами більшовиків захопити владу на території його юрисдикції, тобто Києва. Він доручив юнкерам, кадетам, а також донським козакам (у той час у Києві проходив Всеросійський з'їзд козачих частин) взяти під охорону стратегічні пункти життєдіяльності міста. Сигналом до сутички послужив збройний конфлікт між штабом округу і київською Радою робітничих і солдатських депутатів, а втручання Центральної ради фактично поклало край тривладдю в Києві. Оскільки Мала Рада на своєму засіданні вирішила не визнавати влади народних комісарів на чолі з Леніним, названі більшовики вийшли зі складу комітету. Рішення Малої Ради було підтримано делегатами Всеукраїнського військового з'їзду. За спогадами Павла Христюка промовці на з'їзді висловлювали співчуття російському робітництву та солдатам, але в той же час підкреслювали, що в Україні влада повинна належати й далі Центральній Раді, яка є «верховним революційним органом українського народу»¹¹⁴.

Київське суспільство сприйняло більшовицький переворот насторожено і навіть негативно. В популярній київській газеті «Нова Рада» з'явилася стаття під назвою «Хто з ними», автор якої зазначав, що більшовики поведуться в Україні як господарі й завойовники-

¹¹⁴ Христюк, Павло (1969). *Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр.* Т.2. Нью-Йорк, вид-во Чарторийських, передрук 1921. С.46

переможці: де хочуть трусять, кого хочуть арештовують, мають своє військо: «Поводяться так, ніби іншої влади в Києві і інших містах немає, утворили свої органи влади, не сваряться з нашою владою і не миряться, не повстають проти української влади, але нахваляються ... А що гірше всього, що можуть завтра заревти гармати по вулицях Києва і що тоді буде з серцем України – страшно подумати»¹¹⁵. Застерігала від більшовицьких погромів і інша київська газета «Народна воля», а «Робітнича газета» прямо називала більшовиків «могилицями революції», закликала виступити проти «ганебної політики російської демократії, що призведе до загибелі російської революції»¹¹⁶.

23 листопада 1917 року Центральна Рада оприлюднила Третій Універсал, яким проголошувалася Українська Народна Республіка, що повинна була перебувати у федеративному зв'язку з небільшовицькою Росією. У відповідь більшовики спробували влаштувати в Києві збройний переворот, але ця спроба завершилася повним провалом. Тоді більшовицький уряд змінив тактику і взяв курс на захоплення влади політичним шляхом. В грудні 1917 у Києві з метою підтримки радянської влади був скликаний Всеукраїнський з'їзд Рад, на який запрошувалися представники губернських, міських і повітових рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Спочатку Центральна Рада ігнорувала підготовку більшовиків до з'їзду, але згодом змінила свою позицію, в результаті чого до Києва прибуло чимало делегатів від українських селянських спілок і українізованих військових частин. Як і раніше на Всеукраїнському військовому з'їзді делегати з'їзду Рад однозначно висловилися за підтримку Центральної Ради. Зазнавши невдачі в Києві, більшовики вирішили

¹¹⁵ *Нова Рада*. 1917. 10 листопада.

¹¹⁶ *Робітнича газета*. 1917. 9 листопада.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

об'єдналися з делегатами обласного з'їзду Рад Донбасу та Криворіжжя і продовжили роботу в Харкові. Тут і було проголошено Україну республікою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів (Радянська УНР)¹¹⁷. Петроград визнав легітимність харківського з'їзду і висловив готовність надавати йому підтримку в боротьбі з «буржуазною» Центральною Радою¹¹⁸.

Аналізуючи відносини УЦР з більшовиками, історик Андреас Каппелер вказував, що у перші місяці 1918 року харківський уряд, який користувався підтримкою робітників, заявив про свої претензії на всю Україну і розпочав військові дії проти Центральної Ради, яку вважала представником буржуазних націоналістів¹¹⁹. У діях Народного секретаріату легко вгадувалися вказівки російського Раднаркому. Більшовицький режим не визнав проголошення Української Народної Республіки Центральною Радою, хоча за декілька днів до того урочисто ухвалив Декларацію про права народів Росії. Цей документ проголошував рівність та суверенність народів Росії, їх право на вільне самовизначення, аж до відокремлення і створення незалежної держави; скасування всіх та будь-яких національних та національно-релігійних обмежень та привілеїв; вільний розвиток національних меншин, які населяють територію Росії¹²⁰. Закономірно, що з прийняттям Декларації нового імпульсу набули

¹¹⁷ Резолюции Всеукраинского Съезда Советов рабочих и солдатских депутатов при участии крестьянских депутатов. *Літопис революції*. 1928, №1(28). С.289.

¹¹⁸ Телеграмма Совета народных комиссаров. *Архів Радянської України*. 1932, №1-2. С.32.

¹¹⁹ Kappeler, Andreas (2017). *Ungleiche Brüder: Russen und Ukrainer: Vom Mittelalter Bis Zur Gegenwart*. München: Verlag C.H.Beck HG. P.138.

¹²⁰ Декларация прав народов России. *Документы внешней политики СССР*. Т.1. Москва: Гос. изд-во политич. лит-ры, 1957. С.14-15.

національні рухи народностей колишньої Російської імперії, проте документ цей був насамперед агітаційним. Декларація не регламентувала порядок використання й здійснення проголошеного права, а її зміст і характер розходилися з конкретними діями радянської влади. Такий підхід був в душі більшовиків, які завжди пропагували переваги централізованої держави. Наприклад, у праці «Критичні замітки з національного питання» у 1913 році Владімір Ленін писав, що поки і оскільки різні нації становлять єдину державу, марксистичні в якому разі не будуть проповідувати ні федеративного принципу, ні децентралізації. Але вже на I з'їзді Рад улітку 1917 року він говорив про Росію як можливий союз вільних республік¹²¹.

Більшовики активно працювали в Україні і до осені 1917 навіть входили до складу Центральної Ради на правах окремої фракції, але впритул не бачили української державності. Після листопадових подій в Києві і створення харківського ЦВК захоплення влади на всій території України стало для них ключовим питанням. Ще в «Квітневих тезах» Ленін заявив про два етапи російської революції: «Своєрідність поточного моменту в Росії полягає в переході від першого етапу революції, який дав владу буржуазії в силу недостатньої свідомості і організованості пролетаріату, – до другого її етапу, який повинен дати владу в руки пролетаріату і

¹²¹ Український історик Станіслав Кульчицький вважає, що зміна ленінських гасел напередодні збройного повстання нагадувала поведінку хамелеона, що прагнув диктаторської влади і тому запозичував популярні у суспільстві гасла: про федералізацію, земельну реформу тощо. Переворот 7 листопада 1917 успішним був тільки тому, що проходив під вкраденими радянськими гаслами. Докладніше про це див.: Кульчицький, Станіслав (2008). *Російська революція 1917 року: новий погляд*. Київ: Наш час. 79 с.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

бідних верств селянства»¹²². Розроблену Леніним та реалізовану в Росії концепцію переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну тепер намагалися реалізувати і в Україні.

Одним із засновників української радянської державності був **Володимир Затонський** (1888–1938). Історики радянської доби підкреслювали його революційні заслуги у будівництві радянської влади в Україні, сучасні ж історики вважають його одним з нечисленних українців, що допомагали російським більшовикам ліквідувати Українську Народну Республіку, окупувати Україну та встановити тоталітарний режим, жертвою якого виступив він сам¹²³. Навчаючись в Київському університеті імені святого Володимира брав участь в студентських заворушеннях. З 1905 року був членом Російської соціал-демократичної робітничої партії, спочатку як меншовик, а з 1917 року в більшовицькій фракції.

З початком революційних подій в Україні виступав проти Центральної Ради та брав активну участь в більшовицьких акціях в Києві: був одним із керівників збройного повстання в листопаді, організатором Всеукраїнського з'їзду рад, увійшов до складу Народного Секретаріату. Оцінюючи ситуацію, що склалася в Україні наприкінці 1917, констатував: «Поки ще серед українців розколу немає і не передбачається, а тому

¹²² В. І. Ленін про Україну. (1969) В 2-х ч. Ч.2 / кер. Назаренко І. Д., Інститут історії партії ЦК КПУ. Київ: вид-во Політична літ-ра України. С.5.

¹²³ Здоров, Андрій (2021). «Народний секретар по українським делам»: особисті анкети й мандати Володимира Затонського початку 1918 р. *Historians.in.ua*. 28.02.2021. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2829-andrij-zdorov-narodnyj-sekretar-po-ukrainskim-delam-osobisti-anketi-j-mandati-volodimira-zatonskogo-pochatku-1918-r-publikatsiya-dokumentiv>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

доводиться вести війну з українським народом, а більшовиків тільки невеличка жменька»¹²⁴. В лютому 1918 року Володимир Затонський мав увійти до складу делегації радянського уряду України до Бреста, де мало розглядатися питання про ратифікацію мирного договору. Але на особисте запрошення Леніна він залишився в Петрограді і як представник харківського уряду увійшов до складу російського Раднаркому з метою інформування про стан справ в Україні. На Другому Всеукраїнському з'їзді Рад у березні 1918 року його обрали головою ЦВК рад України.

Затонський добре володів українською мовою, що ледь не коштувало йому життя під час антиукраїнського терору більшовицьких військ у Києві взимку 1918 року, від розстрілу його врятувало посвідчення, підписане особисто Владіміром Леніним¹²⁵. Свою оцінку революційних подій Володимир Затонський навів у спогадах, що були опубліковані в 1929 році¹²⁶.

Ставлення Української Центральної Ради до проголошеної у Харкові більшовицької влади було передбачуваним. Вбачаючи в утворенні ЦВК та Народного секретаріату прямі вказівки російського Раднаркому, Центральна Рада категорично засудила більшовицькі дії. Генеральний Секретаріат оприлюднив відозву до «всіх громадян і всіх комісарів республіки», в якій зазначив, що метою ворогів українського народу є

¹²⁴ Цит. за: Єфіменко, Г. Г. (2005). Затонський Володимир Петрович. *Енциклопедія історії України*: Т.3. Київ: Наукова думка. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zatonsky_V

¹²⁵ Ця історія описана самим Затонським у його спогадах та знайшла висвітлення в історичних дослідженнях; див., наприклад: Касьянов, Георгій (2015). *Україна між революцією, самостійністю та окупацією. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки ...* С.144.

¹²⁶ Затонський, В. З спогадів про українську революцію. *Літопис революції*. 1929. №4, с.139-172; № 5–6, с.115-141.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

знищення найголовніших здобутків революції і українська влада буде рішуче боротися проти всіх контрреволюціонерів: «Центральна Рада не допустить, щоби всякі попіхачі імперіалістичної великоруської буржуазії зруйнували владу відродженої великої Народної Республіки Української»¹²⁷. Провідний український історик Владислав Верстюк зазначав, що конфлікт між Центральною Радою та більшовиками був неминучий, але об'єктивно склалося так, що на початку листопада Леніну було не до України, оскільки першочерговим завданням для Петрограду було встановлення контролю над армією. Як тільки Центральна Рада від декларування своїх принципів перейшла до спроб втілити їх у життя, більшовики бачили одного з реальних суперників у боротьбі за владу¹²⁸. Спочатку проти неї розгорнулася ідеологічна війна і російський Раднарком вустами комісара національних справ Росії Сталіна висунув вимогу проведення в Україні референдуму з питання самовизначення¹²⁹, а потім було висунуто ультиматум. Оскільки ультиматум не викликав очікуваної більшовиками підтримки і, навпаки, викликав хвилю протесту в українському суспільстві, Петроград вирішив змінити тактику. Створення ЦВК, Народного

¹²⁷ *Вістник* Генерального секретаріату Української Народної Республіки. 1918. 5 січня.

¹²⁸ Верстюк, В. Ф. (2011). Українська Народна Республіка: від проголошення до падіння. *Нариси історії української революції 1917–1921 років*. Кн. 1. Київ: Наукова думка. С.218-219.

¹²⁹ Мова йде про інтерв'ю, яке 24 листопада 1917 року Сталін дав газеті «Известия ВЦИК». У цьому інтерв'ю, що було присвячене Україні, Сталін заявив, що Раднарком буде рахуватися лише з урядом, створеним на підставі результатів референдуму, закликав провести Всеукраїнський з'їзд рад та оголосив, що влада в Україні повинна належати Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Секретаріату і проголошення радянської влади в УНР означало перехід російського Раднаркому до активних дій через посередництво більшовиків України.

1.2.4. «Очищення огнем». Оскільки формально російські більшовицькі лідери визнавали право неросійських народів на самовизначення, дозволити собі пряму військову інтервенцію в щойно проголошену Українську Народну Республіку вони не могли, хоч і тримали під контролем дії харківського уряду. Харківський уряд не мав реальної влади на українській території, всі свої рішення приймав зі згоди Петрограда, тому був зручною ширмою для російського Раднаркому, який отримав можливість будь-яку агресію російських більшовиків списувати на внутрішній конфлікт між харківським Народним Секретаріатом та київською Центральною Радою, тобто трактувати як громадянську війну в Україні. Так народилася ідея «допомоги» «братньому» народу. Раднарком Росії надіслав ультиматум Центральній Раді, зміст якого наочно показував усю різницю між деклараціями та реальними діями більшовиків. В «Маніфесті до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради» Раднарком декларував визнання Української Народної Республіки аж до її права відокремитися від Росії або вступити в федеративний договір з Російською республікою, але зажадав від Української держави свого роду демілітаризації та денацифікації, вимагаючи відмовитися від створення власної армії та не визнаючи Раду як повноважного представника трудящих Української республіки¹³⁰. Відразу після декларації, не дочекавшись відповіді, Росія оголосила стан війни з

¹³⁰ *Декреты Советской власти*. Том I. 25 октября 1917 г.–16 марта 1918 г. Москва: Гос. издат-во политической литературы, 1957. URL: www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/index.html

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Центральною Радою. Формально все виглядало як військова допомога радянському уряду України.

Дії російського Раднаркому викликали хвилю протестів в Україні. Особливо активну кампанію проводили українські засоби масової інформації, представники яких належали до різних політичних партій і до початку більшовицької агресії по-різному трактували відносини з російською державою, але на початку грудня 1917 року зайняли одностайну антибільшовицьку позицію. Публіцисти характеризували дії російського уряду як «Каїнове діло» і закликали «єдиними грудьми» стати проти домагань Леніна і Троцького, оскільки «більшовицьке панування в національній сфері виходить так само реакційним як і в політичній та соціальній. І тут воно гне до повороту на старий самодержавний шлях і тут тим самим насильством воює»¹³¹. 6 грудня на всю передовицю «Робітничої газети» було розміщене гасло «Українська Народня Республіка в небезпеці!», наводився текст ультиматуму і коментарі редакції до нього: «Совіт Народних комісарів в Петрограді проголосив війну УНР. Хіба не помутився розум цьому Совіту: заливши кров'ю всю країну ще нову війну починати. І то з ким? З революційною демократією. Глибока антипролетарська, антикласова політика большевистської партії тут вся як на долоні»¹³². Популярна газета «Народня воля» писала: «Петроградські більшовицькі царьки нібито в інтересах народніх мас об'явили війну Україні. Виставлені ними домагання занадто шахрайські, а обвинувачення Ц[ентральної] Ради занадто легковажні... Річ просто в тому, що сп'янілі від людської крові народні комісари не можуть помиритися з тим, що десь є не спалена і не зруйнована до кінця країна, не підлягаюча при тому їхній

¹³¹ *Нова Рада*. 1917. 8 грудня.

¹³² *Робітнича газета*. 1917. 6 грудня.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

волі»¹³³. Засудження війни, яку розв'язала більшовицька Росія проти УНР посилюється в наступних публікаціях газет. «Чого хочуть народні комісари?», «Хто проти кого повстав?», «Питання дня», «Самостійність» – це назви редакторських колонок, в яких розтлумачувалася мета більшовиків захопити Україну і лунали заклики до різних верств населення боронити українську державність.

Наприкінці грудня 1917 року російський Раднарком розпочав передислокацію своїх військ до Харкова, провів роззброєння українізованого бронедивізіону і перетворив місто у форпост російських військ, що розгорнули активні дії для подальшої збройної боротьби. Червоногвардійські загони роззброїли українізовані частини і через декілька днів головнокомандувач російськими військами Українського фронту Володимир Антонов-Овсієнко дав наказ загального наступу на Українську Народну Республіку. План полягав у одночасному наступі з різних напрямків, головний удар завдавався від Харкова спочатку на Катеринослав, а також через Полтаву – Ромодан. З більшовицької Росії на територію України прибуло близько 20 тис. агресивно налаштованих солдатів. Загальна тактика більшовиків зводилась до захоплення великих українських міст, в яких прихильники більшовиків влаштовували заворушення і тим самим дезорієтували населення. Впродовж січня більшовики, долаючи супротив окремих частин добровольчих батальйонів, поступово зайняли більшість міст Лівобережної України і встановили там свій контроль.

Встановлення більшовицької влади в Україні відбувалося силовими методами. Як описував у своїх спогадах Антонов-Овсієнко, під час захоплення Харкова

¹³³ *Народна воля*. 1917. 6 грудня.

у грудні 1917 року місцеве населення неприхильно ставилося до походу російського війська, більше того – навіть провідники більшовицьких організацій в Україні вимагали не розпочинати війну проти Центральної Ради¹³⁴. Та частина населення, яка вітала встановлення радянської влади, швидко пошкодувала про це. Завойовницька поведінка більшовицьких військ, які прийшли в Україну за збіжжям, мародерство та грабіжництво кардинально змінили позицію населення. Особливо грубо поводитися війська під керівництвом Михайла Муравйова. Коли представники Полтавської ради робітничих і солдатських депутатів попросили Муравйова з військом залишити місто, мотивуючи своє прохання нейтралітетом Полтавської ради в конфлікті Центральної Ради і більшовиків, той відповів відмовою, підкресливши, що прийшов в Україну встановлювати справжню радянську владу. Не знайшли спільної мови з більшовицькими командирами і представники харківського Народного Секретаріату. Конфлікт спалахнув практично відразу після утворення українського радянського уряду і зайшов так далеко, що керівниця Народного Секретаріату Євгенія Бош усунула всіх призначених Антоновим-Овсієнком комісарів на українських залізницях. У справу довелось втрутитись Владіміру Леніну, який писав останньому: «...прикладіть всі зусилля, щоб всі і всілякі тертя з ЦВК (Харківським) ліквідувати. Це архіважливо у державному відношенні. Ради Бога, помиріться з ними і визнайте за ними всілякий суверенітет. Комісарів, яких ви напризначали, переконливо прошу вас змістити»¹³⁵. Як згадувала сама Євгенія Бош, вказівки Леніна мало вплинули на ситуацію, бо штаб Муравйова не підкорявся постановам

¹³⁴ Антонов-Овсеєнко, В. А. (1924). *Записки о гражданской войне*. Т.1. Москва: Высший военный редакционный совет. С.55.

¹³⁵ Там само. С.35.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

ВУЦВК і пізніше, уже перебуваючи в Києві, а сам командувач більшовицьких військ відмовлявся виконувати розпорядження радянського Народного Секретаріату¹³⁶.

Настав новий етап історії Української Народної Республіки – в умовах війни. Характеризуючи цей період Михайло Грушевський вказував, що головною метою більшовиків було не задеклароване ними гасло соціального визволення, а національні мотиви: «з їх тактики виступає ясно завдання повернути назад в московську службу збунтованих українських підданих, а для того знищити культурні центри України»¹³⁷. Схожі рефлексії були і у члена Центральної Ради Павла Христюка. Оцінюючи події більшовицько-української війни, він вказував, що наступ російського війська мав всі ознаки окупації України і національної боротьби: подібно до того як головнокомандувач російських більшовиків Михайло Муравйов мав військо, а харківський секретар військових справ Юрій Коцюбинський не мав ні війська, ні впливу на події і був тільки «українською етикеткою на муравйовському багнеті», так і уряд Української Радянської Республіки був тільки прикриттям для Радянської Росії¹³⁸.

Розв'язану більшовиками війну голова Центральної Ради вважав «великим огненним очищенням», в якому згорять врешті всі старі упередження включно з московською орієнтацією. Але поки що в огні палала Україна. На початку лютого 1918 року більшовицькі війська підійшли до Києва. Гарматний обстріл міста

¹³⁶ Бош, Евгения (1925). *Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 до немецкой оккупации*. Москва-Ленинград: Истпарт. С.144.

¹³⁷ Грушевський, Михайло (1918). *На порозі нової України: гадки і мрії*. Київ: друк. тов-ва Петро Барський у Києві. С.77.

¹³⁸ Христюк, Павло. *Вказ праця*. С.148-149.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

тривав декілька днів, було зруйновано чимало будівель, у тому числі і будинок Михайла Грушевського. В одному із номерів газети «Киевская мысль» цитувалися слова керівника більшовицькими військами Михайла Муравйова щодо тих подій: «Револуційна помста змусила нас бути нещадними. Я велів артилерії бити по найвищих і найбагатших палацах, по церквах, по пахах, ченцях... Я запалив снарядами величезний будинок Грушевського, і він протягом трьох діб горів як яскраве багаття. Сотні офіцерів і юнкерів були нещадно вбиті»¹³⁹. Відомий український діяч і меценат Євген Чикаленко, що у той час перебував у Києві, згадував, як до його будинку прибіг шокований Олександр Олесь, який став свідком смерті людини – Олесь, ризикуючи життям, біг вулицями міста під обстрілами, бо не міг лишатися в одній кімнаті поруч з убитим. «День і ніч летіли 6-ти і навіть 12-ти дюймові снаряди, пробиваючи дахи, мури кам'яниць і трощачи все всередині; мешканці поховалися в льохи (пивниці) від снарядів, що рвалися в будинках, дворах, на вулицях, обсипаючи все кругом скалками та кульками, калічачи й убиваючи людей, особливо тих, що вибігали шукати десь води або якоїсь їжі, бо рідко в кого були зроблені запаси. Багато людей було покалічено, вбито, багато померло з переляку та збожеволіло від нервового напруження» – так описав захоплення Києва російськими більшовиками Чикаленко¹⁴⁰. А в цей час Михайло Муравйов звітував в Петроград: «Повідомляю, дорогий Володимире Іллічу, що порядок у Києві відновлено, ... революційна влада в особі Народного секретаріату, Ради робітничих і селянських депутатів, що

¹³⁹ *Киевская мысль*. 1918. №17.

¹⁴⁰ Чикаленко, Євген. (2011). *Щоденник (1918-1919)*. Київ: Темпора. С.42-43.

прибула з Харкова, і Військово-революційного комітету працює енергійно»¹⁴¹.

Величезною проблемою для Центральної Ради у цей період стала відсутність власної боєздатної армії, оскільки українські політики вірили, що до військового протистояння справа не дійде і не вбачали потреби у регулярній армії. В травні-червні 1917 року було проведено військові з'їзди, сформовано Всеукраїнський військовий комітет на чолі з Симоном Петлюрою. Але представники партій українських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, які задавали тон у Центральній Раді, були противниками створення регулярної національної армії. У військовому будівництві під час війни їх цілком влаштовувала українізація частин у складі загальноросійської армії¹⁴².

Організацію українського війська довелося здійснювати уже в умовах збройної агресії. В грудні 1917 року ситуація змінилася, стало очевидно, що війни не уникнути, а власної армії немає. Захопивши в свої руки робітничі ради у великих містах, більшовики розгорнули активну агітаційну кампанію у війську. В українізованих військових частинах російські більшовики поширювали заяви, що вони нічого не мають проти автономної чи навіть самостійної України, аби тільки влада в Україна перейшла до рад. Особливо активно агітація відбувалася в тих частинах, які поверталися з Росії в Україну. В результаті більшість із них байдуже поставилися до української визвольної боротьби, відмовляючись воювати проти більшовиків або навіть допомагали російським більшовикам у виступах проти Центральної

¹⁴¹ Антонов-Овсеєнко, В. А. *Вказ. праця*. С.156.

¹⁴² Формування української армії в період Української революції та роль Німеччини у цьому процесі висвітлює в своєму дослідженні німецький історик Luschnat-Ziegler, Marian (2021). *Die ukrainische Revolution und die Deutschen 1917-1918*. Marburg. 283 s.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Ради¹⁴³. 29 грудня секретар військових справ Микола Порш, доповідаючи про військовий стан в Україні на засіданні Генерального Секретаріату, повідомляв, що настрої військових у Києві різний: одні займають нейтральну позицію, інші – відкрито ворожу. На початку січня 1918 року Володимир Винниченко з гіркотою відзначав: «Де ж наше славне вояцтво України, сини запльованої, знасиленої істинно-руськими молодцями неньки? Ах, синки її лускають насіння в казармах, продають на базарах папіроси і ходять під ручки з істинно-руськими большевиками!»¹⁴⁴.

Практично всі боєздатні частини, які могли б виступити на захист УНР, були створені або не за ініціативи лідерів Української революції, або навіть на протигагу їхнім принципам та ідеалам.

*Ключову роль у творенні збройних сил УНР відігравав Генеральний секретар військових справ **Симон Петлюра** (1879–1926). Його діяльність на ниві української державності оцінювали по-різному. В сучасній історії України Петлюра став символом боротьби за незалежність України, довівши, що українців зламати неможливо, їх здатна зупинити тільки смерть від найманого вбивці Росії. Для радянської, а тепер і російської пропаганди він – український націоналіст, який вів контрреволюційну антирадянську і антиросійську діяльність, винуватець єврейських погромів і радянсько-польської війни.*

Політична кар'єра Петлюри розпочалася у складі Центрального комітету Української соціал-

¹⁴³ Феденко, Панас. *Історія революції (1917–1921)*. Т.1: Центральна Рада. Б.м., б.д. С.19. Автор цитує заяву представника полку імені Шевченка, що прибув до Києва з Петрограду: «Ми не підемо з тими, що йдуть проти робітників, солдатів і селян, а будемо обороняти Петербург і його народну політику».

¹⁴⁴ *Робітнича газета*. 1918. 4 січня. №220.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

демократичної робітничої партії. З початком Української революції він увійшов до складу Центральної Ради, очолив Український генеральний військовий комітет і був обраний Генеральним секретарем з військових справ в українському уряді. Домігся дозволу від Тимчасового уряду на українізацію армії. Працюючи над створенням української армії, зустрів спротив частини членів Центральної Ради, зокрема, Володимира Винниченка, з яким склалися непрості стосунки¹⁴⁵. Організував сердюцькі дивізії та очолив боротьбу проти більшовиків, за що був звинувачений в перевищенні повноважень і змушений був піти у відставку. В ході збройної російської агресії проти України очолив Гайдамацький Кіш і керував військовими діями проти червоногвардійців в боях за визволення Києва.

В численних працях закликав не полишати боротьбу за незалежність України, після поразки Української революції написав пророчі слова: «Я вірю і певний, що Україна як держава буде. Може, не зразу такою великою, як нам хотілось би, але буде»¹⁴⁶.

1.2.5. Проголошення Незалежності і завершення воєнних дій. Не маючи достатньої військової сили для протистояння більшовицькій агресії, українська влада

¹⁴⁵ Більше про політичне суперництво між Володимиром Винниченком і Симоном Петлюрою – в книзі: Солдатенко, В. (2007). *Винниченко і Петлюра: Політичні портрети революційної доби*. Київ. 621 с.

¹⁴⁶ Твори Симона Петлюри видавалися українською діаспорою в Нью-Йорці (див.: Симон Петлюра. *Статті, листи, документи*. Нью-Йорк, 1956, 1976 рр.) та в незалежній Україні, див.: Петлюра, Симон. *Статті. Листи. Документи* /Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Центр українознавства, Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. К.: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т. IV. 704 с.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

намагалася поліпшити становище політичними заходами. У січні 1918 року Мала рада ухвалила закон про національно-персональну автономію та Четвертий Універсал, який проголошував самостійність Української Народної Республіки¹⁴⁷. Цими діями українська влада прагнула закріпити де-юре статус української держави, самостійність якої уже була фактично визнана європейськими країнами. Такий крок був необхідний для отримання військової допомоги ззовні. Другим чинником, на нашу думку, стала необхідність визначити розв'язану Росією відкриту збройну агресію як війну більшовицької Росії проти України, як і було насправді, а не як внутрішній конфлікт чи громадянську війну, як стверджувала російська пропаганда.

Важливу роль на цьому етапі зіграв міжнародний чинник, адже українські землі були театром бойових дій в умовах все ще жевріючої Першої світової війни. Раднарком оголосив війну Україні у той час, коли почали згортатися військові дії Росії та Австро-Угорщини і коли самі ж більшовики вживали заходів, аби укласти мир з Центральними державами. Важке зовнішньополітичне становище спонукало Центральну Раду в умовах відсутності власної боєздатної армії шукати підтримки у боротьбі проти агресії з боку більшовицької Росії на міжнародній арені. Незважаючи на певні симпатії до країн Антанти, дипломати Української Народної Республіки розпочали в Бересті (Брест-Литовську) переговори з державами Четвірного Союзу у справі укладення сепаратного миру, які благополучно

¹⁴⁷ Тексти цих документів оприлюднені у відкритому доступі на сайті Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України
<https://web.archive.org/web/20180306023005/http://tsdavo.gov.ua/4/wepages/64180849.htm>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

завершилися підписанням мирної угоди¹⁴⁸. Договір визначив умови миру та припинення війни, що у свою чергу, надавало можливість для вирішення великого кола проблемних питань внутрішнього життя країни. Але найголовнішим було те, що цей договір зміцнив правовий статус Центральної Ради, надаючи Україні як суб'єкту міжнародно-правових відносин юридичну якість, тим самим перетворюючи фактичний стан відносин в юридичний¹⁴⁹.

Завдяки цьому Українська Народна Республіка була реалізована у міжнародному масштабі і одержала військову допомогу від Німеччини та Австро-Угорщини. 18 лютого розпочався воєнний похід в Україну 20 німецьких і австро-угорських дивізій. Його юридичною підставою стало офіційне запрошення Центральною Радою новопридбаних союзників для наведення «ладу і порядку». Виконання цього завдання означало витіснення з території України органів радянської влади, ліквідацію більшовицьких організацій, розгром червоноармійських частин. Німецькі, австро-угорські та українські війська наступали швидко. Упродовж березня–квітня спільні сили союзників за участю українських військ встановили контроль над усією територією УНР. Більшовицькі загони відступали доволі хаотично і за невеликими винятками практично не

¹⁴⁸ Сучасні історики загалом одностайні в позитивній оцінці зовнішньополітичної діяльності українських дипломатів в переговорах. Місце України та українського питання в міжнародних відносинах у 1918 році об'єктивно охарактеризовано в дослідженні австрійських, німецьких, польських та українських істориків «Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки», що вийшло друком німецькою мовою та було перекладено українською.

¹⁴⁹ Про Берестейський договір, з докладним аналізом історіографії див.: Hausmann, Guido (2019). Brest-Litovsk 1918. Zwei Friedensschlüsse und zwei Historiographien. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 70, 5–6, s.271.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

чинили опору. 1 березня більшовиків у Києві вже не було. Вони спішно втікали, перед тим грабуючи і руйнуючи українські міста. Центральна Рада повернулася в Київ і продовжила свою роботу. «В повній силі зістається те, що було зроблене Центральною Радою два місяці тому... Не тільки демократичні свободи, проголошені нами – свобода слова, преси, сумління, спілок, страйків і організацій, але й соціально-економічні реформи: закон земельний, закон про робочий день, про контроль над продукцією і кредитом, про державну монополію торгу – застаються цілими і нерушимим. Не може справдитися надія противників, що нинішня війна спалить і їх разом з анархією, з большевизмом, з усобицею!»¹⁵⁰ – написав Михайло Грушевський наприкінці березня 1918 року.

*В заключний період діяльності Української Центральної Ради уряд Української Народної Республіки очолив **Всеволод Голубович** (1885 – 1939). Його шлях в Українську революцію, до певної міри, був типовим для багатьох українських діячів соціалістичного спрямування, в політику він прийшов членом популярної в Україні на початку ХХ ст. Революційної української партії, у червні 1912 приєднався до київської групи українських есерів. Його стрімка політична кар'єра розпочалася навесні 1917 року в Одесі: він став активним членом, а потім і головою Одеського комітету Української партії соціалістів-революціонерів, обирався гласним і товаришем голови Одеської міської думи, а також депутатом Всеросійських та Українських Установчих зборів від*

¹⁵⁰ Грушевський, Михайло (1918). *На порозі нової України. Гадки і мрії*. Київ. С.84.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Херсонської губернії, викладав на курсах українознавства, читав лекції із земельного питання¹⁵¹.

У липні 1917 року Мала Рада затвердила Голубовича на посаді генерального секретаря шляхів сполучення, а в листопаді того ж року – на посаді генерального секретаря торгівлі й промисловості. 21 грудня 1917 року він був призначений головою української делегації на мирних переговорах з країнами Четверного союзу у Бересті. Під час переговорів саме Голубович передав представникам Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини ноту Генерального Секретаріату УНР щодо проголошення незалежності України та її самостійну участь у міжнародних справах. Робота у складі української делегації сприяла зростанню його авторитета, тому після відставки Володимира Винниченка внаслідок політичної кризи, у січні 1918 року Всеволод Голубович був обраний головою Ради Народних Міністрів і міністром закордонних справ УНР¹⁵². У спогадах сучасники неоднозначно оцінювали діяльність кабінету Голубовича та його особисто на посаді прем'єр-міністра, відомі критичні відзиви Євгена Чикаленка та Дмитра Дорошенка, які досить скептично оцінювали його державницький талант.

У ході російсько-української війни спроби уряду Голубовича заходами в соціальній політиці, зокрема земельному питанні, схилити на свій бік симпатії мас,

¹⁵¹ Одеський період діяльності Всеволода Голубовича докладно висвітлений в дослідженні одеських істориків, див.: Вінцовський Т. С. (2011). Всеволод Голубович: від інженера до прем'єр-міністра. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр.: Монографія / Вінцовський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. та ін. Одеса: ТЕС. С.20-30.

¹⁵² Осташко, Тетяна (2011). Всеволод Голубович: портрет на політичному тлі. Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Вип.6. С.48-49.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

організувати збройний опір більшовикам та захистити УНР як суверенну державу успіху не мали. Перед вступом до Києва червоних військ, уряд змушений був евакуюватися до Житомира, потім – Бердичева – і далі – до Сарн. Після повернення в березні 1918 року до Києва разом з австро-німецьким військом Рада Народних Міністрів так і не змогла стабілізувати ситуацію в Україні.

Відступаючи з території України під натиском німецьких та австро-угорських військ, більшовики не збиралися здавати свої політичні позиції. 3 березня 1918 року між Російською Федерацією з одного боку, і Німеччиною та її союзниками з іншого, було підписано мирний договір. Росія зобов'язалася визнати угоду між Центральною Радою та Німеччиною, а також підписати договір з УНР. Один з пунктів договору передбачав визнання незалежності України, очищення її території від радянських військ та Червоної гвардії, а також припинення антиукраїнської пропаганди. Залишивши Київ, радянський Народний Секретаріат разом з Центральним Виконавчим комітетом переїхав до Катеринослава (сучасне місто Дніпро). Тут відбувся Другий Всеукраїнський з'їзд рад, на якому розглядалися питання про ставлення до Української Центральної Ради, війни та миру, про організацію військових сил, про Україну та РСФРР, земельне та фінансове питання тощо. Не обійшлося і без міжфракційної боротьби. Лідер лівих українських соціал-демократів, бувший діяч Центральної Ради, який перейшов на бік більшовиків і був обраний народним комісаром військових справ, Євген Неронович виступив на з'їзді з доповіддю, в якій аналізував становище на більшовицько-українському фронті. Він зазначив, що радянська влада була встановлена в Україні переважно за допомогою озброєного російського пролетаріату, тому наразі немає опори на місцях. Задля

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

збереження української державності Неронович закликав до заключення миру з Центральною Радою, щоб спільними зусиллями проводити в життя принципи незалежності¹⁵³. Таким же настроєм була просякнута промова лідера української соціалістичної фракції (майбутнього прем'єр-міністра УНР періоду Директорії) Ісаака Мазепи. Він заявив, що є великою помилкою вважати Центральну Раду купкою бандитів, адже підписаний нею мир є набагато вигіднішим для України, ніж мирний договір російського Раднаркому, а прикликання німецьких військ було вимушеним кроком через російську війну¹⁵⁴.

Попри гостру полеміку, затверджені були всі більшовицькі резолюції, серед іншого було схвалено Берестейський (Брест-Литовський) мирний договір радянської Росії з державами Четверного союзу. З'їзд декларував незалежність радянської України і водночас заявив, що взаємини радянських республік залишаються у рамках, які були визначені раніше. Проголошення самостійності радянської України мало умовний характер. Як зазначив згодом Микола Скрипник, це була «незалежність від дрібнобуржуазної Центральної Ради і від влади германського і світового імперіалізму» і тільки «тимчасова розлука» з Радянською Росією. Втім, за місяць уряд радянської України переїхав до Таганрогу, де згодом оголосив про саморозпуск¹⁵⁵.

¹⁵³ Цей виступ став політичним самогубством для Нероновича: як згадував згодом член Центральної Ради Павло Христюк, розійшовшись з більшовиками в питаннях політичного майбутнього України, він залишив з'їзд і подав у відставку, а за декілька днів був заарештований і розстріляний на Полтавщині. Див.: Христюк, Павло. *Вказ. праця*. С.152.

¹⁵⁴ Матеріали про Другий Всеукраїнський з'їзд рад. *Літопис революції*. 1928. №2 (29). С.252.

¹⁵⁵ Затонський В. (1929). З спогадів про українську революцію. *Літопис революції*. 1929. №5-6. С.135.

Перша більшовицька окупація України завершилася. Перша, бо попереду ще буде декілька років збройної боротьби. У 1918 році не дійшло до повної анексії українських земель більшовицькою Росією, в першу чергу завдяки військовій підтримці Німеччини та Австро-Угорщини. Від самого початку військових операцій керівництво цих країн подавало їх як обмежену збройну допомогу союзній Україні. У відозвах Центральної Ради і українського уряду до населення містилися заклики сприймати учорашніх супротивників як друзів, які прийшли на допомогу у скрутний час. Михайло Грушевський навіть видав брошуру «Чого німці прийшли в Україну?». І хоча конструктивна співпраця між німецьким командуванням і Українською Центральною Радою так і не налагодилася¹⁵⁶, в результаті чого в Україні наприкінці квітня 1918 року відбулася зміна політичної влади, все ж основної мети – вигнання більшовиків з українських земель – на цьому етапі було досягнуто.

Ще 30 березня 1918 року Рада Народних Міністрів УНР надіслала телеграму до Раднаркому РСФРР з пропозицією припинити воєнні дії та укласти договір, що регулював би питання кордонів та правових стосунків. Контакти між урядами здійснювались безпосередньо або через посередництво німецьких представників. Проте переговори розпочалися в травні, вже після гетьманського перевороту. Місцем проведення переговорів було визначено Київ, представниками від

¹⁵⁶ Тема німецько-українських взаємин у 1918 р. активно досліджується і українськими, і німецькими істориками, наприклад, див.: Пиріг, Руслан (2018). *Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року* / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2018. 358 с.; Golczewski F. (2010). *Deutsche und Ukrainer: 1914–1939*. Ferdinand Schöningh Verlag. 1085 S.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Радянської Росії були Християн Раковський та Дмитро Мануїльський, делегацію Української Держави очолив Сергій Шелухин.

Сергія Шелухина (1864–1938) сучасники називали оборонцем української національної ідеї, а дослідники життя і творчості вважали діяльність ученого своєрідним «правовим виміром» процесу державотворення¹⁵⁷. Формування його суспільно-політичних поглядів відбувалося переважним чином в Одесі, де він знаходився на державній службі та паралельно брав активну участь в українському громадському русі, був одним із засновників Одеського товариства «Просвіта». В 1917 році він став головою революційного комітету в Одесі, а згодом – членом Центральної Ради, генеральним суддею УНР та міністром судових справ в уряді Голубовича. Не залишився він осторонь державних справ і після гетьманського перевороту, застосовавши свої знання і досвід на мирних переговорах з радянською Росією.

Як правник та історик Сергій Шелухин працював над обґрунтуванням української незалежності на основі національно-історичних традицій самостійництва. Очолюючи в Центральній Раді позапартійну фракцію самостійників, він критикував федералістів та наголошував на тому, що Україна не є частиною федерації, оскільки федерації не існує. Шелухин критикував Михайла Грушевського й Володимира Винниченка за їхню орієнтацію на Москву, яка й чути не хотіла про державність України, а під час дебатів з приводу Берестейського миру закликав не чекати миру, а самим його ініціювати, бо більшовицькі керівники дотримуються тієї самої політики стосовно України,

¹⁵⁷ Осташко, Тетяна (2022). Сергій Шелухин. Самостійник від юриспруденції. *Український тиждень*. 28 грудня. URL: <https://tyzhden.ua/serhij-shelukhyn-samostijnyk-vid-iurysprudentsii/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

що і царський уряд. Його ідеалом була самостійна Україна, бо історія вже не раз доводила, що «з таким (російським) народом ні автономія, ні федерація речі фактично недосяжні і нездійсненні. Тут можливий лише союз між суверенними і самостійними державами на основі вільного договору з взаємними правами та зобов'язаннями»¹⁵⁸.

За спогадами сучасників, Сергій Шелухин мав енциклопедичні знання не тільки з історичного, а й із правового та державного життя України. Він був талановитим вченим, його наукова спадщина перекладена англійською, французькою, чеською мовами і нараховує більше 200 публікацій з загальної історії, історії України та історії держави та права.

Мирна конференція в Києві розпочалась 23 травня 1918 року. Переговори відбулися у формі пленарних засідань обох делегацій, які велися двома мовами – українською та російською. Вирішальним фактором, що впливав на хід переговорів, була наявність німецьких та австрійських військ в Україні. Цей фактор обумовлював позиції делегатів обох сторін: для українських дипломатів він виконував роль певного стабілізуючого чинника і надавав впевненості під час переговорів, для представників Радянської Росії був своєрідним стримуючим засобом, оскільки перешкоджав здійсненню великодержавницьких планів більшовиків щодо України.

В перший день пленарного засідання голова російської делегації Християн Раковський дав розлоге інтерв'ю кореспонденту Українського телеграфного агентства, в якому серед іншого зазначив, що російська делегація приїхала до Києва, щоб усунути всі

¹⁵⁸ Шелухин С. (1936). Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Прага. С.82 URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/2254-sheluhin-s-ukrayina-nazva-nashoyi-zemli-z-naydavnishih-chasiv/>

непорозуміння між Українською Державою і Російською радянською республікою. «Ми твердо заявляємо, що совітська влада не стоятиме ніколи на перешкоді самовизначенню українського народу. Ми твердо заміряєм утворити не тільки нормальні, а і добросусідські відносини з Україною, маючи на увазі загальні економічні, соціальні, культурні інтереси», – підкреслив він¹⁵⁹. Не зважаючи на такі заяви, переговори йшли важко: під час обговорення політичних, територіальних, економічних питань перманентно виникали питання юридично-правового і державного статусу обох сторін. Врешті 12 червня 1918 року у Києві укладено попередній мирний договір, умови якого мали діяти до завершення переговорів. Згідно документу, який було складено і підписано двома мовами (українській і російській) «на весь час ведення мирових переговорів» припинялися будь-які бойові операції, між країнами встановлювалися дипломатичні відносини, поновлювалося залізничне сполучення, визначалися умови репатріації громадян обох держав тощо¹⁶⁰.

Українсько-російські переговори продовжилися в серпні–жовтні 1918 року. Найбільші суперечки виникли з приводу визначення кордонів. Кожна із делегацій представила свій проєкт, на який не погоджувалася протилежна сторона. Виступаючи на одному із засідань, голова української політичної комісії Олександр Шульгин від імені української сторони відзначив, що російські представники пропонують визначити між двома державами такі кордони, які «з точки зору політичної, як і з точок зору етнографічної, стратегічної й економічної є цілком безгрунтовні і безпринципні. . .

¹⁵⁹ Інтерв'ю з головою великоруської мирної делегації Раковським. *Відродження*. 1918. №45, 24 травня. С.6.

¹⁶⁰ Єфіменко, Геннадій (2018). *Попередній мирний договір України з радянською Росією*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0612T/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

що повністю суперечить і не відповідає нашим бажанням і сподіванням»¹⁶¹. Представники російської делегації зі свого боку висловили незгоду з українським проектом, а Християн Раковський зазначив, що він у багатьох пунктах як в економічному, так і в стратегічному значенні, є експансивним щодо Росії і навіть «не має нічого спільного з інтересами українського народу»¹⁶². Суперечки між сторонами з цього приводу фактично завели переговори в глухий кут. Повільно просувалися переговори і про фінансову складову.

Як згадував тодішній міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко, Сергій Шелухин подав в Раду міністрів доповідну записку про хід переговорів, в якій висловив сумнів чи дійсно більшовики прагнуть до мирної угоди з Україною¹⁶³. Як показали подальші події, він мав рацію, адже в усній інструкції Владіміра Леніна російській делегації прямо вказувалося, що більшовики вимушені погодитися на переговори з Україною, бо до того їх зобов'язує Берестейський договір, однак «переговорів не треба трактувати поважно, бо все воно тимчасове і проминаюче»¹⁶⁴.

На початку жовтня 1918 року російська делегація спочатку призупинила перемовини, а після революції в Німеччині і зовсім відмовилася від поновлення переговорів. 13 листопада 1918 року РСФРР анулювала Берестейський мирний договір з державами Четверного

¹⁶¹ *Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р.*: Збірник документів і матеріалів. Київ -Нью-Йорк-Філадельфія, 1999. С.15.

¹⁶² Там само.

¹⁶³ Дорошенко. Дмитро (1954). *Історія України. 1917-1923 рр.* Т.2: Українська гетьманська Держава 1918 року. Вид 2-ге. Нью-Йорк. С.172.

¹⁶⁴ Як добиралися до України Ленін і Раковський. *Діло.* 1925. №27. С.3.

союзу і відмовилася від виконання як берестейських угод, так і тих, що були досягнуті під час українсько-російських переговорів.

1.2.6. Висновки. Таким чином, українсько-російські відносини в заключний період Першої світової війни визначалися протистоянням української та російської влади. Ключовими проблемами у цей період були: 1) еволюція ідеї української державності, яка пройшла шлях від обмеженої автономії до самостійності, 2) проголошення Універсалів Центральної Ради як втілення ідеї української державності, 3) реакція на політику Центральної Ради з боку російських урядів.

Тимчасовий уряд визнав легітимність Центральної Ради та її урядового органу Генерального секретаріату, але на обмеженій території: південні та східні українські землі оголошувалися «исконно російськими». Тобто території тодішніх Херсонської, Катеринославської, Таврійської та Харківської губерній російська влада залишала в своїй юрисдикції. Цим було створено історичний прецедент, адже слідом за ліберальним Тимчасовим урядом, після зміни влади в Росії в листопаді 1917 року, претензії на українські землі висунули більшовики. Протистояння з останніми із сфери політичної швидко переросло в воєнні дії більшовицької росії на території Української Народної Республіки. Тільки втручання Німеччини та Австро-Угорщини змусило більшовицькі війська відступити з території України. Такий розвиток подій, з одного боку, засвідчив ставлення до українських територій як до внутрішньої колонії з боку Росії, яка будь-якою ціною прагнула утримати найбільш економічно розвинуті райони під своїм контролем. З іншого боку, метою російської влади у 1917-1918 роках було знищення української державності, а разом з нею і української ідентичності.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Перспективи досліджень у даному напрямі полягають в подальшому аналізі суспільно-політичної ситуації в 1917-1918 роках в південному регіоні України, зокрема, Північному Причорномор'ї. І Тимчасовий уряд, і більшовицька Росія розглядали цей регіон через призму так званої «Новоросії». В 1918 році на політичну арену в боротьбі за південь і причорноморські порти виходять західноєвропейські актори – Німеччина та Австро-Угорщина, а також Румунія.

Дане дослідження виконане в рамках реалізації наукового проекту «Українська державність, Німеччина і Росія. 1918 рік та його наслідки» за грантом Volkswagen Foundation в Лейбніц Інституті досліджень Східної та Південно-Східної Європи (Німеччина).

1.3. Історичні міфологеми під час підготовки російсько-української війни 2004 -2022 та їх застосування: спроба аналізу історіографії та громадянського суспільства України.

(О. Мельник)

«Русские врут о том, что происходит в Украине точно по рецепту Тургенева: «—Если вы желаете хорошенько насолить и даже повредит противнику, —говорил мне один старый пройдоха, —то упрекайте его в том самом недостатке или пороке, который вы за собою чувствуете.

Негодуйте... и упрекайте!

Во-первых —это заставит других думать, что у вас этого порока нет.

Во-вторых —негодование ваше может быть даже искренним...

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення:
Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф.
Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Вы можете воспользоваться укорами собственной
совести.

Если вы, например, ренегат, –упрекайте противника в
том,

что у него нет убеждений!

Если вы сами лакей в душе, –говорите ему с укоризной,
что он лакей... лакей цивилизации, Европы, социализма!

–Можно даже сказать: лакей без лакейства!

–заметил я.

–И это можно,

–подхватил пройдоха.»

ЖИТЕЙСКОЕ ПРАВИЛО

Февраль, 1878

Воспроизводится по изданию: И. С. Тургенев.

Полное собрание сочинений и писем в 30 т.

2-е изд., испр. и доп. М.: Наука, 1982. Т. 10»

Історична міфологія, що зберігалася в історичних джерелах з російської історії, поступово перетворилась на основу пропаганди сучасної Росії, вона також є основою для формування образу ворога та підготовки до тотальної війни проти світу.

Актуальність теми обумовлена необхідністю всебічного аналізу, процесів формування історичних міфологем, щодо України та українців, а також застосування міфології для створення образу ворога, щодо дискредитації Української державності в очах світової громадськості.

Відомо, що поняття міфологеми. - термін, що використовується для визначення міфологічних сюжетів, образів, за характеристикою глобальних та універсальних. Поняття «Міфологеми» вперше введено до наукового К.Г. Юнгом и К. Кереньи у монографії «Введення в сутність міфології» (1941). «Термін... «міфологема» имеет амбивалентную природу: это и

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

мифологический материал, и почва для образования нового материал:... а. Мифология есть движение этого материала: это нечто застывшее и мобильное, субстанциональное и всё же не статичное, способное к трансформации.»¹⁶⁵

Вже в 2014 році з початком гібридної війни поширення російських міфів отримало настільки загрозового характеру для української державності, що дослідженням цих процесів починають займатись активні проукраїнські налаштовані журналісти та письменники, тобто інтелектуальна еліта України, що складає громадянське суспільство, показником формування, якого стали Помаранчева революція та Євромайдан.

Розпад СРСР у 1991 році, на думку З. Бжезінського, «став причиною дивовижного геополітичного змішання»¹⁶⁶ Тобто саме цей період та приход до влади в Російській федерації представників спецслужб СРСР впливає на вироблення нової синкретичної ідеології, що змішує в собі і елементи ідеології та пропаганди, як старої російської імперії і СРСР так і сформовані історичні міфологеми, яки модернізуються та використовуються з 1991 року для формування концепції відродження СРСР (Російської імперії) і не можуть не породити протиріч, щодо їх сприймання критично мислячою інтелектуальною елітою.

Основна мета дослідження, - простежити процеси формування історичних міфологем в Росії, хронологічно

¹⁶⁵ Кузнецова А.И. (1997) Пространственные мифологеми в творчестве У. Голдинга: дис. ... канд. филол. наук. М., 2004. С. 16. ; Кереньи К., Юнг К.Г. Введение в сущность мифологии // Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов. М., 1997. С. 13.

¹⁶⁶ Бжезінський З.(2000) Велика шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів –Івано-Франківськ, Лілея. С. 88

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

від Російської імперії до сучасної Російської федерації. А також розглянути місце історичних міфів в сучасній пропагандистській машині агресора та використання наративів пропаганди, що базуються на міфологічних псевдо-історичних штампах попередніх поколінь та існують в їх свідомості, як мислеформи попередньої історії. Саме зараз після переходу від гібридної війни 2014-2022, до тотальної війни сформувався певний документальний матеріал та історіографічна база досліджень з історичної міфології сучасної Росії, тобто виникла нагальна потреба у систематизації та постановки акцентів в цих процесах, їх оцінки з точки зору істориків, політологів та філософів України та Світу.

Розглянемо процеси дослідження історичних міфологем російської історичної науки та пропаганди, що впливали та впливають на процеси агресії пересічного росіянина, щодо України та українців. Основна маса українських історичних досліджень цих питань як правило, більшість уваги наділяла формуванню образу ворога в російському суспільстві, як складової частини імперської ідеології.

Певні зміни в аналізі міфологічної складової російської історії були вже закладені Миколою Костомаровим «Две русские народности»¹⁶⁷ та Михайлом Грушевським, які фактично знищували міфологію російської імперії, що базувалась на «концепції Третього Риму» та розглядала Київську Русь, як першу московську державу.

До певного кола питань щодо походження Московського улусу Золотої орди долучились і західні автори і перші публікації української історії, такі як

¹⁶⁷ Микола Костомаров. *Дві руські народности*. Переклав Олександр Кониський, з переднім словом Дмитра Дорошенка. Київ –Лайпціг: Українська накладня, [1920]

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

«Історія Русів»¹⁶⁸ та подальші праці істориків української діаспори та істориків доби незалежної України починаючи з 1991 року.

Слід зазначити, що в умовах формування громадянського суспільства в Україні, яке так налякало «путінську Росію» у 2004-2014 роках, кількість публікацій, щодо історії України-Русі значно збільшилася і відкриття архівів радянської доби, починаючи з 2004 го року, для загального користування фактично стає «зброєю масового ураження» щодо міфологем радянської доби. Таким чином, саме історична правда, що ґрунтується на документальних підтвердженнях стає головною зброєю проти ідеологічної машини РФ ФСБ-КДБ.¹⁶⁹

Одними з перших відреагували на поширення історичних міфологем українські публіцисти у періодичних виданнях та інтернет просторі. Вони називають речі, своїми іменами і простежують застосування історичних міфологем «руського світу» як основу для гібридної війни та агресії проти України. Тут можна назвати прізвище Романа Шутов¹⁷⁰

В подальшому крім публіцистів до аналізу імперської політики та застосування історичних міфологем підійшли заслужені дослідники, як історії України так і міжнародних відносин Ярослав Грицак, Володимир Горбулін та інші.

¹⁶⁸ Історія русовъ или малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конискаго, архієпископа белорускаго. Москва. въ университетской типографіи. 1846. - Історія русів. Пер з рос.: В'ячеслав Давиденко; редагування та вступна стаття; Олександр Оглоблин. Нью-Йорк: Вісник — ООЧСУ, 1956. 346 стор.

¹⁶⁹ СБУ відкрила онлайн-архів документів про долі Розстріляного відродження, MS.DETECTOR.MEDIA

¹⁷⁰ Роман Шутов Морфологія російського міфу MS.DETECTOR.MEDIA

Простежити морфологію застосування міфічної історії можна вже за першими публікаціям Романа Шутова, який пізніше працював у міністерстві інформаційної політик України.

Перейдемо до безпосереднього аналізу міфів, які поширює російська пропаганда через ЗМІ, соцмережі, організації та інші канали комунікації на сході України.

За твердженням автора, - «Тимчасом, як на сході відбувається фактична агресія Російської Федерації, частина території України опинилася під окупацією, а в цілій низці регіонів ситуація регулярно намагаються дестабілізувати ззовні та зсередини, триває війна за прихильність українських громадян, їхню віру й підтримку. ...Населенню України, в першу чергу у східних та південних областях, нав'язується специфічний світогляд, який спонукає їх підтримувати дії Москви й навіть прагнути відділення їхніх регіонів і приєднання їх до Російської Федерації. Провідниками цієї міфології, розробленої кремлівськими технологами, виступають не лише російські ЗМІ та сектор інтернету, а й цілий ряд суб'єктів в Україні – місцеві ЗМІ, організації і групи, партії й окремі політики, бізнес і органи влади.»¹⁷¹

Фактично, «Російський міф» є складним і систематизованим. Ціла система стереотипів, образів, ярликів, тлумачень; вони настільки тісно сплетені й поєднані, тому необхідно торкнутися одного з елементів системи, як розвалюється вся мережа. Аби сприяти російській агресії, не обов'язково особисто підтримувати кремлівську політику; достатньо просто свідомо чи несвідомо підтримувати окремі міфологеми та стереотипи, як частину цієї пропаганди. Відтак пропаганда може ховатися навіть у проукраїнських матеріалах і меседжах. Тому стратегічні завдання

¹⁷¹ Там само

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

російської пропаганди реалізуються через нову міфологію, вже «померлої але вічно живої імперії совка-імперської росії.»

Вже в 2014 році нараховують декілька напрямків формування історичних міфів які є складовими Російського міфу. Щоби сприяти російській агресії зараз, не обов'язково відкрито підтримувати кремлівську політику; достатньо просто бути частиною цієї пропаганди, – «Стратегічні завдання Російської пропаганди полягають у трьох складових: 1) сформуванню позитивний імідж Росії як країни, в якій хочеться жити; 2) формувати негативний імідж України як країни, в якій не хочеться жити; 3) формувати впевненість, що боротьба за «зміну країни» можлива і має шанси на успіх.»¹⁷²

Основна мета путінської пропаганди зрозуміла, це дискредитація України та її державності, через поширення, в тому числі на Заході, антиукраїнської інформації, що базується на історичних наративах та міфологемах минулої імперської Росії, СРСР та в потоці дискредитації вони постійно взаємовпливають та заплутують свідомість як пересічного росіянина так і західного політика та громадянського суспільства.

Вигадуються все нові теорії змов, конспірологічні теорії, поширюються фейки на основі старих історичних міфів. «Заплутана аудиторія» – основний об'єкт для маніпуляцій свідомістю. Все ж таки наведемо набір міфологем, які постійно та продуктивно поширюють російські ЗМІ. Так Назарій Заноз, надає «п'ять ключових тем-послань, які намагаються розігнати російські медіа в світовому інформаційному просторі.» Міф № 1: «Україна – failed state»; Міф № 2: «Україна – сфера інтересів Росії»; Міф № 3: «В Україні триває громадянська війна»;

¹⁷² Там само

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Міф № 4: «В Україні при владі ультраправі»; Міф № 5: «В Україні порушують права російськомовних»¹⁷³

Вже в перших дослідженнях починаючи з 2004 року громадські діячі, дипломати, політологи та історики простежували процеси застосування історичних міфів та міфологем різних періодів розвитку Московії, Російської імперії та СРСР, таким чином цей історичний коктейль через систему інформаційних ресурсів, ідеологію та пропаганду швидко засвоювався людьми, що не мали критичного мислення та мали відносно низький рівень освіти. На цьому шляху поступово йшло формування негативного образу України та українця, асоційованого з негативом попередніх ідеологічних установ, як то використання образів-міфологем про «зрадництво мазепи і мазепинців», про «антиросійський характер та душегубство петлюрівців,» про «бандерівців, як поплічників фашистів - націонал - соціалістів».

Найбільш цікавим для нас є момент зрощення старої російської імперської картини з міфами НКВС-КДБ СРСР, що фактично говорить про «ретроградне мислення» або історичну наукову деградацію російської науки та суспільства, що включає в себе повернення до імперських ідей, до консервативного православ'я з його «домостроєм» та «скрепами», а також до консервації суспільства на рівні середньовіччя або «тоталітарної містико-ідеологічної платформи етапу релігійних війн.» Саме пришвидшений процес деградації суспільної думки і призводить до формування тактики і стратегії «Відродження Росії - СРСР» на «Сталінсько - Путінській основі». Знищення опозиції та створення її кишенькового варіанту «зоопаркової опозиції Путіна»,

¹⁷³ Назарій Заноз П'ять міфів російської пропаганди про Україну. Радіо Свобода 31 березня 2018

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

привело до монополізації ідеологічної концепції та підготовки до війни більшої частини населення Росії.

Створення концепції Новоросії, що включає українські землі півдня та сходу, а потім і перехід до більш «агресивної реакційної концепції Антиукраїни», що простежується, як в статтях та виступах російських державних чиновників та В.Путіна, говорить про те, що їх позиція повністю співзвучна з висловами М.Юзефовича та керівництва консервативної Російської імперії «про український сепаратизм, як австро-німецьку змову» і вже дійшла до свого логічного антиукраїнства про «створення України В.І. Леніним.» Що в черговий раз було озвучено Володимиром Путіним в інтерв'ю західному пропагандисту та журналісту Такеру Карлсону лютий 2024 року.

Інформаційні психологічні спецоперації сучасного керівництва Російської Федерації спрямовані не лише на власне населення, але й на світову громадськість і крім фейкової інформації історичних міфологем поширюються і нові започатковані В.Путіними міфи про Україну та українців.

Реальним критерієм перевірки та зупинки цієї хвилі пропаганди є сучасні підходи до аналізу джерел, а також заборона на поширення російський телевізійних каналів в Світі, через докази їх упередженості та фейкових новин.

Таким чином, можна зробити висновок, що критерієм ефективності цієї пропаганди є застосування все більшої кількості мобілізованих росіян, які йдуть вбивати, знищувати та гвалтувати, бо вважають українців «анти людьми.» Тобто, можна простежити тут елементи, як релігійних воєн середньовіччя, так і елементи ретроградного мислення російського суспільства яке скотилось з демократичних принципів на яких формувалась Єльцинська Росія до держави КДБ -

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

СРСР. Розмови, щодо відродження СРСР, Новоросії, Росії є лише засобом контролю за тими, хто в силу свого радянського менталітету та віку вважає, що його юність була краща і хоче повернути те, що вже є мертвонародженим від початку існування, а саме СРСР. В умовах сучасної війни, яка вже носить тотальний характер, ці елементи ще продовжують діяти серед тих, хто так і не змінився або просто деградував, ретроградно «впавши в дитинство, юність СРСР».

Російська пропаганда постійно “фейкує” тобто спотворює Українську Державу у світі. Кремль всіляко домагається того, аби Захід відвернувся від неї. Тоді Росія отримала би змогу спокійно розібратися з Україною, не боячись санкцій чи інших негативних для економіки Росії наслідків. «Тож джерело нестабільності в Європі та світі аж ніяк не Україна, не Кавказ та навіть не Балкани. Це джерело – Росія. Досить позбавити її впливу, дати відсіч та поставити на місце – й ситуація в світі одразу піде на поправку».- зазначає Назарій Заноз¹⁷⁴

Однак, безпосередньою основою для формування образу «України - українця,» як ворога, все ж таки слугують історичні міфологеми. І почались ці процеси вже давно, як наголошували українські історики. У 2022 році Володимир Білик намагається сконкретизувати причини фальсифікацій історії російською пропагандою, «Тяжіння до політичної міфотворчості та відвертої фальсифікації історії є однією з визначних ознак сучасної росії. Але це не унікальне явище для злочинного путінського режиму. Це лише продовження багатовікової імперіалістичної політики спочатку російської імперії, а згодом радянського союзу.»¹⁷⁵

¹⁷⁴ Там само.

¹⁷⁵ Володимир Білик (2022) Спростування фейків Для чого росія постійно фальсифікує історію? 26 Березня 2022 Вокс Україна

У 2014 році інформаційний простір засмітили численні матеріали, які нібито доводили історичну належність Криму Росії? Твердження, що українці та росіяни є «одним народом»? Це приклади систематичної міфотворчості та фальсифікації історії, до яких Росія вдається, аби звеличити себе та виправдати свої агресивні незаконні дії так «владні структури ... використовують сюжети історичного минулого для задоволення своїх поточних, тактичних чи стратегічних політичних цілей.»¹⁷⁶.

Російські історичні фальсифікації минувшини мають багаторічне коріння. Одним із перших прикладів був «Лицевой свод»¹⁷⁷ Івана Грозного. Документ номінально був літописом московського царства з давніх часів до сьогодення, але з «корекціями» з огляду на поточну політичну ситуацію.

Росія, як імперське утворення почала формуватися за Петра I. Його правління фокусувало модернізацію відсталого устрою, абсолютизувало владу та зміцненні позицій на міжнародній арені. Поступово його правління почали порівнювати з «первісним міфом» російської «величі» після тривалого періоду «смути» та буремної консолідації московського царства протягом 17 століття. Це – один із прикладів російської історичної міфотворчості. Так у 1701 році Петро I видав «Указ про конфіскацію письмових пам'яток» поневолених народів. Це стосувалося переважно європейської частини імперії. Обмеження доступу до історичних пам'яток розв'язує руки для маніпуляцій. Наприклад, була створена

¹⁷⁶ Анатолій Подольский (2018) “Сучасна історія як інструмент політичних маніпуляцій”. Стипендія ім. І.Ф. Кураса НАН України.2018. 07.

¹⁷⁷ Лицевий літописний звід URL: <https://weekend.rambler.ru/other/41292434-povest-vremennyh-let-zachem-ee-pravili/>

підробка Радзивилівського літопису з текстом «Повісті временних літ», яка стилістично мала розбіжності з пам'ятками доби, до якої вона мала б належати.¹⁷⁸ За час правління Катерини II, після чисельних воєн Російська імперія спромоглася розширити свої кордони. Зокрема, захопити Крим і майже весь південь України, частини сучасних Грузії та Латвії, а також кілька разів поділити Річ Посполиту. Ця експансія стала рушієм для «системного історичного ревізйонізму.» Катерина II розуміла, що історія – це не просто наука про минуле, але й важливий політичний інструмент, який може вплинути на долю багатьох наступних поколінь. За згадками її статс-секретаря Александра Храповицького, Катерина багато часу проводила за дослідженням та обговоренням різних історичних документів для створення вичерпної історії Російської імперії.¹⁷⁹

Внутрішня мотивація Катерини II з фальсифікації історії Росії пояснена у листі Григорію Потьомкіну, (травень 1790р.): «Вся жизнь моя была употреблена на поддержание блеска России, и потому не удивительно, что наносимые ей оскорбления и обиды я не могу терпеть в молчании и их скрывать, как это мы делали доньше, ради минутной осторожности, того требовавшей; но, весьма часто подавляя в себе подобные чувства внутреннего злопамятства, мы их тем более усиливаем, а 4 грудня 1783, видала указ про створення «Комісії для складання записок про давню історію, переважно Росії» на чолі з графом Андрієм Шуваловим.¹⁸⁰ Метою комісії було реалізувати бачення історії Катерини.

¹⁷⁸ Там само.

¹⁷⁹ Памятные записки А.В. Храповицкого, статс-секретаря императрицы Екатерины Второй. М.: Университетская типография, 1862. –294 с.

¹⁸⁰ Свердров М.Б. (2014) Екатерина как историк.

<https://cyberleninka.ru/article/n/ekaterina-ii-kak-istorik/viewer>

Українські дослідники Анатолій Михненко та Михайло Месюк у статті «Інтерпретація історії як інструмент маніпулятивного впливу на суспільну свідомість» зазначають, що «людина, яка не пам'ятає нічого з історії свого колективу (народу, країни, родини), випадає з цього колективу і стає абсолютно беззахисною проти маніпуляції. Це – важлива умова для можливості підстав та підміни предмета тверджень. Якщо люди швидко забувають реальність, то будь-яку проблему можна уявити хибно, поза реальним контекстом».¹⁸¹ Це формулювання пояснює природу потреби в «реальній історії» Російської імперії для сьогодення та майбутнього. Держава та її народ, як концептуальна єдність базується не тільки безпосередньо в сьогоденні, але і на минулому як сукупності документальних свідчень. В глобальному плані минуле визначає, «хто ми є» та «куди ми йдемо» – історія консолідує та ідентифікує. «Через це тяглість минулого відіграє велику роль у політичному просторі: минуле визначає репутацію держави та створює відповідне інформаційне тло, яке надає сенсу (чи забарвлення) її діям. Власне, ця маніпуляція саме те, що Джордж Орвелл називав «контролем на сьогодення». Однак, для того, щоб мати тяглість історії від минулого до сьогодення, потрібні відповідні документальні підтвердження. Російська держава не мала історичних пам'яток, які б задовольняли імперські амбіції. Через це у 1783 році Катерина II сформувала «комісію зі створення записок». Фундаментом для роботи комісії слугувала робота Герхарда Міллера зі збору різних історичних пам'яток Сибіру та Заволжя та подальшої організації московського Головного Архіву. Технічно комісія

¹⁸¹ Анатолій Михненко, Михайло Месюк «Інтерпретація історії як інструмент маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. URL: [www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03\(3\)/09mamvss.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03(3)/09mamvss.pdf)

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

займалася добором історичних документів для формування цілісної оповіді історії держави. У цьому контексті варто згадати про Василя Татіщева та його «Історію російську», перша редакція якої вийшла в 1768 році (Август Шлецер, чий роботи мали вплив на бачення історії Катерини, сприяв виданню праці Татіщева). Татіщев ставив за мету розробити остаточну хронологію («зведений літопис») держави із залученням всіх можливих джерел. За словами самого Татіщева, він просто копіював тексти з різних джерел в один документ.¹⁸² Проте до його роботи з джерелами виникає багато запитань. Татіщев використовував тобто маніпулював джерелами застосовуючи «анахронічну стилізацію» під давньоруське письмо, які вказували на авторські зміни.

Олексій Толочко зазначає, що Татіщев працював із загальновідомими джерелами, але для цілісності «оповіді» вдавався до «дописування» в місцях, де бракувало фактів. Зокрема, надає приклад Іоакимівського рукопису, оригінал якого не зберігся та на нього не посилаються інші пам'ятки того періоду.¹⁸³

Переписування історії Катериною II мало дві мети. По-перше, це нагальна потреба «відбілити» неоднозначні події минулого. Адже суттєва частина історії російської держави з 13 по 15 століття пов'язана з Монгольською Імперією. Такий зв'язок виглядає ганебно для номінально «прогресивної європейської держави». Через це був складений наратив про «монголо-татарське іго». Робота Герхарда Міллера зі збору історичних пам'яток з територій Заволжя стала в нагоді для «коригування» наративу. З іншого боку, російська

¹⁸² Володимир Білик (2022) Спростування фейків Для чого росія постійно фальсифікує історію? 26 Березня 2022 Вокс Україна.

¹⁸³ Толочко О. П. Вказ. твори. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010018>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

держава не мала сакраментального «величного давнього підґрунтя», такого як у Франції, Австро-Угорщини, Князівства Литовського, Британії, яке б надало солідності імперії. Русь у цьому плані була дуже зручним рішенням.¹⁸⁴

Другою метою ревізійзму було мати формальні виправдання для своєї агресивної експансійної політики та територіальних претензій. «Історична належність» тих чи інших земель видається кращим аргументом за банальне «бо мені так хочеться». Згадайте російську риторичку в 2014 році, коли вони окупували Крим?

Окрім цього, викладання «**відкоригованої**» історії наступним поколінням мало б задушити національно-визвольні рухи поневолених народів (зокрема, українського народу). Власне, тут коріння міфологеми про «один народ» та подальші тези про «визволення». Комісія формально завершила свою роботу в 1792 році. Її основним досягненням була концептуалізація основних напрямів російської історії в імперському наративі. Це стало благодатним фундаментом для подальших маніпуляцій з історією в 19 та 20 століттях. Таким чином, Росія почала загравати з історичним ревізійзмом та відвертою фальсифікацією історії з 16 століття з метою «відбілювання» репутації держави та виправдання її повсякчас агресивної політики. Протягом 18 століття Російська імперія почала активно формувати власний «наратив» історії через обмеження доступу до історичних джерел та створення нових історичних досліджень з «правильними акцентами». За часів Катерини II та її наступників це набуло системного характеру.

¹⁸⁴ Анатолій Ціпко Час розкриває істину Про національну свідомість та спотворену історію. 2010, День. day.kyiv.ua; URL: <https://web.archive.org/web/20160816201241/https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/chas-rozkryvaie-istinu>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

«У цей період історія та історичні міфологеми стають повноцінним політичним інструментом, яким російська імперія активно користувалася для просування власних інтересів та виправдання своїх дій.»¹⁸⁵

Таким чином, можна стверджувати, що ситуація повторилася під час гібридної а потім і тотальної війни 2014-2023 рр, вже на новому етапі фальсифікацій та міфологізації історії із застосування старих та нових історичних міфологем.

Розвиток пропаганди та інформаційних психологічних операцій Російської федерації, дозволяє простежити розвиток та застосування в сучасному світі тих ідей та висновків які були зроблені як в російській історичній науці, щодо історії України-Руси так і в певних владних структурах, як Московського царства так і Російської імперії. Необхідно простежити процеси формування історичних міфологем в Радянській системі, а також їх модернізації згідно нових класових підходів істориків та пропагандистів СРСР.

А в період пострадянського суспільства слід зафіксувати процес формування та зрощення історичних міфологем минулого з сучасними підходами нової-старої ідеології РФ та вплив цих міфологем на формування державної політики «рашизму» та застосування їх для процесу формування «п'ятої колони» в Україні, під час бойових дій від періода «АТО - гібридної війни на Сході України з 2014 року» до «Тотальної війни 2022 - 2024 року.».Проблематикою міфологізованої свідомості сучасних росіян починали займатись такі дослідники, як історик - міжнародник Володимир Горбулін ¹⁸⁶, історик

¹⁸⁵ Володимир Білик Спростування фейків Для чого росія постійно фальсифікує історію? 26 Березня 2022 Вокс Україна

¹⁸⁶ Володимир Горбулін: (2021) Щеплення від путінської «історичної єдності» 17.08.2021 Тверезий погляд. URL: <https://tverezo.info/post/141469>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

діаспори Сергій Плохій¹⁸⁷ а також інститут національної пам'яті України на чолі з Володимиром Вятровичем. Розглянемо концепцію Володимира Горбуліна який наголошував, що щеплення від путінської «історичної єдності», яка остаточно була сформована за рік до тотальної війни і носить характер передбачення - «касандровий», бо деякі моменти з'явилися в політиці Кремля під час війни та були реалізовані його керівництвом, хоча й доведені до абсурду. «Нинішня Російська Федерація нагадує романовське опудало, набите сталінською ватою, яке крокує повз мавзолей Леніна під власовськими прапорами з портретами Олександра III, Миколи II, маршала Жукова і Сталіна. Відповідно й уявлення цього опудала про історію вульгарно строкаті, еклектичні, вражаюче примітивні», – пише в своїй статті для академік НАН України Володимир Горбулін.¹⁸⁸

В межах імперської концепції реанімації імперії Володимир Горбулін розглядає і концепцію міфологем та їх впливу на свідомість пострадянського простору. Міфологеми він вважає фундаментом зовнішньої політики і наголошує, що, «Нинішні очільники Російської Федерації заперечують саме існування української держави і української нації в усі можливі й неможливі способи, включно із концептуальними. На їхні переконання, всупереч задокументованим історією фактам, логіці та здоровому глузду, українці (їхня мова, земля, культура, державність) –це лише проект Генерального Штабу Австро-Угорської імперії. А питання, - «Як мільйони людей можна примусити століттями розмовляти «штучною» мовою, нібито вигаданою шпигунами Габсбургів та іншими

¹⁸⁷ Сергій Плохій (2022) «Ця війна є війною за всю Європу». zbruc 06.03.2022 URL:<https://zbruc.eu/node/110984>

¹⁸⁸ Володимир Горбулін Вказ. твори

русофобами (наприклад, панами-католиками-уніатами із Речі Посполитої) просто ігнорується. Невже Генеральний Штаб Австро-Угорської імперії продовжує свою підричну русофобську діяльність вже із потойбічного світу? Мабуть, що діяльність він розпочав ще до власної появи, зокрема, в часи високого середньовіччя, коли українці, згідно з погодінською маячною, заселили терени Київської Русі, що споконвіку належали винятково тим, хто скромно іменує себе «великоросами»? Мабуть, Російській Федерації протистоїть не лише вигадана коаліція реальних ворожих сил, яка всіляко їй заздрить і шкодить, а й коаліція сил потойбічних?» Так, Володимир Горбулін зазначає, що, - «Нинішні очільники Російської Федерації заперечують саме існування української держави і української нації в усі можливі й неможливі способи, включно із концептуальними». Фактично, «...культурі ватажків Кремля та їхнім служкам характерний, якийсь «некрофільний архаїзм, що відгонить загробною потойбічністю. «А самі «Кремлівські шамани скачут із пропагандистськими бубнами навколо трухлявих пнів зниклих царств та імперій....» Зараз «кремлівські ватажки» звернулися до «глибоко історичного» виправдання нещодавніх територіальних захватів в Україні. Вони стверджують, що жертви агресії ніколи не існувало і вся її територія, а не лише тимчасово окуповані й анексовані землі, споконвіку належала агресору.

Все ж таки, якими «глибокими» б не були «історичні обґрунтування» зовнішньої політики, їхнє значення у вирішенні конкретних проблем зовнішньополітичної діяльності зовсім незначне.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Там само

Якщо, зовнішня політика держави замість інтересів скеровується міфологемами, то великі проблеми для всіх гарантовано. Серед інших різновидів політичної діяльності, зовнішньополітична, мабуть, найбільш потребує реалістичних, прагматичних, раціональних стратегій. Вона мало сумісна із «братерством одвіку й навік», а «голос тисячоліть» звучить, - дико та безглуздо. Спільне історичне походження, про яке вони тлумачать, не може бути підставою для зовнішньополітичної діяльності. Таке походження, радше міф про нього, лише обтяжує зовнішню політику непотрібними обов'язками, звужуючи простір вибору й обсяг свободи до меж «східної піраміди влади».

В цій системі достатньо простежити сім сучасних популярних історичних міфологем, що впроваджуються у свідомість починаючи з 2014 року та впливають, як на зовнішньополітичні проекти так і поширюються всередині країни-агресора для дискредитації України-українців.

Міфологема 1. Росіяни не повинні нести колективну відповідальність за війну, бо вони також є «жертвами режиму» Це твердження відразу спростовується, як підтримкою війни проти України так і підтримкою Путіна та його рішень згідно соціології «За даними Російського центру дослідження громадської думки (ВЦИОМ) станом на 5 квітня 78% росіян підтримують дії Володимира Путіна і 74% схвалюють його рішення напасти на Україну. Більше того, згідно з іншим опитуванням, 86,6% росіян підтримують потенційний напад на територію Європейського Союзу, включаючи Польщу, Естонію, Латвію, Литву, Болгарію, Чехію, Словаччину та інші. Водночас, 75% респондентів

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

різною мірою схвалюють використання ядерної зброї своїм урядом¹⁹⁰

Міфологема №2. Росія –це супердержавна.

Російська Федерація в пострадянські часи культивує образ непереможного центру багатопольярного світу, спираючись на машину пропаганди і силовий блок - наявність ядерної зброї. Це поняття закріпилась у світовій свідомості: багато світових лідерів вважали, що в Україні проти Росії немає жодних шансів. 24 лютого 2022 року все починає мінятися, по Світу стало зрозуміло, що, Росія значно прораховувала –починаючи від очікувань, що український народ зустрічатиме окупанта з квітами, закінчуючи спроможностями власної армії, ураженої корупцією та низьким бойовим духом.

Міфологема №3. Росіяни та українці – один народ. Саме про це у своїй статті Про історичну єдність росіян і українців у липні 2021 року написав президент РФ Володимир Путін, вочевидь, готуючи ґрунт для масштабного вторгнення в Україну.¹⁹¹ Як свідчать історики - фахівці з протидії дезінформації, тези Путіна не мали під собою ані історичного ґрунту, ані фактажу і є псевдонауковим пропагандистським імперським нарративом, який протягом десятиліть Росія поширювала в Україні політичними і культурними інструментами, формуючи плацдарм для повномасштабного вторгнення та знищення суверенітету України. Опитування, проведене в Україні у липні 2021 року, показує, що із

¹⁹⁰ Survey says 86.6% of Russians support the armed invasion of Russia in other European countries, [activegroup.com.ua](https://activegroup.com.ua/2022/03/16/survey-says-86-6-of-russians-support-the-armed-invasion-of-russia-in-other-european-countries/) Опубліковано 16.03.2022 від Єременко Андрій URL: <https://activegroup.com.ua/2022/03/16/survey-says-86-6-of-russians-support-the-armed-invasion-of-russia-in-other-european-countries/>

¹⁹¹ Низькопробне читиво. Путін присвятив пропагандистську статтю Україні –про що вона 12 липня 2021, 20:36 [nv.ua](https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/putin-napisav-stattyu-pro-ukrajinu-pro-shcho-vona-golovni-zayavi-putina-pro-ukrajinu-50170969.html) , URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/putin-napisav-stattyu-pro-ukrajinu-pro-shcho-vona-golovni-zayavi-putina-pro-ukrajinu-50170969.html>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

тезою Путіна не погоджувалося 70% українців. Лише 12,5% українців підтримали її –це переважно люди, старші 60 років, переважно зі східних областей України, що завжди були схильні до проросійського впливу, а також прихожани Московського патріархату, священники якого неодноразово закликали до «возз'єднання молодшого брата зі старшим».¹⁹²

Міфологема № 4. Росія має «історичне право» на українську землю. Володимир Путін неодноразово заявляв, що Україну свого часу створив В.І.Ленін, а до цього це була споконвічно російська територія.” Ігноруючи історичні джерела, бо перша згадка про Москву датується 1147 роком, натомість Київська Русь у 988 році вже стала центром світового християнства. Звісно, історично Україна була пов'язана з Росією, але практично завжди це був час поневолення чи знекровлення українського народу від ліквідації Запорізької Січі 1775 р. та інститутів Гетьманщини, заборони української мови, до «червоний терору» більшовиків і сталінські репресії 1918-1953. У той час, як деколонізація в Європі повністю завершилась у ХХ столітті, Росія досі не втрачає свої імперські амбіції щодо «збирання територій». Російська Федерація, що постійно оглядається або на «велич» СРСР, чи на кордони царської Росії, світоглядно відстає від європейської цивілізації, що пройшла свій шлях деколонізації в 50–70-х роках ХХ ст. Фактично, це просто бред психічно хворої людини і з цим погодяться, як сучасні історики так і колишні радянські. Але ж, якщо така людина править

¹⁹² Нестор Барчук Менеджер з міжнародних зв'язків в аналітичному центрі DEJURE Foundation Сім популярних міфів про війну Росії проти України 25 травня 2022, 13:15. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/naupopulyarnishi-mifi-pro-viynu-rosiji-proti-ukrajini-ostanni-novini-50245001.html>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Російської Федерацією, то це характеристика її народу, що це заслужив.

Міфологема № 5. Війна за жодних обставин не поширюватиметься далі України На офіційних ТВ-каналах РФ та під час виступів політиків і дипломатів вже цілком всерйоз лунають погрози суверенітету, наприклад, Фінляндії та Польщі. Попри такі настрої російського суспільства і влади в Росії, Європа занадто довго обирала варіант як не помічати загрози, схилившись до того, що України залишиться «буферною зоною» та «щитом», за межі якого російська агресія не вийде. Європейцям було важко повірити, що Росія може напасти на їхні країни. Загалом Захід 20 років легковажно ігнорував зростання і розвиток диктатора, здатного на «геноцидальну війну». Загрозу чудово розуміють держави, що мають спільний кордон з Росією і свого часу постраждали від її агресії – Фінляндія, Латвія, Литва, Естонія – саме тому вони є одними з найактивніших у допомозі Україні. А виходячи з розвитку подій 2022-2023 рр. і більшість держав Європи.

Міфологема № 6. Російська культура не винна. Міф про якусь особливу «загадкову російську душу», який Росія нав'язала світові через літературу, є однією з найбільших і небезпечних пасток, що не давала можливості бачити реальність. Російська класична література, завжди виправдовувала вторгнення, славилася владу, і заперечувала свободу, російські класики підкреслювали своє вище становище, щодо колонізованих народів. Це детально досліджено у праці американської дослідниці Еви Томпсон *Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм*.¹⁹³ І врешті

193 Томпсон, Ева М.(2006) Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. / Пер. з англ. М. Корчинської. К: Видво. Соломії

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

третій вимір. Він пов'язаний з тим, культура – це перш за все система цінностей, світогляд конкретної людини й усієї нації. Тобто, - «Геть від Росії!»(Микола Хвильовий) Це вихід в демократичну та власну культуру.

Міфологема № 7. Неонацизм, бандерівці та Азов – неонацистський полк. Традиційні для російської пропаганди твердження, щодо неонацизму та бандерівців в Україні ґрунтуються на старому міфі НКВС застосованому для дискредитації української повстанської армії (УПА) у 1943-1950-х роках. І лише потік історичних публікацій та розсекречення архівів СБУ в Україні, повністю змінив ситуацію зі звинуваченнями ОУН та УПА, однак не остаточно, бо початок тотальної війни частково припинив процеси роботи українсько-польської комісії та інституту національної пам'яті. Сучасну історичну міфологеми про «неонацистський Азов» започаткувала та підтримувала російська пропаганда у Росії та Європі, фактично це підкріплює російський нарратив про те, що Україна є нацистською державою і повинна бути «денацифікована». Зокрема, ставлячи на українських захисниках клеймо «неонацистів», Росія намагається переконати захід припинити підтримку України, знаючи, що ця тема є чутливою для Європи. Саме тому, захоплених захисників з батальйону «Азов» не міняють, бо Володимиру Путіну необхідно виправдати свою агресію знищенням в концтаборах РФ воїнів цього батальйону.

Для всього цивілізованого світу цілком очевидно, що Україна не має стосунку до нацизму і що звинувачення Росії є абсурдними.

Павличко «Основи», 368 с. ISBN 966-500-265-1, URL: <http://litopys.org.ua/thompson/tom.htm>

Цікавим підтвердженням некрофілії сучасної Російської пропаганди може слугувати твердження Наталі Ейдельман, яка наголосила, що всі континентальні імперії розвалилися після Першої світової війни. «Було дві спроби їх відновити. Спроба Гітлера, ми знаємо, чим закінчилася, і радянська спроба. Назад небіжчики не ходять. Все, Радянський Союз помер, Володимире Володимировичу, ау», – резюмувала Ейдельман. Вона також наголошує: важливе не минуло, а те, як себе ідентифікують народи зараз. «Мене обурює це зловживання історією. Хоч би що там історики вирішили, чи був у Київській Русі один народ чи різні народи... Я думаю, що різні, але тісно пов'язані між собою. Інші вчені думають інакше. Але це взагалі сьогодні не має значення. Важливо, як себе усвідомлюють громадяни України, чи вважають вони себе громадянами Росії. Ні, не вважають.», – акцентує вона.¹⁹⁴

Проаналізуємо остаточний варіант путінської міфологічної історії та основні історичні міфологеми його статті 2021, що фактично є обґрунтуванням тотальної війни проти України. 12 липня 2021 на сайті Кремля була опублікована стаття Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян і українців». Текст двома мовами – українською і російською. Публікація вважається логічним продовженням великого інтерв'ю президента РФ телеканалу «Россия-1», в якому Путін багато говорив про Україну.¹⁹⁵ У своїй статті Путін

¹⁹⁴ Назад небіжчики не ходять, –Ейдельман про мрії Путіна відродити Радянський Союз. Наталі Ейдельман Інтерв'ю телеканалу FREEDOM. (2022) URL: (<https://uatv.ua/uk/nazad-nebizhchyky-nehodyat-ejdelman-pro-mriyi-putina-vidrodyty-radyanskyj-soyuz/>) 06 Лис / 2022.

¹⁹⁵ “Украина как порождение большевиков” и “Украина как антипод России” –фактчекинг интервью Путина телеканалу “Россия 1” 2021-06-10. stopfake.org , URL: <https://www.stopfake.org/ru/ukraina-kak->

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

ретранслює, як старі імперські історичні міфологеми щодо України («Росія – наступниця Стародавньої Русі», «Переяславська рада 1654 року як акт «злуки» з Москвою» тощо), так і ті, які формуються на наших очах: про те, що Крим – це споконвічно російська земля або те, що «ЛНР» / «ДНР» є історичними утвореннями. Міфологема, що Московська держава – єдина наступниця Стародавньої Русі, основа схеми російської та путінської історії. Відповідно до путінської схеми історії, після того, як Стародавня Русь потрапила в ординську залежність, державність «перетікає» в Московське царство». Історія розпорядилася так, що центром возз'єднання, який продовжив традицію давньоруської державності, стала Москва. Московські князі – нащадки князя Олександра Невського – скинули зовнішнє ярмо, почали збирати історичні російські землі». Однак, протиріччя схеми «перетікання еліти» в історії вже давно були спростовані Михайлом Грушевським, Миколою Костомаровим. так і сучасним дослідником Сергієм Плохієм. Гарвардський історик Сергій Плохій у своєму дослідження «The Origins of the Slavic Nations» («Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі») ¹⁹⁶ пояснює причини конструювання московськими інтелектуалами XV-XVI століть ідеї Московської держави як єдиного історичного наступника Русі – адже потрібно було легітимізувати територіальні завоювання Московії на Заході. Він зазначає, що «Київські зв'язки світській еліті нав'язала церковна еліта, яка намагалася

porozhdenie-bolshevikov-i-ukraina-kak-antipod-rossii-faktcheking-intervyu-putina-telekanalu-rossiya-1/

¹⁹⁶ Сергій Плохій Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі, URL: <https://krytyka.com/ua/books/pokhodzhennya-slovyanskykh-natsiy-domoderni-identychnosti-v-ukrayini-rosiyi-ta>

дистанціювати нову державу Московію і правлячі кола від татарського минулого. Так чи інакше, але для московських еліт навряд чи існував кращий спосіб порвати з нещодавнім татарським минулим, аніж підкреслити римське, візантійське і врешті-решт київське коріння московської династії». ¹⁹⁷

Ідея «збирання російських земель» фактично пов'язана, зі спробами московських царів пов'язати «київську» Русь з «московською». Вперше цим переймався цар Іван III з метою легітимації своїх територіальних претензій на заході». Домагання Москви на «всю Русь» з'явилися, щоправда, російськими дипломатами обережно і не відразу, але з такою наполегливістю і послідовністю, які були б неможливі без заздальгідь створення системи,» – вважає Павло Мілюков, – «У 1493 році Іван III відкрито приймає титул, відповідний його домаганням: «государ всієї Русі». »Російська вотчина» включала в себе «Київ, Смоленськ та інші міста»: «Таким чином розширюючи свою програму понад усіляких меж безпосередньо здійсненого і надаючи собі можливість за першої-ліпшої нагоди розширити її ще більше, російські дипломати поставили російській політиці мету, якої вдалося досягти через два з половиною століття». ¹⁹⁸

Застаріла концепція «Москва – третій Рим», також обґрунтовує завойовницьку політику «московських царів». Відповідно, Москва є останнім оплотом християнства на землі, а московські царі – наступники римських і візантійських імператорів, захисники всіх

¹⁹⁷ Сергій Плохій Вказ. твори. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/8713/file.pdf>

¹⁹⁸ Miljukov_glavnye_techeniya_russkoj_istopicheskoy_mysli_1913, URL: http://imwerden.de/pdf/miljukov_glavnye_techeniya_russkoj_istopicheskoy_mysli_1913.pdf.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

православних. Відлуння можна зустріти і в статті Путіна: Москва має намір захищати росіян. Росіяни – це не національна категорія, а ідеологічна, – вона може змінювати своє наповнення в залежності від цілей Кремля; але головними атрибутами якої залишаються православна віра і російська мова.

Теза про «Переяславські угоди 1654 роки, як акт «злуки» з Московією та братні народи» Провідною тезою статті Путіна є ідея спільності трьох народів Русі (українців, білорусів і росіян), яка базується на двох основах-скрепах – вірі та «вітчизні». Хоча ці ідеї сягають корінням, як писалося вище, XV-XVI століття, комплексна історична міфотворчість була прийнята імперськими істориками XIX століття. Вже Михайло Погодін стверджував, що «російська/руська історія весь час тяжіла до повернення всіх частин Російської землі, які були відібрані західними сусідами». Але Микола Устрялов, напевно, був першим імперським істориком, який цілісно вписав парадигму «возз'єднання» в історію Російської імперії. Він вважав, що всі слов'янські народи складають єдину російську націю, і що вони, будучи роз'єднаними в силу обставин, прагнуть до єднання.¹⁹⁹ В ідеї «возз'єднання», усталеній в імперській історіографії, вперше засумнівався Михайло Грушевський. У 1904 році він публікує свою статтю «Звичайна схема «російської» історії та справа раціонального укладу історії східного слов'янства». Грушевський заявив, що схема «Русь – Велике князівство Володимирське – Князівство Московське – Російська імперія» має низку фатальних хиб, і від початку є помилковою. Він вважав, що Київська держава – це творіння однієї народності (українсько-російської), а Володимиро-Суздальське і

¹⁹⁹ Николай Васильевич Устрялов О системе прагматической русской истории: Рассуждение, написанное на степень доктора философии. СПб., 1836. URL: <http://flibusta.site/a/19865>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Московські князівства – іншої (великоруської). Таким чином, якщо не було роз'єднання, то не може бути і возз'єднання.²⁰⁰

В СРСР, починаючи з 1930-х років, коли перемогла сталінська російсько-центрична модель вирішення національного питання, повернулися до імперського тлумачення Переяславської угоди – це був акт «злуки Росії і України».

Сергій Плохій у своїй книзі «Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі», аналізуючи самоідентифікацію і мотивацію учасників Переяславської ради 1654 року, пробує відповісти на питання – а чи було взагалі «возз'єднання»? Козаки, не зумівши домовитися з Османською імперією та кримським ханом про військову допомогу, були змушені вести переговори з московським царем, з метою залучення Московії у війну з Річчю Посполитою. Як стверджує автор, козацька сторона під час переговорів апелювала до православної віри московського царя як до об'єднуючого фактору, а українські еліти навіть визнавали спорідненість Романових з Рюриковичами. Однак, ні про народну спільність і загальну вітчизну не йшлося. Джерела показують, як запевняє Сергій Плохій, що «в Москві також не мислили категоріями народної спільності між москвитами й руссю. Відносини з козаками розглядали в площині династичної термінології – козацькі землі були всього лишень ще однією частиною вотчини царя».²⁰¹

²⁰⁰ Оксана Юркова Написано 27.10.201 Михаил Грушевский. "Обычная схема "русской" истории и вопрос рационального упорядочения истории восточного славянства" (1903) URL: http://likbez.org.ua/hrushevsky_east_slavs.html

²⁰¹ Сергій Плохій Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі, URL:

Конспірологічний або змовницький проект Україна (Україна, як польсько-австрійський проект «анти-Московської Русі»), як правило поширюється задля дискредитації України та українців. Володимир Путін згадує проект «польсько-австрійських ідеологів створення «антимосковської Русі». Згідно з цим постулатом, будь-які дії на шляху до утвердження національної самосвідомості та незалежності України апріорі є діями проти Росії. Звинувачення у створенні «анти-Московської Русі» в історичному контексті найчастіше звучать на адресу Австро-Угорщини, або в сучасному контексті – на адресу колективного Заходу, який нібито підтримує русофобію в Україні. Фактично Російська пропаганда приписує Австро-Угорщині створення українського проекту, заохочення «мазепинства» для «зіштовхування російського з російським». Ідея про те, що українці відрізняються від росіян нібито була підхоплена більшовиками і остаточно втілена в життя шляхом створення УСРР.

Незважаючи на те, що в XIX столітті українські землі виявилися розділеними між двома імперіями, їхнє становище істотно відрізнялося. Після заборони української мови і друку в Російській імперії (Валуєвський циркуляр 1863 року і Емський указ 1876 рік), центром українства стає Львів. Сюди привозять на друк книги з Наддніпрянської України, тут формуються гуртки з вивчення української історії та фольклористики. Русинська (українська) мова була однією з 10 офіційних мов Австро-Угорщини. На території Галичини на противагу українському

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

національному рухові також діяли москвофіли – проросійський рух, який підтримувала Москва.²⁰²

Історична пам'ять – це потужний інгредієнт. У певних пропорціях він може бути ліками, а в інших – отрутою. Це те, що ми зараз бачимо в Росії, яка отруєна історією і збирається отруєною історією труїти своїх сусідів. Проти цього ми маємо рішуче протистояти. Саме так розпочався проект «Історичний спротив», що був започаткований Міністерством культури та інформаційної політики України та Українським інститутом національної пам'яті за підтримки медіагруп національного телевізійного марафону у квітні 2022 року. Спершу він передбачав ефіри з істориками, політологами та філософами, які розвінчують російські історичні фейки, в межах національного марафону. Публікуючи думки істориків, канал визначив: «... запрошуємо до рефлексії, критичного осмислення та, за бажання, дискусії. У війні, в якій Україна відстоює свою державність, суб'єктність та ідентичність, такі речі, як історія, пам'ять і розуміння минулого, є ключовим фактором. Історичні наративи продовжують відігравати значну роль, поки війна триває, та матимуть не менше значення для розбудови стійкої держави і суспільства після перемоги.»²⁰³

Фактично можна зробити такі припущення, що розвиток концепції інформаційної психологічної спеціальної операції передбачав масову зміну свідомості за допомогою ретроградного занурення в попередні міфічні образи, тобто відмову від будь якого аналізу та

²⁰² Ярослав Грицак. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. [Навч. посібник]. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyana-istorychnyy-kontekst/yaroslav-grycak-yak-vynyk-mif-pro-bratni-narody>

²⁰³ Ярослав Грицак. Вказ. твори.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

критичного мислення. Саме це і було головною метою для маніпуляцій фактами, відмови від критичного розгляду історичного минулого, а також заплутування індивідуальності та спрощенні всіх світових процесів до банальних протистоянь хороших та поганих. Такі процеси частково ґрунтувались на загальній кризі свідомості громадян колишнього СРСР, через втрату комуністичної ідеології їм легше було повірити в колишні імперські міфи, ніж загальні процеси історичного розвитку, користуючись історичними джерелами та аналізуючи процеси і критично рефлексуючи.

Зниження рівня освіти та поступове введення в загальний вжиток старого міфологічного сприйняття дійсності, фактично стає процесом ретроградного повернення до історичної міфологеми «Свій – чужий – ворог», що стала основою для системи російського фашизму.

Розглядаючи процеси протистояння між Імперією Росія та всім світом вже в 1990-х роках починає формуватись концепція Великої Монгольсько-Руської імперії від академіків Носовського і Фоменко, випущені величезними тиражами їх книги «альтернативної» історії, фактично фейкової, повинні були сприяти концептуалізації відродження саме російської імперії на її традиційних засадах, що відразу викликало сувору критику істориків Світу.²⁰⁴ Тому і ці міфологеми слов'янофільства разом з комуністичними міфами стисло почали формуватись та впроваджуватись через засоби масової інформації, а також через альтернативну історію відображену у так званих бойових фантастичних творах.

²⁰⁴ Мельникова О.О. (2009) Ренесанс середньовіччя? Роздуми про міфотворчість у сучасній історичній науці. Український історичний журнал. № 4. С. 17-27. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2009_4_17.

Зміна історії через попаданцев до минулого стало мейнстримом російської фантастики. Тут культивуються такі ціннісні орієнтири, як культ сили та зброї, велич російського народу, а також антигуманні цінності щодо знищення ворогів в будь який спосіб та інше.

Наявність цілої кількості пропагандистських ресурсів на телебаченні запускає процес псевдоісторичний, через псевдонаукові програми розраховані на неосвічених людей, тобто з вже підготованою засобами масової інформації аудиторією.

Таким чином, зміни свідомості повинні були повернути міфи минулого, спотворити дійсність та підготувати процес відродження імперії Росії - СРСР вже в нових умовах. Для дискредитації України починають використовувати, як міфи від Московського царства про Третій Рим так і концептуальні схеми славянофілов, чорносотенців та міфи СРСР про Україну та українців. Еклектичність нової імперської ідеології породжує чітку імперську історичну картинку для легкого засвоєння її громадянами нацистської держави.

Залогом для міфологізації свідомості росіян стають певні псевдонауковці, що залишились в Інституті Стратегічних досліджень РФ, Володимира Путіна та його оточення. Спроби критики цієї концепції відродження Росії – СРСР зазнають краху через цензуру та поступову ліквідацію опозиційних сил.

Негативний образ українця , який просто краде газ, перетворюється на певний образ ворога – «зрадника мазепинця, петлюрівця, бандерівця, нациста.» Тобто зміна пов'язана в першу чергу з тим, що образ-ворога порушить той хиткий баланс в свідомості росіян, що всі народи СРСР були майже однакові, хоча в українцях і збереглись антиросійські нацисти, які готові на все заради знищення Росії.

Дегуманізація українців поступово призводить до підготовки гібридної війни проти України, де застосовуються всі методи та міфи в поєднанні так званий «коктейль пугіна», а от з 2014 року починається впроваджуватись змінена картина формування Російської імперії, що відмовляє українцям в праві на державність. Концепція Новоросії В.Путіна. Реальна ж підготовка до тотальної СВО диктувала появу нових – старих міфів вже викликаних «деградуючою свідомістю старого кgbешника», який не може зрозуміти процесів історичного розвитку і все зводить фактично до культу особистості. що й відображено у його статті 2021 року. Міф, що Новоросію створила Катерина Друга, Україну створив Ленін показовою є його псевдоісторична стаття, що вийшла за місяць до тотальної війни.

Міфологічна картина світу від російської пропаганди, що зустрілась зі спротивом громадянського суспільства України та світової громадськості поступово перетворюється на антиутопію, яка все менше впливає на свідомість.

Розглядаючи все вищезазначене можна зробити такі висновки:

По-перше міфологічне мислення сучасних росіян ґрунтується на низькому рівні критичного мислення і процес зомбування тобто фіксації історичної міфології зберігається системою освіти від дитячого садочку і до вищої школи

По-друге, міфологічні уподобання можливі лише на рівні максимального використання пропагандистських засобів від телебачення, до розважальної літератури та псевдо аналітичних програм.

Третє, Об'єднання старих та нових міфів поступово породжують серед мешканців Росії певний дуалізм, фактично вони суперечать один одному, однак засвоюються та прогресують в свідомості як замітники

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

критичного мислення засновані на фейках, які розглядаються як історична правда

Четверте, вплив історичних міфологем на світову політику дозволяє часто призупиняти або зменшувати допомогу воюючій Україні бо застосовуються такі міфи про те що «ми один народ» та інше.

П'яте, будь яке застосування історичних міфологем на території України, призвело лише на початку до масової підтримки російського агресора під час гібридної війни, але стикнувшись з тотальною війною 2022 року, ці застосування перестають діяти в більшості українських територій. Бомби та ракети стають на заваді руського світу.

Шосте, будь який тиск на інформаційне поле Світу та України поступово зменшується, як через тотальне неприйняття російської ПСО так і через реальність, яку не можна заперечити.

Сьоме, останнім актом затвердження історичних міфологем в Світі можна назвати виступи Ілона Макса, Папи Франциска, та деяких лідерів Латинської Америки, Африки і Китаю. Однак, саме те, що вони беруть до уваги лише настанови агресора – Російської Федерації вже говорить про їх «ретроградну історичну позицію», а також вплив Російської ПСО в цих країнах.

2. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ ВОЄННИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ.

2.1. Громадянське суспільство в Україні: відповіді на виклики воєнного часу (В.І. Безродна)

Збройна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася в лютому 2014 року й продовжилася широкомасштабним вторгненням у лютому 2022 року, призвела до тимчасової окупації майже 20% території України і непоправних людських втрат. Мільйони людей були вимушені залишити свої домівки і шукати прихистку як всередині країни, так і за її межами. Після вторгнення російських військ на територію України були зруйновані та знищені численні підприємства, об'єкти соціальної, транспортної інфраструктури, житлового фонду. За цих умов українське громадянське суспільство на рівних з державою стало на захист країни. Діяльність громадянського суспільства стала важливим чинником спроможності України до протистояння російській агресії та подолання наслідків війни.

Феномен мобілізації громадянського суспільства у відповідь на російську військову агресію, безумовно, викликає інтерес дослідників. За період з початку повномасштабного вторгнення було опубліковано низку досліджень, присвячених йому.

У дослідженні «Громадянське суспільство України в умовах війни» проаналізовано загальний стан громадянського суспільства України в умовах війни. Значну увагу приділено вивченню досвіду адаптації та роботи громадських і благодійних організацій, а також

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

волонтерських та гуманітарних ініціатив²⁰⁵.

У дослідженні «Низові практики громадянського суспільства України у відповідь на широкомасштабну агресію Російської Федерації на території України в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року» виявлено низові практики громадянського суспільства, які виникли у відповідь на виклики війни і спрямовані на їх подолання, проведено первісний аналіз акторів, діяльності й ризиків кожної з виявлених практик²⁰⁶.

Також низовим громадським практикам присвячено дослідження «Спільноти воєнного часу: дієві та вчасні»²⁰⁷. У ньому визначено найбільш дієві та життєздатні формати взаємодії громадян, спрямовані на розв'язання проблем у різних суспільних сферах на низовому рівні під час повномасштабної війни.

Дослідження «Український ненасильницький громадянський спротив у час війни» присвячено вивченню ненасильницьких дій громадянського суспільства в умовах війни²⁰⁸. У дослідженні

²⁰⁵ Громадянське суспільство України в умовах війни-2022. Звіт за результатами дослідження. (2022) URL: <https://ednannia.ua/189-doslidzhennia/12456-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya-3>

²⁰⁶ Ейгельсон, І., Слігулашвілі, М., Калениченко, Т., Кисельова, Т. (2022). Низові практики громадянського суспільства України у відповідь на широкомасштабну агресію Російської Федерації на території України в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року. URL: http://www.ucipr.org.ua/images/files/1729/635fc70051ac14.04751810_file.pdf

²⁰⁷ Центр спільних дій. (2022). Спільноти воєнного часу: дієві та вчасні. URL: <https://centreua.org/publikatsiyi-golovna/shhodopomagaye-gromadskym-initsiatyvam-butyu-uspishnishymy-pid-chas-vijny-rezultaty-doslidzhennya/>

²⁰⁸ Даца Ф. (2022) Український ненасильницький громадянський спротив у час війни: Аналіз трендів, впливів і викликів, що постали перед ненасильницькою дією в Україні між лютим і червнем 2022. URL: https://www.icip.cat/wp-content/uploads/2022/10/UKR_VF.pdf

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

проаналізовано форми та методи ненасильницького спротиву українців військовій агресії РФ.

У дослідженні «Благодійність у часи війни»²⁰⁹ визначено та описано основні зміни і тенденції у сфері благодійності.

Результати проведених досліджень свідчать, що громадянське суспільство зуміло адаптуватися до надзвичайних викликів війни. Разом з тим, зміни, що відбулися, потребують подальшого вивчення задля розуміння їх природи, масштаба і потенціала.

Мета дослідження проаналізувати зміни у діяльності громадянського суспільства України в умовах війни, його роль в протистоянні російській агресії.

Завдання дослідження:

- охарактеризувати стан громадянського суспільства в Україні напередодні повномасштабного вторгнення;
- дослідити основні напрямки діяльності організацій громадянського суспільства після повномасштабного вторгнення;
- розглянути нові формати взаємодії громадянського суспільства, бізнеса і держави;
- оцінити рівень суспільної підтримки організацій громадянського суспільства.

За роки незалежності України громадянське суспільство пройшло довгий шлях становлення й розвитку: від появи ініціативних груп громадян до формування стійких інституцій.

Так, за даними Державної служби статистики, станом на 1 січня 2022 року кількість зареєстрованих громадських організацій досягла 96 543, кількість благодійних організацій. на початок 2022 року склала 20

²⁰⁹ Благодійність у часи війни. (2022). Zagoriy Foundation. URL: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/06/zvit-doslidzhennya-3.pdf>

498²¹⁰.

Найбільш активно серед організацій громадянського суспільства діяли правозахисні, антикорупційні, волонтерські, культурно-просвітницькі організації та організації національних меншин.

Українські громадські організації та об'єднання добилися встановлення публічного діалогу з владою та можливості брати участь у державних справах через спеціально створені при державних відомствах дорадчі органи. Це – численні координаційні комітети та громадські ради.

Окрім громадських рад, громадянське суспільство для взаємодії з владою використовує такі механізми, як публічні консультації, робочі групи, громадська експертиза та громадський моніторинг, громадські слухання, запити на інформацію до органів державної влади тощо.

Протягом останніх років організації громадянського суспільства надавали свої рекомендації для реформування більшості галузей життєдіяльності України, у т. ч. відповідно до стандартів ЄС для пришвидшення процесу євроінтеграції.

Суттєвим є рівень контролю громадськості над виборчими процесами через моніторингові організації та інститут офіційних спостерігачів. Так, на виборах Президента 2019 р. були задіяні спостерігачі із 139 громадських організацій, на парламентських виборах 2019 р. – із 163, на місцевих виборах 2020 р. – із 116²¹¹.

Поступового розвивається секторальна співпраця

²¹⁰ Державна служба статистики України. (2022). Реєстр статистичних одиниць. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання з розподілом за ознакою статі керівника . URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

²¹¹ Якименко, Ю. та ін. (2021). Україна: 30 років на європейському шляху. К.: Заповіт. С.169

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

між організаціями громадянського суспільства.

Один з прикладів успішної співпраці – Громадська спілка «Коаліція Реанімаційний пакет реформ» (далі – Коаліція РПР), до складу якої входять 26 організацій. Коаліція РПР періодично аналізує реформи, що впроваджуються в Україні, та надає рекомендації з подальшого реформування у Дорожній карті реформ. Дорожня карта реформ охоплює чотири загальні виміри (Верховенство права і безпека, Публічне управління, Економіка і сталий розвиток, Гуманітарний розвиток), які, в свою чергу, поєднують у собі п'ятнадцять напрямів реформ²¹². У 2020 р. завдяки адвокаційній діяльності Коаліції РПР було ухвалено вісім законопроектів²¹³.

Широкою є Коаліція на захист громадянського суспільства України (далі – Коаліція)²¹⁴. Вона об'єднує 61 учасника, серед яких благодійні, правозахисні організації та журналісти. Метою створення та діяльності Коаліції є передусім захист неурядових організацій та їх окремих членів від незаконних утисків та переслідувань з боку органів влади та правоохоронних органів України. Учасники Коаліції спрямовують свої спільні зусилля на моніторинг порушення прав громадських активістів, стимулювання прозорого та належного розслідування таких фактів українськими правоохоронними органами. Коаліція просуває зміни до

²¹² Roadmap of Reforms 2019–2023 / ed. by Bohdan Yatsun. Kyiv, 2018. 74 p. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/DKR-RPR-2019-2023.pdf>

²¹³ Потапенко, В., Тищенко, Ю., Каплан, Ю. та ін. (2022). Про стан розвитку громадянського суспільства України в 2021 році та його зміни на початку 2022 року. Ю. Каплан (заг. ред.), Матеріали щорічного доповідного збірника. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. С. 13.

²¹⁴ Учасники Коаліції / Коаліція на захист громадянського суспільства. URL: <http://cscoalition.org/ua/pro-nas/uchasnyky-koa>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

національного законодавства з метою його вдосконалення у сфері захисту прав людини, а також сприяє залученню міжнародних організацій до моніторингу ситуації порушення прав громадських активістів в Україні.

Дієвим об'єднанням українських громадських організацій є Мережа хабів громадянського суспільства (далі – Мережа)²¹⁵. Це добровільне об'єднання, до складу якого нині входять 15 регіональних громадських організацій. Одним з основних завдань Мережі є сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні загалом та підтримка організаційної спроможності українських організацій громадянського суспільства зокрема. Мережа здійснює свою діяльність за підтримки різних міжнародних організацій, ключовою серед них є Програма Розвитку ООН (ПРООН). Протягом останніх років Мережа втілила у життя понад 116 спільних проєктів.

Значною мірою високому рівню інституційної спроможності громадянського суспільства сприяла цілеспрямована державна підтримка.

В Україні сформована правова основа, яка регулює створення та діяльність громадських організацій. Правовою підставою для створення та діяльності громадських організацій є Конституція України, яка гарантує кожному право на вільне об'єднання з іншими «для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей». При цьому «Усі об'єднання громадян рівні

²¹⁵ Що таке Мережа? / Мережа хабів громадянського суспільства. URL: <https://www.hubs.org.ua/pro-nas/shcho-take-merezha/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

перед законом» і «Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій» (ст.36)²¹⁶.

Створення та діяльність громадських організацій регулюються базовим Законом «Про громадські об'єднання» (2013 р.)²¹⁷ та рядом спеціальних законодавчих актів, що стосуються особливостей діяльності громадських організацій у різних сферах (наприклад, закони «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.)²¹⁸, «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (1999 р.)²¹⁹, «Про політичні партії в Україні» (2001 р.) та ін.)²²⁰.

27 вересня 2021 р. затверджена Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки.²²¹ Цей документ спрямований на вирішення проблем, котрі не були розв'язані за попередній період. Зокрема, йдеться про встановлення обов'язку місцевих рад ухвалювати статuti, правову регламентацію мирних зібрань та загальних зборів, внесення змін до Закону України «Про

²¹⁶ Конституція України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр#Text>

²¹⁷ Закон України «Про громадські об'єднання». URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

²¹⁸ Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

²¹⁹ Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>

²²⁰ Закон України «Про політичні партії в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

²²¹ Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

органи самоорганізації населення». Крім того, у нових завданнях державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства детальніше прописані напрями розвитку соціального підприємництва, стимулювання волонтерської діяльності, диверсифікації джерел фінансової підтримки організацій громадянського суспільства.

Розвитку організацій громадянського суспільства в Україні сприяє доступна і швидка процедура їх державної реєстрації. Процес реєстрації безкоштовний і триває для громадських організацій три дні, а для благодійних організацій – один день. Існує декілька способів реєстрації: вона можлива в територіальних відділах Міністерства юстиції України, у центрах надання адміністративних послуг (ЦНАПах), через приватну адвокатську фірму, або центрах з надання безоплатної вторинної правової допомоги З 2019 р. з'явилася можливість зареєструвати громадську чи благодійну організацію онлайн через платформу «Онлайн будинок юстиції»²²².

Держава підтримує діяльність громадських організацій через державне фінансування. Так, витрати на підтримку організацій громадянського суспільства у 2021 р., зокрема на виконання загальнодержавних програм (проектів, заходів), заходів з відвідування військових поховань і військових пам'ятників та з відзначення святкових, пам'ятних та історичних дат становили 8,6 млн грн. Фінансова підтримка громадських об'єднань осіб з інвалідністю становила 91,4 млн грн. Державне фінансування громадських

²²² Потапенко, В., Тищенко, Ю., Каплан, Ю. та ін. (2022). Про стан розвитку громадянського суспільства України в 2021 році та його зміни на початку 2022 року. Ю. Каплан (заг. ред.), Матеріали щорічного доповідного збірника. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. С.12.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

об'єднань фізкультурно-спортивного спрямування сягало 62 млн грн. Бюджет Українського культурного фонду, у т. ч. для здійснення Фондом заходів з підтримки проєктів, становив 695 млн грн. Фінансування Державного фонду регіонального розвитку становило 4,5 млн грн, а державне фінансування молодіжних і дитячих громадських організацій – 56,3 млн грн²²³.

Значну фінансову підтримку розвитку громадянського суспільства в Україні надають її міжнародні та зарубіжні партнери – міжнародні організації, фонди, уряди зарубіжних країн. Так, у 2019 році USAID виділив українським організаціям громадянського суспільства гранти на суму 8,8 мільйонів доларів. ЄС надав 10 мільйонів євро на підтримку громадянського суспільства та культури в Україні у 2019 році, з яких 5,5 мільйона євро було виділено на гранти організаціям громадянського суспільства. Міжнародні донори також продовжували підтримувати організації громадянського суспільства на Сході України, надавши у 2019 році близько 2,4 мільйонів доларів²²⁴.

Важливо, що громадянське суспільство в Україні має досвід ефективного функціонування в кризових умовах, коли необхідність солідарності та допомоги найменш захищеним стає найбільш гострою. Так, події 2014 р. мобілізували громадян на допомогу добровольцям і військовим у зоні АТО, мирному населенню, яке постраждало від бойових дій, внутрішньо переміщеним особам, пораненим у військових госпіталях, сім'ям загиблих українських воїнів.

За даними соціологічних досліджень, проведених

²²³ Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20>

²²⁴ Індекс сталості організацій громадянського суспільства. (2019). URL: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/CSOSI.pdf>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Центром Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи ім.І.Кучеріва», найвищого рівня залучення громадян до благодійної діяльності було досягнуто у 2015 р., коли 47% опитаних надавали грошову чи матеріальну допомогу конкретним людям чи організаціям²²⁵. Надалі цей показник дещо знизився, однак, активність благодійників і волонтерів сприяла сталому покращенню позицій України в рейтингу Світового індексу благодійності (World Giving Index)

Показово, що в рік пандемії, коли навіть деякі розвинуті країни демонстрували скорочення благодійної діяльності, Україна ввійшла в цьому рейтингу до Топ-20 країн з найкращими показниками благодійності. Вона посіла 20 позицію серед 114 країн світу, між США (19 позиція) і ПАР (21 позиція)²²⁶.

Події широкомасштабної війни РФ проти України суттєво вплинули на роботу організацій громадянського суспільства. Вони стикнулися з низкою викликів. Це неможливість виконання статутної діяльності та реалізації поточних проектів через загальну зміну пріоритетів; логістичні труднощі; припинення або обмеження фінансування; втрата персоналу у зв'язку з евакуацією; необхідність адаптації до роботи в умовах воєнного стану.

Проте, незважаючи на ці виклики, більшості українських організацій громадянського суспільства вдалося зберегти життєздатність та функційну спроможність в умовах воєнного стану.

Повномасштабне вторгнення 2022 року дещо зменшило кількість нових громадських організацій, що

²²⁵ Якименко, Ю. та ін. (2021). Україна: 30 років на європейському шляху. К.: Заповіт. С.170

²²⁶ CAF World Giving Index . (2021). URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

з'являються в Україні, проте радикально збільшило число нових благодійних організацій. В 2022 році було зареєстровано 2 760 громадських організацій (для порівняння: в 2021 році – 4360, в 2020-3739, в 2019-4905), кількість реєстрацій нових благодійних організацій склала 6367 (в 2021 році було зареєстровано 830 нових благодійних організацій, в 2020 – 723, в 2019 – 654). Найбільша кількість нових громадських і благодійних організацій в 2022 році з'явилися в Києві, Київській області, Львівській, Харківській, Дніпропетровській та Одеській областях²²⁷.

Одним із викликів для громадських організацій під час війни стало збереження фінансової спроможності. Організації, які були засновані до початку російського вторгнення, намагалися зберегти свої традиційні джерела фінансових ресурсів. Тим не менш, відтік фінансових надходжень все ж відбувся. В першу чергу, це стосувалося державного фінансування за програмами надання соціальних послуг, а також проектів, спрямованих на потреби, які видавалися менш актуальними в умовах воєнного часу.

Новостворені організації та фонди шукали альтернативні джерела фінансування, найчастіше вони займалися зборами коштів. В основному збори проводилися на банківські картки, із подальшою звітністю у фотоформаті на сторінках своїх соціальних мереж. Таким чином, головними благодійниками ставали жителі громади, в якій знаходяться новостворені організації, а також їхня інтернет-аудиторія. Цей спосіб фінансування дозволяв новим громадським організаціям отримувати необхідні ресурси для своєї діяльності в

²²⁷ Громадянське суспільство України в умовах війни-2022. Звіт за результатами дослідження URL: <https://ednannia.ua/189-doslidzhennia/12456-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya-3>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

умовах війни, але мав ризики та потребував постійної публічної звітності.

Велике значення для забезпечення фінансової спроможності громадських організацій мала поява великої кількості нових донорських організацій в Україні та суттєве збільшення проектного портфелю уже наявних донорських організацій та фондів. Більше того, донори максимально спростили та прискорили процедури надання грантової допомоги. Тому ті організації, які в основному функціонували завдяки донорським надходженням, зберегли свій фокус на цьому джерелі ресурсів. Ті громадські організації, які поклалися на донації з боку громад чи інші види збору коштів, також змогли скористатися новими можливостями та отримати свої перші гранти²²⁸.

Вкрай важливою для громадських організацій, як старих, так і новостворених, виявилася інституційна підтримка з боку міжнародних і українських донорів. Вона стала необхідною умовою для виживання багатьох організацій у часи війни. Також надання інституційних коштів забезпечує ресурси для зростання, розвитку і професіоналізації громадських організацій і фондів, що є передумовою стійкого та сильного громадянського суспільства.

Повномасштабне вторгнення внесло значні корективи у напрями діяльності організацій громадянського суспільства.

Більшість організацій, які розпочали свою роботу ще до повномасштабної війни, продовжили вести свої поточні проекти. За результатами дослідження «Громадянське суспільство України в умовах війни – 2022», проведеного Київським міжнародним інститутом

²²⁸ Благодійність у часи війни. (2022). Zagoriy Foundation. URL: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/06/zvit-doslidzhennya-3.pdf>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

соціології, серед громадських організацій, що функціонують давно, 56.4% поєднують пріоритети довоєнної роботи із новими напрямками, 24.7% продовжили діяльність у звичних для себе сферах, 18.8% організацій переорієнтували свою діяльність відповідно до нових викликів.

Організації, які були засновані після 24 лютого, мали дещо іншу динаміку. Вони з самого початку формувалися навколо найбільш нагальних тем: 65.1% сфокусовалися на допомозі армії, 61.8% – на допомозі жертвам війни²²⁹.

Таким чином, під час війни пріоритетними напрямками діяльності організацій громадянського суспільства, як старих, так і новостворених, стали: по-перше, допомога військовим, по-друге, допомога жертвам війни та подолання наслідків російської агресії.

Перший напрям – допомога військовим. Йдеться про різноманітні види військ як офіційних, так і добровольчих: ЗСУ, Національну гвардію України, Національну поліцію, Державну прикордонну службу України, Українську добровольчу армію, загони Територіальної оборони тощо.

Допомога військовим реалізується у різноманітних формах. Це: матеріально-технічне та продовольче забезпечення військових підрозділів; медична допомога; допомога в психологічній та соціальній реабілітації військовослужбовців; юридична допомога тощо.

Допомогу військовим надають всеукраїнські благодійні фонди військового спрямування, державні фонди, які напряму фінансують збройні сили, та локальні

²²⁹ Громадянське суспільство України в умовах війни-2022. Звіт за результатами дослідження. (2022). URL: <https://ednannia.ua/189-doslidzhennia/12456-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya-3>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

фонди і волонтерські ініціативи, які адресно підтримують певні підрозділи або загони.

Серед наймасштабніших громадських проєктів допомоги армії можна назвати:

Благодійний фонд «Повернись живим» – закупають обладнання, зокрема, тепловізійну оптику, квадрокоптери, автомобілі, системи спостереження та розвідки; навчають військових та офіцерів; розробляють аналітику, яка стає основою майбутніх рішень держави в оборонній сфері, реалізує проєкти зі спортивної реабілітації учасників бойових дій.²³⁰

Благодійний фонд Сергія Притули²³¹ – закупають транспорт, оптику, засоби зв'язку, дрони, БПЛА, засоби тактичної медицини.

Армія SOS²³² – виготовляють безпілотики, постачають автомобілі, речове та технічне обладнання, закупають планшети для військових. Важливим напрямком роботи ГО є розробка власного програмного забезпечення під назвою «Кропива» для планування, розрахунків та орієнтування. Нині його використовують тисячі захисників по всій Україні.

Народний Тил²³³ – передають військовослужбовцям безпілотні літальні апарати, тепловізори, старлінки, оптичні приціли, необхідні ліки тощо. Також налагодили відправку транспорту – мікроавтобусів та позашляховиків.

Аеророзвідка²³⁴ – створюють та впроваджують мережецентричні та роботизовані засоби розвідки, працюють над розробкою дронів, організують ситуаційні

²³⁰ Благодійний фонд «Повернись живим». URL: <https://savelife.in.ua/>

²³¹ Благодійний фонд Сергія Притули. URL: <https://prytulafoundation.org/help-army>

²³² Армія SOS. URL: <https://armysos.com.ua>

²³³ Народний Тил. URL: <https://ntua.fund/>

²³⁴ Аеророзвідка. URL: <https://aerorozvidka.ngo/uk/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

центри, що забезпечують ситуаційну обізнаність для всіх представників сектору безпеки й оборони.

Ініціатива E+²³⁵ – доставляють на фронт транспорт для медичної евакуації, оптику, екіпірування індивідуальні аптечки та медикаменти; пропонують соціальний супровід родинам загиблих, тяжко поранених, загиблих бійців.

Громадська організація «HEROU»²³⁶ – допомагають військовим у правовому полі: комунікують з державними органами, збирають звернення від військових і їхніх родин та на основі цього складають заявки, також допомагають з оформленням документів щодо зниклих безвісти чи виплат компенсацій.

Veteran Hub²³⁷ – надають підтримку, зокрема психологічну, ветеранам та членам їх родин.

Громадські організації військового спрямування намагаються координувати свою діяльність з Генеральним штабом і Міністерством оборони України. Представники організацій запрошуються на закриті наради та співпрацюють з логістичними центрами військових формувань. Це виводить співпрацю на новий рівень: дозволяє уникати зайвих закупівель і співпрацювати з надійними постачальниками.

Помітна координація діяльності громадських організацій та органів державної влади в питаннях розмитнення гуманітарної допомоги. Так, рішення уряду про зняття обмежень на ввезення шоломів і бронежилетів полегшило процес і прискорило загальну логістику та доставку обладнання. Додатково рішення про зняття мита на автомобілі та можливість ввезення старого транспорту в подарунок військовим частинам також

²³⁵ Ініціатива E+URL: helpeplus.org

²³⁶ Громадська організація «HEROU».
<https://www.facebook.com/herou.official>

²³⁷ Veteran Hub.URL: <https://veteranhub.com.ua/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

полегшило забезпечення військових.²³⁸

Фінансування допомоги військовим відбувається, перш за все, за рахунок збору коштів через соціальні мережі та благодійних внесків бізнесу.

З моменту початку повномасштабної війни по грудень 2022 року лише на рахунки НБУ та у три найбільші фонди країни – United 24, Повернись живим та фонд Притули – задонатили понад 33,96 млрд грн. На рахунки донатили як українці, так й іноземці.

Найбільший внесок – 15,8 млрд – було зібрано на рахунки НБУ за три місяці: з 24 лютого по 5 травня.

United 24 за 8 місяців – з травня по грудень – зібрав 8,6 млрд грн. 81% від суми (7 млрд гривень) фонд спрямував на ЗСУ. Пік донатів на ЗСУ припав на липень – тоді українці пожертвували фонду 2,2 млрд грн.

Фонд Повернись живим з 24 лютого зібрав 5,6 млрд грн. Найбільшу суму – 1,6 млрд гривень – задонатили у березні. Відтоді, в середньому, фонд збирав близько 350 мільйонів гривень на місяць.

Фонд Притули від початку повномасштабного вторгнення РФ зібрав майже 4 млрд грн. У жовтні кількість пожертв зросла більш ніж утричі за місяць та сягла 658 мільйонів гривень.

Масовані обстріли росіян восени 2022 р. спричинили сплеск донатів на рахунки всіх трьох організацій²³⁹.

²³⁸ Ейгельсон, І., Єлігулашвілі, М., Калениченко, Т., Кисельова, Т. (2022). Низові практики громадянського суспільства України у відповідь на широкомасштабну агресію Російської Федерації на території України в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року. URL: http://www.ucipr.org.ua/images/files/1729/635fc70051ac14.04751810_file.pdf

²³⁹ Майже 1 млрд доларів зібрали найбільші фонди країни. Йдеться про рахунки НБУ та фонди United24, Повернись живим, Фонд Притули 23 січня 2023 URL: <https://opendatabot.ua/analytics/donats-2022>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

3 березня 2022 року українським громадським організаціям і волонтерам також вдалося налагодити співпрацю з міжнародними партнерами. Багато з них раніше не були готові фінансувати допомогу збройним формуванням, але згодом переглянули внутрішні політики та погодилася надавати гроші для закупки обладнання для військовослужбовців України.

Поряд із наданням допомоги українським військовим, серед пріоритетів громадянського суспільства – допомога жертвам війни та подолання наслідків російської агресії.

Громадянське суспільство активно долучилося до евакуації населення. Питаннями евакуації з боку держави опікувалося Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Очільниця міністерства Ірина Верещук щодня офіційно інформувала населення про наявність або відсутність офіційних евакуаційних шляхів, так званих «зелених» коридорів.

Хоча офіційна евакуація «зеленими» коридорами координувалася владою і армією, вона не завжди була вдалою. Часто, не дивлячись на досягнуті раніше домовленості, евакуація зривалася. Альтернативою ставала складна система гуманітарних та евакуаційних коридорів, яка була розроблена і підтримувалася громадськими організаціями, самоорганізованими групами, активістами.²⁴⁰

Важлива роль в організації евакуації з окупованих територій належить гуманітарним організаціям «Восток

²⁴⁰ Даца Ф. (2022). Український ненасильницький громадянський спротив у час війни: Аналіз трендів, впливів і викликів, що постали перед ненасильницькою дією в Україні між лютим і червнем 2022. URL: https://www.icip.cat/wp-content/uploads/2022/10/UKR_VF.pdf

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

SOS»²⁴¹, «Донбас SOS»²⁴² та «Крим SOS».²⁴³

Громадянська Мережа ОПОРА, збирала корисну інформацію для крос-перевірки пунктів пропуску та іншу базову інформацію.²⁴⁴

«Центр громадянських свобод»²⁴⁵, на додачу до моніторингу й викриття незаконного затримування людей по всій країні, розробив децентралізовану комунікаційну платформу, відому як Євромайдан SOS²⁴⁶ з понад 100 тисячами підписників, де поширював інформацію про гуманітарні коридори, а також запустив постійну гарячу лінію, щоб надавати практичну безпекову інформацію.

З перших днів повномасштабного вторгнення значна кількість громадських організацій бере участь в організації гуманітарної допомоги. Громадські організації змогли у короткий час залучити до своєї роботи велику кількість волонтерів, які необхідні для розвантаження, завантаження та перерозподілу допомоги, а також більш складних завдань, як ось пошуку донорів чи ведення звітності

Практика гуманітарної допомоги залежить від потреб її отримувачів. Найчастіше йдеться про продуктивні набори та продукти тривалого зберігання (консерви, крупи, цукор, борошно, олія тощо), засоби гігієни, дитячі товари (пелюшки, дитяче харчування, суміші), а також медикаменти. До гуманітарної допомоги переселенцям також додаються одяг, взуття, технічні засоби тощо.

²⁴¹ Восток SOS.URL: <https://vostok-sos.org/en/>

²⁴² Донбас SOS. URL: https://www.donbasssos.org/about_en

²⁴³ КримSOS .URL: <https://krymsos.com/en/>

²⁴⁴ Громадянська Мережа ОПОРА. URL: <https://oporaua.org/>

²⁴⁵ Центр громадянських свобод. URL: <https://ccl.org.ua/en/>

²⁴⁶ Євромайдан SOS. URL: <https://www.facebook.com/EvromaidanSOS>

Далі гуманітарні потреби ризнують від контексту. Це можуть бути великі замовлення, як транспортні засоби (автобуси та мінівени для вантажів та евакуації), ліжка та меблі для розміщення переселених осіб, обладнання для лікарень тощо.

З-поміж найвідоміших організацій і фондів, які надають гуманітарну допомогу цивільному населенню: Фонд «Голоси дітей»²⁴⁷, Центр прав людини «ZMINA»²⁴⁸, Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ»²⁴⁹, «Восток SOS»²⁵⁰, Громадська організація «Право на здоров'я»²⁵¹, «Євромайдан SOS»²⁵².

Одна з проблем, якою з початку повномасштабного вторнення опікувалося громадянське суспільство, забезпечення житлом значної кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Деякі регіони, наприклад Львів та Львівська область, мали досвід прийому та інтеграції ВПО вже з 2014 року. Але з початком повномасштабного вторнення проблема набула принципово іншого масштабу – ідеться про майже 8 млн ВПО²⁵³ – мешканців різних областей, що перебувають під окупацією або значно постраждали внаслідок бомбардувань та бойових

²⁴⁷ Фонд «Голоси дітей». <https://voices.org.ua/>

²⁴⁸ Центр прав людини «ZMINA». URL: <https://zmina.ua/>

²⁴⁹ Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ». URL: <https://www.vplyv.org.ua/>

²⁵⁰ Восток SOS. URL: <https://vostok-sos.org/en/>

²⁵¹ Право на здоров'я. URL: <https://www.facebook.com/HealthRightUkraine>

²⁵² Євромайдан SOS. URL: <https://www.facebook.com/EvromaidanSOS>

²⁵³ Міжнародна організація з міграції. (2022, 17 квітня). Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 3. <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-3-17>

дій.

Окрім того, багато областей (Львівська, Чернівецька, Закарпатська, Волинська, Вінницька, Одеська) стали транзитними пунктами для тих, хто виїжджає за межі України і має необхідність зупинитися на 1–2 дні перед подальшим шляхом.

До вирішення проблеми забезпечення житлом одразу долучилися громадські організації, наприклад, БФ Станція «Харків»²⁵⁴, БО «Від серця до серця»²⁵⁵, ГО «Дом.48.24»²⁵⁶; та ін

Різноманітні релігійні організації активно долучилися до організації шелтерів. Наприклад, Карітас Україна²⁵⁷; Елеос Україна²⁵⁸; Ісламський культурний центр ім. Мухаммада Асада²⁵⁹; ADRA Ukraine²⁶⁰; Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів в Україні²⁶¹ та інші релігійні актори.

Шелтери було організовано на базі семінарій, монастирів, постійних або тимчасових притулків. Вони працювали у багатьох областях, зокрема у Волинській, Тернопільській, Львівській, Івано-Франківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Вінницькій, Донецькій.

Деякі релігійні організації допомагали з ремонтом помешкань (релігійних і світських), які могли стати шелтерами, а також надавали гуманітарну допомогу світським шелтерам і прихисткам.

²⁵⁴ БФ Станція «Харків».URL: <https://station.kharkov.ua/>

²⁵⁵ БО «Від серця до серця».URL: <https://sercedoserca.com.ua/>

²⁵⁶ ГО «Дом.48.24».URL: <https://dom4824.org/about/>

²⁵⁷ Карітас Україна.URL: <https://caritas.ua/>

²⁵⁸ Елеос Україна.URL: <https://eleos.com.ua/>

²⁵⁹ Ісламський культурний центр ім. Мухаммада Асада. URL: <https://www.facebook.com/islam.lviv>

²⁶⁰ ADRA Ukraine. URL: <https://www.facebook.com/ADRA.Ukraine>

²⁶¹ Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів в Україні.URL: <https://www.facebook.com/TserkvaIsusaKhrysta>

Також виникли численні волонтерські ініціативи, які у співпраці з персоналом закладів, що мали великі або відносно великі приміщення, почали тимчасово розміщувати переселенців²⁶².

Вагомий внесок в вирішення проблеми забезпечення житлом переселенців внесли громадські ініціативи, що агрегують корисну інформацію для ВПО.

У лютому 2022 року було створено онлайн-ресурс «Прихисток»²⁶³, який спочатку був громадською ініціативою, а пізніше став державним проектом під егідою Міністерства розвитку громад та територій України. Це онлайн-платформа, на якій українці безкоштовно пропонували своє житло тим, хто тікав від війни. Дуже швидко ця волонтерська ініціатива набула поширення: в усіх областях України, які не були охоплені бойовими діями, люди прихищали у своїх домівках вимушених переселенців. Згодом на платформі «Прихисток» почали розміщувати інформацію про безкоштовне житло для українців і люди з інших країн.

Ще одним видом онлайн-ресурсів стали чат-боти та телеграм-канали, які допомагали зв'язуватися із сім'ями, готовими надавати прихисток.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну призвело до того, що населення нашої країни перебуває в умовах довготривалого стресу: українці не відчують себе в безпеці, переймаються долею своїх рідних та близьких, переживають ракетні атаки та багато інших випробувань війни. За цих умов багато громадських

²⁶² Ейгельсон, І., Єлігулашвілі, М., Калениченко, Т., Кисельова, Т. (2022). Низові практики громадянського суспільства України у відповідь на широкомасштабну агресію Російської Федерації на території України в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року. URL: http://www.ucipr.org.ua/images/files/1729/635fc70051ac14.04751810_file.pdf

²⁶³ Прихисток. URL: <https://prykhystok.gov.ua/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

організацій і волонтерів побачили своє завдання у психологічній підтримці українців.

З перших днів повномасштабного вторгнення багато психологів перейшли на волонтерство і надавали безкоштовні консультації постраждалим від війни. Також для надання консультацій психологи створювали формальні й неформальні волонтерські групи. Наприклад, Психологічна підтримка українців під час війни від психотерапевтів-практиків²⁶⁴.

Згодом до надання психологічної допомоги долучилися громадські організації.

Національна психологічна асоціація²⁶⁵ – надає безкоштовні психологічні консультації для осіб, яким потрібна допомога внаслідок ситуації, що склалась навколо. Фахівці асоціації працюють у форматі первинної психологічної допомоги (кризові та консультації з травмотерапії), що надається дорослим і підліткам. Консультації надаються в телефонному форматі чи через відеозв'язок для мешканців з усієї України.

Благодійний фонд «Право на захист»²⁶⁶ надає індивідуальну чи групову психологічну допомогу як в очному так і в дистанційному форматі. Мешканці Києва, Полтави, Сум, Чернігова, Дніпра, Харкова, Запоріжжя, Кривого Рогу, Павлограда можуть прийти на очні консультації зі спеціалістами. Водночас передбачені й онлайн-консультації.

²⁶⁴ Психологічна підтримка українців під час війни від психотерапевтів-практиків. URL:

<https://t.me/PsihologDopomogaWarInUa2022>

²⁶⁵ Національна психологічна асоціація. URL: <https://www.npa-ua.org/>

²⁶⁶ Благодійний фонд «Право на захист».URL: <https://r2p.org.ua/category/napiamy-diialnosti>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Гуманітарна організація «Людина в біді»²⁶⁷ (People in need) надає психологічну допомогу в телефонному режимі. Крім того, три мобільні групи психологів регулярно виїжджають у різні райони, що постраждали від війни, та надають допомогу людям на місцях.

Низка громадських організацій надає спеціалізовану допомогу окремим категоріям громадян.

Громадська організація «Блакитний птах»²⁶⁸ надає допомогу звільненим з полону, їхнім родинам, а також сім'ям безвісти зниклих та полонених цивільних та військових.

Громадська організація «Дівчата»²⁶⁹ підтримує постраждалих від сексуального насильства на тимчасово окупованих військами РФ територіях.

Проект «Поруч»²⁷⁰ – надає психологічну підтримку підліткам і батькам, чиє звичне життя зруйнувала війна. Психологи працюють над тим, щоб набутий досвід війни не залишився непереборною травмою на все життя.

Ще один напрям психологічної допомоги – створення гарячих ліній.

Всеукраїнська гаряча лінія «Lifeline Ukraine»²⁷¹ була створена насамперед для надання психологічної допомоги ветеранам і членам їхніх сімей, а згодом – всім жителям України. Основна тематика роботи – запобігання суїцидам, психологічна підтримка психічного здоров'я в періоди кризи.

²⁶⁷ Людина в біді. URL: <https://ukraine.peopleinneed.net/ua/>

²⁶⁸ ГО «Блакитний птах». URL: <http://hostage.org.ua/>

²⁶⁹ ГО «Дівчата». URL: <https://www.facebook.com/lectures4girls/>

²⁷⁰ Поруч. URL: <https://poruch.me>

²⁷¹ Lifeline Ukraine. URL: <https://lifelineukraine.com/>

Всеукраїнський кол-центр «ВАРТО ЖИТИ»²⁷² з початку був створений для психологічної допомоги онкохворим та їх близьким, але зараз надає безкоштовну психологічну допомогу всім цивільним і військовим українцям, які її потребують.

Також працюють: лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації ГО «Ла Страда-Україна»²⁷³, лінія кризової допомоги та підтримки Українського ветеранського фонду при Мінветеранів²⁷⁴, гаряча лінія для дітей Центру психосоціальної підтримки НаУКМА та БО «Голоси дітей».

Серед напрямків психологічної підтримки слід згадати створення і розповсюдження просвітницьких й освітніх матеріалів. Наприклад, Служба турботи про психічне здоров'я благодійного фонду «Право на захист» створила курс лекцій про надання психологічної допомоги. Лекції можна переглянути під час вебінарів та у запису на каналі Служби в YouTube²⁷⁵. Також Служба створила просвітницький телеграм-канал «Психолог на зв'язку», у якому розміщує статті з рекомендаціями, як прожити війну, а також анонси подій Служби.

Команда Інституту когнітивного моделювання зі співпраці з кафедрою медичної психології, психосоматичної медицини та психотерапії Національного медичного університету імені Богомольця та спеціалістами проекту «Друг» розробила

²⁷² ВАРТО ЖИТИ. URL: <https://www.vartozhyty.com.ua/callcenter>

²⁷³ Ла Страда-Україна. URL: <https://la-strada.org.ua/garyachi-liniyi>

²⁷⁴ Український ветеранський фонд. URL: https://veteranfund.com.ua/projects/hot_line/

²⁷⁵ Право на захист. Курс просвітницьких лекцій із кризової психологічної підтримки. Для всіх, хто постраждав від наслідків війни в Україні. URL: <https://www.youtube.com/@R2Protection>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

бот першої психологічної допомоги.²⁷⁶ Він може стати в нагоді в перші години після травматичної події.

Громадянське суспільство активно включилося в процес збирання фактів і доказів щодо скоєних РФ злочинних діянь, котрі мають ознаки воєнних злочинів та злочинів проти людяності.

Провідні правозахисні організації України, серед яких Центр прав людини ZMINA, Ukrainian Legal Advisory Group, Регіональний центр прав людини, Медійна ініціатива за права людини, Інститут миру та порозуміння, ГО «Крим SOS», Кримська правозахисна група, БФ «Восток SOS», Центр «Соціальна дія», Адвокатська дорадча група, Харківський інститут соціальних досліджень, Фондація DEJURE, Truth Hounds та ін., започаткували Коаліцію документування воєнних злочинів «Україна. П'ята ранку/Ukraine. Five AM Coalition»²⁷⁷.

«Центр громадянських свобод», Українська Гельсінська спілка та Харківська правозахисна група започаткували ініціативу «Трибунал для Путіна»²⁷⁸ для збору доказів вбивств, тортур, згвалтувань, викрадень і репресій проти вразливих груп, наприклад представників ЛГБТ-спільноти та ромів серед інших.

Громадянська Мережа ОПОРА запустила платформу для безпечної онлайн-передачі громадянами інформації про воєнні злочини Російської Федерації²⁷⁹.

У своїй роботі з документування громадські організації та ініціативні групи використовують вже існуючі міжнародні інструменти та методології, а також

²⁷⁶ Друг. URL: https://t.me/friend_first_aid_bot

²⁷⁷ Україна. П'ята ранку/Ukraine. Five AM Coalition.URL: <https://www.5am.in.ua/>

²⁷⁸ Трибунал для Путіна. URL: <https://t4pua.org/>

²⁷⁹ Фіксація воєнних злочинів Російської Федерації. URL: <https://russiancrime.org/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

розробляють нові, орієнтуючись на міжнародні стандарти доведення, зокрема протокол Берклі.

Пошук фактів і доказів базується на щоденному моніторингу відкритих джерел (сайти, телеграм-канали, соціальні мережі); зверненнях на гарячі лінії та в загальні чи тематичні чат-боти; моніторингу медіаконтенту, архівів ЗМІ та окремих журналістів; опитуванні свідків і постраждалих; моніторингових візитах у місця скоєння воєнних злочинів; аналізі інформаційних повідомлень органів влади та міжнародних інституцій і організацій.

Через відсутність на цей момент єдиного бачення та стратегії притягнення винних до відповідальності процеси документування переважно орієнтуються на належну фіксацію та архівацію, збір даних для проведення інформаційних й адвокаційних кампаній, накопичення матеріалів для розробки подальшої юридичної стратегії²⁸⁰.

Задля широкого залучення громадянського суспільства до процесу фіксації фактів воєнних злочинів РФ органи державної влади створили офіційні канали збирання інформації про воєнні злочини: портали warcrimes.gov.ua (Офіс Генерального прокурора), <https://dokaz.gov.ua/> (Міністерство юстиції). Крім того, започатковано спеціалізований ресурс Міністерства культури України, на якому збирається інформація про злочини проти культурної спадщини (<https://culturecrimes.mkip.gov.ua>).

Масштабне переміщення родин з дітьми актуалізувало питання продовження навчання й

²⁸⁰ Ейгельсон, І., Єлігулашвілі, М., Калениченко, Т., Кисельова, Т. (2022). Низові практики громадянського суспільства України у відповідь на широкомасштабну агресію Російської Федерації на території України в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року. URL: http://www.ucipr.org.ua/images/files/1729/635fc70051ac14.04751810_file.pdf

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

нормалізації життя дітей, набуття нових знань (мовних насамперед) і навичок для роботи дорослих. На ці питання швидко відреагувало громадянське суспільство, запропонував різноманітні освітні послуги.

Створення платформ і курсів вивчення іноземних мов. Однією з найпопулярніших освітніх ініціатив є навчання іноземним мовам українців, а також навчання українській мові як іноземців, так і українців, які не розмовляли українською та хочуть на неї перейти. З перших місяців повномасштабного вторгнення було створено багато безкоштовних ресурсів, додатків і курсів для українців. як дітей, так і дорослих. Водночас багато репетиторів були готові надавати українцям безкоштовні мовні заняття.

Інформування про освітні послуги. Громадські організації та ініціативи в Україні шукають та розповсюджують інформацію про освітні можливості для українців. Вони регулярно готують підбірки корисних освітніх послуг або можливостей навчання за кордоном – списки закладів вищої освіти, які пропонують місця для українців та стипендії. Інформація розповсюджується серед українців різними способами, найчастіше через телеграм-канали, інстаграм і фейсбук. Створюються онлайн-платформи, на яких можна знайти відповіді на найбільш актуальні питання про навчання в Україні та за кордоном під час воєнного стану.

Створення нових або надання безкоштовного доступу до наявних онлайн-платформ формальної освіти. Багато українських приватних шкіл відкрили безкоштовний онлайн-доступ до своїх занять для українських школярів. Ці школи навчають за українською програмою, яка затверджена Міністерством освіти і науки України, а також часто пропонують додаткові заняття на актуальні теми сьогодення. Одним з таких прикладів є онлайн-ініціатива «Освіта для України

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

майбутнього» від освітнього проєкту «Майбутні»²⁸¹.

Створення нових або надання безкоштовного доступу до наявних онлайн-послуг неформальної освіти – платформ, курсів тощо. Освітні платформи для дистанційного навчання в Україні розвинені досить добре. Їх популярність значно зросла у попередні роки карантину та получила подальший розвиток через війну. Більшість з них частково або повністю безкоштовно відкрили доступ до своїх курсів.

Крім того, з власної ініціативи учителі, репетитори чи навіть науковці створюють навчальні програми для дітей і проводять безкоштовні онлайн-заняття через, наприклад, «Зум» або навчають через ютуб-канали.

Створення українських шкіл і класів за кордоном. Деякі родини, які виїхали за кордон, прагнуть продовжувати навчання дітей за українською програмою офлайн. Задля цього активні учителі й батьки об'єднуються й створюють українські класи в іноземних школах, і навіть цілі українські школи, в яких викладають українські вчителі. Наприклад, такі і школи діють в Польщі, Швеції, Нідерландах, Данії, Німеччині²⁸².

Одним із форматів активності громадянського суспільства стали інформаційні платформи та кампанії. Громадські організації та волонтери створювали інформаційні продукти для українців, що виїхали за кордон, для росіян із закликами саботувати мобілізацію,

²⁸¹ Освіта для України майбутнього.URL:
<https://maibutni.com.ua/onlineforua/>

²⁸² Де навчатися школярам із вересня 2022 року: добірка українських шкіл за кордоном. URL: <https://osvitoria.media/opinions/de-navchatysya-shkolyaram-iz-veresnya-2022-roku-pidbirka-ukrayinskyh-shkil-za-kordonom/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

а також для іноземців із поясненнями контексту війни зсередини та іноземних компаній, які працювали в Росії. Для інформаційних платформ і кампаній потрібні були команди з певним рівнем кваліфікації, тому такі проекти запускали або вже готові комунікаційні команди, або ті, які сформувалися з представників сфери комунікацій, медіа та ІТ після повномасштабного вторгнення.

Широкі верстви ІТ-фахівців долучилися боротьби з агресором у кіберпросторі. Вони успішно діяли в таких напрямках: хакерські атаки на мережеву інфраструктуру й центри даних організацій країни-загарбника; кібершпіднаж; інформаційні кампанії на користь України; протидія ворожим психологічним операціям та дезінформації.

Наприклад, у березні 2022 року українські кіберфахівці створили платформу інформаційного спротиву Cyber Legion. Вона об'єднала фахівців, які до війни співпрацювали за різними напрямками ІТ, а також комунікацій. Основними напрямками роботи спільноти стали блокування антиукраїнських сторінок в соціальних мережах та припинення діяльності антиукраїнських веб-сайтів.

Розібратись в нагальних задачах Легіону та реалізувати їх допомагає спеціально створений бот²⁸³. Спільнота також регулярно висвітлює в своєму Telegram-каналі²⁸⁴ та на сторінці в Facebook²⁸⁵ важливі інформаційні інсайди та важливу інформацію щодо ворогів України.

Крім фахових експертів та професіоналів, Cyber Legion активно співпрацює з представниками державних органів, адже саме вони можуть деталізувати картину безпосередніх загроз, та допомогти проаналізувати як

²⁸³ Cyber Legion.URL: https://t.me/Cyber_legion_bot

²⁸⁴ Cyber Legion.URL: https://t.me/cyber_legion

²⁸⁵ Cyber Legion. URL: <https://www.facebook.com/cyber.legion2022>

краще їм протидіяти.

Громадянське суспільство опікується не тільки людьми, а й тваринами, які також страждають, перебуваючи в небезпеці внаслідок російської агресії.

Основні напрямки роботи громадських організацій і волонтерів, які допомагають тваринам: порятунок тварин з місць бойових дій або щойно звільнених територій, пошук місця перебування для домашніх тварин, яких не забрали в евакуацію та залишили на вулиці, годування та лікування, зокрема постраждалих внаслідок бойових дій. Годування тварин, яких залишили закритими в житлі або визволення їх, ветеринарна допомога.

Серед громадських організацій, і волонтерів, які допомагають тваринам:

Харківська громадська організація «Порятунок тварин. Харків»²⁸⁶, яка спершу рятувала покинутих і травмованих тварин Харкова, але після початку повномасштабного вторгнення розширилася і регулярно виїжджає із зоомісіями на території, де ведуться бойові дії.

Гуманістичний рух «Uanimals»²⁸⁷, який розпочав свою діяльність у 2016 році з боротьби проти експлуатації звірів у цирках, а з лютого 2022 року команда активно допомагає тваринам із зони бойових дій: евакуює, забезпечує кормом і ліками, а також відбудовує притулки для них.

Є й такі організації, які сформувалися саме через повномасштабну війну, як реакція на ситуацію, що складалася. Одна з таких – «ЗооПатрульUA»²⁸⁸. Він почав свою діяльність у березні 2022 року як тимчасова

²⁸⁶ Порятунок тварин Харків.URL: <https://www.facebook.com/spt.kh/>

²⁸⁷ Uanimals.URL: <https://uanimals.org/>

²⁸⁸ ЗооПатрульUA.URL: <https://www.facebook.com/ZooPatrul.UA/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

ініціатива трьох небайдужих людей, які на початку повномасштабного вторгнення рятували тварин, зачинених у квартирах Києва та прилеглих містах. Проте вже за рік роботи команда відкрила притулок у місті Ірпінь, створила власну патрульну службу для тварин і дві ветеринарні клініки в Києві. Волонтери виїждять із гуманітарно-евакуаційними місіями на деокуповані та прифронтові території.

Громадська організація «Ukrainian Pet Association Worldwide»²⁸⁹ створила спеціальну платформу, базу даних тварин, яким потрібна допомога. Це – найбільша в Україні база даних, вона містить дані про потреби понад 180000 собак та котів. Вона формується на основі запитів від власників або опікунів тварин, представників притулків, кінологічних служб та розплідників.

Заявники просять про конкретний тип допомоги (корм, ветпрепарати, засоби догляду тощо) та декларують своїх тварин. З цього реєстру формуються списки видачі по регіонах, за ними розподіляється гуманітарна допомога. Таким чином, платформа дає статистику по тваринах, дозволяє прогнозувати, скільки допомоги потрібно.

Від початку повномасштабної російської воєнної агресії проти України спостерігається активізація міжсекторальної співпраці влади, місцевого самоврядування, бізнесу та громадянського суспільства. Набувають поширення нові формати їх взаємодії з метою вирішення проблем мешканців територіальних громад, підтримки військових, допомоги внутрішньо переміщеним особам тощо.

У багатьох містах громадські організації, суб'єкти підприємницької діяльності та органи місцевої влади створюють гуманітарні та логістичні хаби. Їх завданнями

²⁸⁹ Ukrainian Pet Association Worldwide.URL: <https://upaw.org/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

є концентрація вантажів, які регіон отримує від інших областей, закордонних партнерів, небайдужих громадян, волонтерських організацій та підприємств, сортування гуманітарної допомоги та спрямування її до військових формувань і цивільного населення, що постраждало від збройного вторгнення РФ.

Так, у Львові аналітично-адвокаційний центр «Львівський регуляторний хаб» спільно з Департаментом економічної політики Львівської ОВА у співпраці з місцевим бізнесом започаткували Центр координації збору допомоги та коштів для ЗСУ, ТрО, силових структур та ВПО²⁹⁰.

Силами Центру вдалося: закупити амуніцію, пальне, техніку, медикаменти та товари першої необхідності для військових, медиків і ВПО; організувати роботу проміжних складів у Республіці Польща та Львівській області; залучити та доставити допомогу від міжнародних організацій і донорів; налагодити співпрацю з українською діаспорою; запустити та налагодити роботу центру підтримки ВПО на стадіоні «Арена Львів»; розробити документ з оперативною актуальною інформацією щодо умов перетину кордону, доставки гуманітарної допомоги, допомоги з логістикою та ін.²⁹¹

Крім забезпечення гуманітарної безпеки, хаби вирішують й інші завдання, зокрема організують евакуацію людей із місць, де тривають бойові дії. Так, у Запоріжжі у березні 2022 року був створений Центр для

²⁹⁰ Організації підтримки бізнесу наближають перемогу України: 7 прикладів роботи. URL: <https://info.ppv.net.ua/business-support-organizations-wartime/>

²⁹¹ Громадянське суспільство, бізнес та влада – кращі практики співпраці. (2022). URL: <https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/GROMADYANSKE-SUSPILSTVO-BIZNES-TA-VLADA-KRASHNI-PRAKTYKY-SPIVPRATSI.pdf>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

прийому осіб, які переміщуються із зони бойових дій. До організації його роботи були залучені Запорізька обласна військова адміністрація, Департамент культури та інформаційної політики ЗОВА, БО «Благодійний фонд «Посмішка ЮА», Запорізька торгово-промислова палата та ВМГО «Соціальний вектор».

У Центрі переселенці могли отримати: харчування та, за потреби, місця для проживання. консультації з питань працевлаштування, отримання статусу ВПО; психологічну допомогу. У червні 2022 за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні на його базі розпочав роботу Центр допомоги врятованим²⁹², який забезпечує консультативно-роз'яснювальну роботу, надає медичну та психологічну допомогу. У ньому можна отримати одяг, засоби гігієни, продукти, гарячі обіди тощо.

У Львові було створено гуманітарний хаб ГАР²⁹³. У межах гуманітарного хабу Всеукраїнське об'єднання осіб з інвалідністю «Група активної реабілітації» за підтримки «Humanitarian Nova POSHTA», Львівської міської ради забезпечували гуманітарну та консультаційну підтримку осіб з інвалідністю в неокупованих областях і ВПО, які перебувають у закладах охорони здоров'я Львова; допомагали з тимчасовим розміщенням особам з інвалідністю та їхнім родинам; надавали технічні засоби реабілітації, скеровували на лікування за кордон. Представники організації також були залучені до розробки концепції Національного реабілітаційного центру «Незламні».

Асоціація інноваційної та цифрової освіти, ТОВ «Академія навичок» і Міністерство освіти і науки

²⁹² Центр допомоги врятованим. Запоріжжя.URL:
<https://www.facebook.com/cdv.zp/>

²⁹³ Група активної реабілітації.URL:
<https://www.facebook.com/ngogarua/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

України започаткували Мережу Українських освітніх хабів²⁹⁴. Ключовим завданням діяльності Українських Освітніх Хабів є освіта дітей та дорослих задля успішної кар'єри.

Перші освітні хаби були відкриті в Україні, згодом вони почали працювати і в країнах Європи. В освітніх хабах українці можуть безкоштовно вивчати потрібні на ринку праці професії, набувати найзатребуваніших навичок для професійного зросту, удосконалювати українську та англійську мови, отримувати психологічну підтримку тощо.

Важливий напрям міжсекторальної взаємодії – надання консультативної допомоги в різних галузях. Наприклад, Українська фундація громадського здоров'я спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в Україні започаткувала проєкт «Інтегрована підтримка через міждисциплінарні мобільні команди»²⁹⁵. Проєкт спрямований на комплексну допомогу переселенцям, сім'ям з дітьми та особам, які постраждали від воєнних дій. Таку допомогу надають мультидисциплінарні мобільні команди, які складаються з різних спеціалістів: психолога, соціального працівника, юриста, медика. Ці мобільні команди працюють у місцях локалізації внутрішньо переміщених осіб у різних областях України, зокрема, Львівській, Закарпатській, Рівненській, Вінницькій, Дніпропетровській, Чернівецькій, Волинській, Житомирській, Хмельницькій, Тернопільській та Івано-Франківській.

Ще один напрямом міжсекторальної взаємодії – створення спільними зусиллями органів державної влади, громадських та волонтерських організацій низки

²⁹⁴ Мережа Українських освітніх хабів. URL: <https://eduhub.org.ua/>

²⁹⁵ Інтегрована підтримка через міждисциплінарні мобільні команди. URL: <https://www.healthright.org.ua/proekti/mobilni-komandy/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

інформаційних і довідкових ресурсів, які надають інформацію та повідомляють про алгоритм дій за потреби в евакуації та отриманні екстреної гуманітарної допомоги.

Так, в Україні започатковано офіційну платформу «СпівДія»²⁹⁶ для об'єднання волонтерських і державних ініціатив з гуманітарної допомоги під час війни. Створення платформи ініційовано волонтерами разом із Координаційним штабом з гуманітарних і соціальних питань Офісу Президента України для допомоги цивільному населенню під час війни. Платформу підтримали Міністерство молоді та спорту України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство розвитку громад та територій України, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України; низка міжнародних партнерів і бізнес-компаній.

Основні проекти «СпівДії»: підтримка для рестарту та адаптації підприємців під час війни; сприяння у працевлаштуванні переселенців; надання правової та психологічної допомоги; координація пошуку місць тимчасового проживання переселенців; реалізація програми неформальної освіти серед дітей: творчі заняття, рухлива та пізнавальна діяльність, взаємодія з іншими дітьми та дорослими; організація сервісних послуг для підтримки цивільного населення, яке постраждало через війну РФ проти України

Національна Волонтерська Платформа²⁹⁷ – це онлайн-ресурс, що поєднує волонтерів і можливості волонтерства. Платформа реалізована зусиллями Української Волонтерської Служби, Міністерства молоді та спорту України, IT-компанії «SoftServe» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ).

²⁹⁶ СпівДія. URL: spivdiia.org.ua

²⁹⁷ Національна Волонтерська Платформа. URL: <https://platforma.volunteer.country/>

Платформа стала одним з основних ресурсів для пошуку волонтерів і можливостей волонтерства в Україні. На платформі розміщено дані понад 800 організацій, які надають різну допомогу в Україні. Завдяки платформі кожен може знайти цікавий для нього проєкт. Команда платформи постійно працює над доповненням та оновленням ресурсу.

Для оптимізації закупівель під час війни ДП «Прозорро» спільно з ДУ «Професійні закупівлі» та електронними майданчиками розробили платформу Prozorro+²⁹⁸, щоб у період воєнного стану допомогти державі швидко знаходити постачальників найбільш необхідних товарів, а також сприяти бізнесу відновлювати свою роботу та підтримувати економіку. На платформі є каталог із понад 100 категоріями товарів для гуманітарних потреб (пальне, харчові продукти, одяг, ноутбуки, павербанки, генератори тощо). Органи місцевої та державної влади, військово-цивільні адміністрації, ЗСУ та гуманітарні штаби можуть залишати на платформі запити про свої потреби та шукати постачальників.

Роль, яку відіграють організації громадянського суспільства в протидії російському вторгненню, захисті цивільних та громадянській стійкості призводить до зростання їх соціального визнання.

Діяльність організацій громадянського суспільства, широко висвітлюється в українському медіапросторі. Так, у період з лютого по листопад 2022 року кількість згадок благодійних фондів, благодійних організацій, громадських організацій, волонтерських організацій в українському медіапросторі зростає майже в 10 разів: з 9 398 згадок в лютому до 97 940 в листопаді.

Найчастіше про організації громадянського

²⁹⁸ Prozorro+. URL: <https://prozorro.gov.ua/page/plus>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

суспільства писали в соціальних мережах та інтернет-ЗМІ. Найбільша кількість згадок про благодійні фонди, благодійні організації, громадські організації, волонтерські організації в соціальних мережах припадає на Facebook (майже 252 тисячі), на другому місці Twitter (близько 64 тисяч), на третьому місці Telegram (22 тисячі).

Теми повідомлень про діяльність благодійних та громадських організацій поділяються на дві основні категорії: військова та гуманітарна допомога. Частота появи двох категорій повідомлень була майже однаковою, з невеликою перевагою військової компоненти: з лютого по листопад 2022 року було зафіксовано 234755 публікацій на військову тематику, так 222742 публікації на гуманітарну тематику.

Повідомлення про військову допомогу, що її здійснюють БО та ГО найчастіше стосувалися придбання автомобілів, екіпіровки, військової форми, дронів, медичного обладнання та «байрактарів» для армії.

У публікаціях щодо гуманітарної діяльності благодійних та громадських організацій, переважають теми, пов'язані з допомогою ВПО та соціальною допомогою.

Найчастіше у медіапросторі згадуються: БФ «Повернись живим», UNITED 24, ГО «Справа громад», БФ Сергія Притули, БФ Фонд Порошенка, БО «Карітас»²⁹⁹.

Організації громадянського суспільства користуються високою довірою з боку громадян. Відповідно до результатів опитування громадської думки Центру Разумкова, що відбулося в травні 2023 р.,

²⁹⁹ Громадянське суспільство України в умовах війни-2022. Звіт за результатами дослідження URL: <https://ednannia.ua/189-doslidzhennia/12456-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya-3>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

громадським організаціям довіряло 61 % громадян. Рівень довіри до волонтерських організацій, за даними того ж опитування, становить 82%³⁰⁰.

Українці активно доєднуються до різних форматів допомоги державі та суспільству. Результати опитування Gradus Research демонструють, що за останній рік вдвічі зросла кількість людей, які допомагають шляхом волонтерства, захисної діяльності та допомоги фронту – з 22 % у 2022 р. До 43% у 2023. Примітно, що 39% респондентів долучається до допомоги через волонтерські організації і 30% – через благодійні фонди.

Що стосується напрямів допомоги, лідером тут є військові цілі –на них спрямовують кошти 61% опитаних. Гуманітарні потреби з помітною різницею посідають друге місце –31%³⁰¹.

Розвиток громадських організацій та волонтерства збігається із суспільним запитом на пріоритетність демократії як цілеспрямованого українського вибору вектора суспільно-політичного розвитку.

За результатами соціологічних досліджень, що проводилися соціологічною службою Центру Разумкова, у період між 2010 і 2021 роками частка респондентів, які вважали демократію найбільш бажаним типом державного устрою, перебувала в межах 48-56%, а тих, хто віддавав перевагу авторитарному режиму – в межах

³⁰⁰ Центр Разумкова. (2023, травень). Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-traven-2023r>

³⁰¹ Кількість громадян, залучених до благодійності й волонтерства, зросла вдвічі. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/number-people-involved-charity-and-volunteering-has-doubled-over-past-year>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

18-24%. За даними опитування, що проводилося у вересні-жовтні 2022р., тобто після початку повномасштабної російсько-української війни, частка перших зросла до 68%, а частка других знизилася до 11,5%. У травні 2023р. частка прихильників демократичного режиму зросла ще більше – до 73%, а частка прихильників авторитаризму зменшилася до 9,5%.

Оцінка важливості жити в демократичній країні за шкалою від 1 («зовсім не важливо») до 10 («дуже важливо») залишалася практично незмінною протягом 2017-2023 рр. (8,1-8,3 бали, що вище показника 2011р., коли він дорівнював 7,3 бали).

Протягом останніх років сумарна частка громадян України, які вважають, що демократична політична система є «скоріше хорошою» або «дуже хорошою» для країни, зросла від 86,5% у 2017 р. до 93% у 2023р. Більш помітно зросла частка тих, хто вважає демократичну політичну систему «дуже хорошою» (з 36% до 57%)³⁰².

Оцінюючи подальшу діяльність громадянського суспільства в умовах повномасштабної війни, експерти вважають, що у короткостроковій та середньостроковій перспективах актуальними залишаться такі напрями:

допомога військовим – волонтерські та ветеранські ініціативи, налагодження логістики для забезпечення потрібної допомоги військовослужбовцям;

соціальна згуртованість прифронтових громад – взаємодопомога та самоорганізація у підтримці громадського порядку, забезпечення базових потреб людей, допомога пораненим та хворим, інформування

³⁰² Центр Разумкова. (2023, травень). Суспільно-політичні орієнтації громадян України. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/suspilnopolitychni-orientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

про пов'язані з війною загрози та небезпеки, евакуація тощо;

відновлення й розбудова безпечного середовища у громадах, що пережили бойові дії та/або окупацію – взаємодія між органами публічної влади та активістами, підтримка й координація місцевих ініціатив з відновлення правопорядку, життєзабезпечення, благоустрою та зменшення ризиків для життя тощо;

допомога родинам, які втратили рідних – як військовослужбовців, так і цивільних;

захист прав ВПО, їх інтеграція до нових громад, створення необхідних передумов для повернення в місця постійного проживання;

інші громадські ініціативи, спрямовані на допомогу тим, хто постраждав під час воєнних дій, зміцнення солідарності та єдності українського суспільства³⁰³.

Досвід, який громадянське суспільство отримало у протистоянні російській агресії, може стати важливим ресурсом післявоєнного відновлення України. Тим більше, що організації громадянського суспільства готові до нього долучитися. Так, за результатами дослідження «Громадянське суспільство України в умовах війни-2022» загалом 80% громадських і благодійних організацій планують долучитися до громадських ініціатив у відбудові інфраструктури після війни: 52,4% – точно планують долучитися, 27,6% скоріше за все планують долучитися.

87,7% громадських і благодійних організацій України планують долучитися до громадських ініціатив

³⁰³ Потапенко, В., Тищенко, Ю., Каплан, Ю. та ін. (2022). Про стан розвитку громадянського суспільства України в 2021 році та його зміни на початку 2022 року. Ю. Каплан (заг. ред.), Матеріали щорічного доповідного збірника. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. С. 29

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

у гуманітарній допомозі після війни: такі плани точно мають 57,2% і скоріше за все планують долучитись – 30,5%. Плани щодо різноманітних фінансових внесків у відбудову країни (наприклад, спрямуванням згенерованих своєю діяльністю коштів або ініціювання залучення коштів на важливі справи) після закінчення війни мають 59,6% тривало діючих громадських/благодійних організацій і 77,5% новостворених³⁰⁴.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну докорінно змінило всі сфери життя країни. Громадянське суспільство не стало винятком. Організації громадянського стикнулися з численними викликами: припинення або обмеження фінансування, необхідність переглянути пріоритети діяльності, необхідність переміщення до більш безпечних регіонів України або за кордон тощо.

Проте українські громадські організації швидко мобілізувалися та адаптувалися до викликів воєнного часу. Вони змогли у короткий час залучити до співпраці широкі верстви населення, розвинути взаємодію з владою та бізнесом та стати рушієм важливих суспільних інновацій.

Наразі організації громадянського суспільства діють у найрізноманітніших напрямках. Насамперед, це: підтримка Збройних Сил України та територіальної оборони; комплексна допомога цивільному населенню: евакуація, пошук зниклих, гуманітарна допомога, юридична та психологічна підтримка, пошук житла для внутрішніх переселенців; інформаційний спротив: розкриття фейків, цілеспрямоване поширення

³⁰⁴ Громадянське суспільство України в умовах війни-2022. Звіт за результатами дослідження. (2022). URL: <https://ednannia.ua/189-doslidzhennia/12456-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya-3>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

достовірної інформації як усередині країни, так і за її межами. Організації громадянського суспільства стають для їх учасників справжніми школами громадянського навчання. Люди різних сфер та професій отримують досвід кризового менеджменту, роботи в команді, фандрейзингу, співпраці з різними заінтересованими групами та розбудови партнерств. Цей досвід не лише дозволяє розв'язувати конкретні завдання, але й формує компетентних громадян, готових брати на себе відповідальність за свою громаду та державу.

Досвід громадянської участі, набутий під час війни великою кількістю громадян, може стати цінним і в період післявоєнного відновлення. Він дозволить громадянам краще усвідомлювати та представляти власні інтереси, впливати на прийняття політичних рішень як на місцевому, так і на національному рівнях, а також ефективно контролювати органи державної влади.

3. ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ.

3.1. Культура ідентичності в контексті викликів воєнного часу (В.Ю. Жарких)

Зміна епох завжди супроводжувалася зміною відповідних парадигм світогляду, викликаних трансформацією ідеалів, інтересів та понять. У такий час завдяки перетворенням в культурному і природному середовищі, створюються нові умови життєустрію соціуму.

За роки існування України, як незалежної суверенної держави, українське суспільство теж зіткнулося з викликами нової реальності, повної незнайомих сміливих очікувань та мотивацій. Змінилися всі параметри життя, здавалось, що в новому майбутньому приставляється широка можливість для визначення і здійснення самих величезних проєктів і задач. З'явилися нові перспективи для розвитку потенціальних здібностей як людини, так і всієї країни і можливості їх успішно реалізувати. Точно також змінилися ціннісні уявлення у розумінні глибинної сутності характеристик, які з'явилися в понятті ідентичність, тобто свідомого сприйняття людиною самої себе, як розумної істоти.

Зараз, під час війни в Україні виникли нові орієнтири філософії життя, тому філософські роздуми про самосвідомість людини і її громадянську позицію набувають першорядного значення. У цих процесах людина завжди роздумувала про свою суть, призначення і сенс свого існування. Пошук відповідей і рішень в

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

контексті таких роздумів багато в чому залежить від філософії життєвих установок людини.

Питання о природі свідомого сприйняття було важливим з того часу, коли людина стала сприймати себе як розумну істоту. Вже в неоліті практики захоронення свідчать про духовні вірування і виражають ранні свідчення про, навіть мінімальні, ознаки роздумів про свідомість. Вони свідчать про нескінчене різноманіття думок, чуттів, образів, ідей, відчуттів і понять. З того часу продуктивний, осмислений ментальний процес не припинявся. Його принципи і контент змінювались згідно обставинам часу і місця, але його сенс залишався, як і раніше, в тому, щоб зрозуміти і осмислити людину в її стані, значенні і ролі в мінливому світі.

У різних життєвих ситуаціях вічні філософські питання, питання Сфінкса в термінології Ф.К. С. Шиллера – хто я, що я хочу, що я можу – постійно вставали перед людиною, не отримуючи однозначної відповіді. Вони продовжують турбувати її і в наші дні. З початком війни значення їх громадянського смислу загострилось

Із старовини відома максима про людину, як про міру усього відомого і досягнутого у людському світі. Домінуюча роль її розумної і духовної діяльності проявилася у безлічі не лише практичних, але і інтелектуальних результатів. Серед останніх виникнення філософії, спочатку стихійної, а згодом систематизованої і догматичної, стало найважливішим чинником людського життєвого досвіду. Філософські міркування притягнули увагу до різних аспектів життя і творчості людини, які сприяють /перешкоджають їх прогресу, зокрема, до поняття ідентичність.

Вплив філософії проявився, і проявляється досі, як в розвитку теоретичних наукових знань, так і в практиці повсякденності. Філософія, з одного боку, асоціюється з

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

безсмертними думками і судженнями корифеїв і сучасників інтелектуальної історії людства, а з іншого, з безпредметними, позбавленими життєвого сенсу міркуваннями.

Дійсно, філософія – теоретична наука. Проте, усі філософські постулати, по своєму походженню і по глибинному сенсу ґрунтуються на практичних потребах. Людина, не завжди усвідомлюючи це, у своїх рішеннях, незмінно орієнтується на філософські постулати. Між її світоглядом, її баченням і розумінням світу, і її вчинками, тим, що вона робить, думає і вчиняє, існує суттєва взаємодія. Її світогляд – її життєва позиція, тобто її філософія – має значно більший вплив на якість її життя, ніж будь-які інші обставини і події.

В умовах становлення нової України філософські погляди людини здобули рішуче значення. Її життя залежить від якості її відповідей на практичні невизначеності. Покаранням за невірну відповідь їй загрожує смерть, фізична або духовна.

У пошуку правильної відповіді людина зверталася до сил природи, але поступово переконувалася, що вирішення її проблем і здійснення її планів слід шукати в собі, в ставленні до світу, в своїй філософії. Це переконання виразилося і в приведеній вище максимі і в настанові дельфійського оракула – «пізнай самого себе».

У сучасних філософських рефлексіях питання «Хто я? Що я є? Що я можу? Хто ти?» не тільки не втратило своєї значущості, але, навпаки, залишається актуальним, отримавши новий, раніше немислимий контент.

В контексті військової ситуації в сучасній Україні значимість цих питань стосується не лише індивідуальних, але і усіх громадянських принципів самосвідомості людини.

Зміни в структурі їх змісту і ареалів застосування пов'язані зі змінами в сприйнятті і розумінні форм, методів і цілей конструктивного розвитку суспільства і людини, що функціонує в ній.

Людське життя багато в чому формується під впливом і дією обставин, які не завжди підвладні людському втручання. Через низку перетворень в реальності наших днів світ є, більш ніж коли-небудь раніше, економічно інтегрований, але соціально та світоглядно роздроблений. Одним з наслідків цього процесу стають відмінності в інтерпретації поняття ідентичність і виникнення нових підстав для соціальної актуалізації. У цьому контексті необхідність і значущість осмислення проблеми, пов'язаної з «загальною кризою ідентичності»³⁰⁵, тільки посилюється. Дестабілізуючі явища виявляються як в кризі особистого самовизначення в ситуації зміни/спотворення ціннісних орієнтацій, так і у формах, умовах і кліматі соціальних і особових відносин.

соціальному устрої суспільства. У безмежній відвертості комунікативного простору уніфікуються локальні характеристики людських співтовариств. Самобутність, індивідуальність, історична пам'ять про принципи історичних ознак ідентичності стають застарілими поняттями. Ця проблема гостро відчувається на тлі світових криз у сфері інтелектуального, морального і соціального вибору, зокрема у визначенні і збереженні/створенні людиною відчуття своєї ідентичності. В наші дні її смисл набуває нових якостей визначення яких становить першорядну необхідність.

Суттєві зміни в розумінні базових якостей поняття ідентичність не минули й Україну. В концепції ідентичності сучасного українського соціуму увага

³⁰⁵ Lifton R.J. The Protean Self: Human Resilience in the Age of Fragmentation. Chicago UP, 1996. -272 p.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

концентрується на громадянському світогляді людини, потенціали здібності якої своїми зусиллями сприятимуть успішному закінченню війни, щоб створювати гармонію і злагоду в суспільстві для його позитивного розвитку.

Ерозія поняття ідентичності повсюди у світі, серед інших причин, викликана розвитком і вдосконаленням структури технологічних моделей і форм комунікації. У сучасному стані інформаційного поля порушена соціальна організація інформації і знання. Колишні методи, правила і форми повідомлення, контролю і верифікації інформації, а також знання стрімко перетворюються. У кліповому форматі фрагментарних повідомлень³⁰⁶ людині важко відокремити достовірні факти від фейків. Звичні, стійкі і загальноприйняті межі в співвідношенні добра і зла в таких умовах розмиваються. Через це звужується і певною мірою детермінується свобода вибору людини. Оскільки багато аспектів особистої ідентичності систематично атакуються, створюються умови для індокринатії і маніпуляції свідомістю. Знов з'являється відома проблема «промивання мозків». Людина підпадає під потік домінуючої пропаганди, яка подавляє її волю. Не маючи сил супротивитися її впливу, вона поступово міняє ознаки своєї індивідуальної ідентичності.

Відчуття самоті, ідентичності, індивідуальності людини, її онтологічній приналежності багато в чому залежить від того, чи володіє вона свободою волі.

У реальності, що оточує людину, на неї діють безліч впливів. Завдяки ним створюються обставини і ситуації, в яких людина не завжди спроможна орієнтуватись. Привичні мотивації, судження, інтереси

³⁰⁶ Жарких В.Ю. Еволюція кліпової свідомості з точки зору філософії прагматизму. Наукова стаття. Збірник наукових праць. Гуманітарний часопис №3, 2018. Харківський авіаційний інститут. С.21-29.

більш недостатні, щоб розуміти їх значення в нових обставинах і генерувати ясну картину дійсності. Колишній діапазон звичок, ідей і понять занадто звужується. У ньому не можна визначити реальне значення суттєвих змін у світоглядних принципах, життєвих цінностях і в буденному житті. Людина утрачає рішимість³⁰⁷ тому, що не може зробити вибір серед існуючих альтернатив. Знайти ясне розуміння кореляції між реальністю, її думками та імовірною дією стає проблемою, що не має рішення. Їй не достачає рішучості, свободи волі, щоб зробити остаточний вибір.

Філософське поняття «свобода волі» не має однозначного тлумачення, оскільки воно володіє широким семантичним полем, в якому існують різні сенси і відношення. У її головному сенсі свобода волі можлива тоді, коли людина усвідомлює свої вчинки, згідно своєму особистому розумінню і вибору. Тобто коли вона знаходить аргументи і факти, щоб не пасивно копіювати загально прийняті судження, а розумно їх оцінювати. Таким чином вона створює свою ідентичність, свою індивідуальність, самість. Тоді вона здібна аналізувати і вирішувати свої проблеми і труднощі за допомогою активного переборювання сталих звичок мислення, поведінки і ставлення до світу.

Свобода волі, як філософське поняття, розуміється у співвідношенні двох аспектів – свобода думки і свобода дії³⁰⁸. Ця кореляція має довгу історію, в якій розділення понять думки і дії пов'язують з поняттями внутрішній/зовнішній незалежності думок, рішучості і сміливості робити висновки і узагальнювати неясні або конфліктні ситуації і події. Ці два аспекти свободи діють одночасно, вони інтегровані один з одним. Результат їх взаємодії залежить від свідомості людини, її проникливості, тобто

³⁰⁷ Schiller F.C.S. (1939) *Our Human Truths*. N–Y.: Columbia UP, 371p.

³⁰⁸ Там само, С.173.

її здібності креативне і ясно розуміти його сенс і наслідки. Людині, тому, слід перебороти звичні підходи до їх кореляції і взаємному протиріччю. В. Джеймс³⁰⁹ пропонує модель їх узгодження, яка включає дві стадії – створення можливостей для ймовірної дії наугад, і адекватний відбір, селекцію ймовірних опцій дії. Це можливо, якщо людина готова і спроможна діяти рішуче, навіть всупереч своєї звичній реакції на несумісні альтернативи.

Дихотомія думки і дії, в такому разі, пов'язана також з проблемою втілення, здійснення думки у реальності життя. Це співвідношення виражено в опозиції свобода волі «для»... і свобода волі «від»... Ця опозиція засновується на понятті права людини приймати незалежне рішення щодо здійснення якоїсь дії, або відмови від неї. Остаточне рішення «так чи ні» завжди залежить від самої людини. Справа у тому, що людина у своїх думках здатна здійснювати будь які фантазії, але перетворити їх в дію не завжди можливо. Існує велика кількість причин, за якими думка не може бути втілена в реальну дію. Серед них можна назвати моральні, етичні, правові традиції і заборони. Не менш важливі інтелектуальні і фізичні здатності і можливості людини, її ерудиція, проникливість, креативність і стан її здоров'я.

Таким чином, свобода волі є одна із важливіших ознак індивідуальної ідентичності людини. Завдяки свободі волі людина здатна вільно міняти свою долю, якщо вона не задоволена якістю свого життя. Свобода волі є, тому, прагматично корисний концепт. Він дає надію, що завдяки свободі волі людина зможе покращити реальність, що оточує її. Вона зможе своєю дією створити умови, щоб будувати своє життя і свою долю

³⁰⁹ James.W. (1890) The Principles of Psychology. Cambridge, Mass., Harvard UP. 576

згідно своєму розумінню і бажанню. Не маючи свободи волі, її розум перестає існувати і діяти як самодостатня сутність. Свобода волі розуміє здатність людини при будь яких умовах сказати «так чи ні», тобто робити свій вибір, відбирати чи узгоджувати альтернативи і діяти згідно своїм індивідуальним персональним потребам, інтересам і здібностям. Володіючи свободою волі, людина здатна діяти інакше, чим від неї очікували. Свобода волі дає людині змогу проявити здатність знайти оптимальне рішення, яке на її думку, допоможе їй справитися з її труднощами. Корелюючи свої думки з можливістю діяти, згідно з ними, людина будує свою ідентичність. Вона набуває впевненість, що якість її життя залежить від неї самої.

Але існує також і протилежна думка. Б. Спіноза стверджував, що свобода волі є ілюзія. Він помічав, що життєвий досвід ядро свідчить, що єдина причина, за якою людина вірить, що вона вільна діяти згідно своєму розуму і бажанню є просто її усвідомлення, що ця дія збулася, чи не збулася. Але вона не усвідомлює що спричинило цю, але не іншу дію.

А. Шопенгауер теж писав, що людина вільна робити, що вона захоче, але у кожному моменті її життя вона може/хоче/змушена здійснити абсолютно нічого, крім цієї однієї дії.

Свобода волі заснована на свободі інтелекту людини, в якому різного роду когнітивні і інтуїтивні здібності однаково важливі. В їх взаємодії відкривається путь для розуміння ідентичності, самості, індивідуальності потенціальних/дійсних інтенцій, планів, альтернатив і намірів людини. Розвиток її розуму завдяки пізнанню і проникливості визначає її гуманістичні цінності, і її здатність розділяти поняття добра і зла. Широта ерудиції людини є важливим морально тому, що пізнання дає стимул для появи

мотивів, яких би не було, якщо б їй не дістало знання. Якість і широта знання, здібність зрівнювати опції означає, що людина має можливість і основу для ясної мотивації щодо цінності і контенту моральної або конкретної фізичної дії. Вона діє, при цьому, виходячи з передумови, що роблячи таким чином, вона приречена на успіх. Вибір дії ясно показує її ідентичність, тобто що вона, її ідентичність собою являє в моральному, етичному та інтелектуальному плані.

Головна функція свободи волі є можливість, здібність і бажання людини робити висновки, виражати судження. Ця здібність яскраво проявляється в комунікативному процесі, зокрема в тому починати чи припиняти дискусію. Дискусія закінчується/продовжується, перш за все тому, що, її учасники висловлюють своє бачення проблеми згідно своєму вольовому рішенню. Воно приймається кожним учасником самостійно, невизначено наперед або детерміновано деяким зовнішнім втручанням. При цьому кожен з них, висловлюючи свою думку, не порушує рівну свободу іншого. Цей формат дискусії важливий тому що її учасники чесно і відкрито виражають свою індивідуальність і самість. Вони сміливо аргументують своє ставлення до проблем та альтернатив, а також і до можливих перспектив їх завершення і вирішування. У цьому комунікативному методі здійснюється не тільки взаємний обмін репліками, але й можливо діалог, в якому виявляється взаємна повага і розуміння тому, що нема місця примусу, залякуванню і ворожості.

Існування свободи волі та її справжня природа і визначення в структурі самості/ідентичності/тотожності людини давно привертають увагу філософів. Ця проблема була виражена в Біблії як вічний закон – ти вільний вибрати для себе, бо це дано тобі. Цей тезис означає можливість впливати на події, змінювати плани,

тобто робити вибір між альтернативами. Якість вибору людини, ступінь її свободи у вираженні своєї волі, писав Платон у своєму творі *Держава*, залежать від знань і мудрощі людини, які вона здобула на протязі свого життя. Аристотель аналізує проблему свободи волі в її відношенні до розуму, знанням, бажанням, свободі вчинків і закону. В його розумінні, загальна основа свободи волі включає концепцію душі і здібностей людини як істоти, морально вільної у виборі і здійсненні своїх прагнень.

Кореляція активного/пасивного ставлення людини до свого життя і долі залежить від багатьох причин, як персонального, так і соціального характеру. Значною мірою цьому сприяють і досягнення світової науки, завдяки якій біологічна, генетична та психологічна структура ідентичності людини може бути піддана навмисній маніпуляції і цілеспрямованій модифікації через її власну або чийсь чужу волю. Наукові дослідження і досягнення в області створення замовлених, сконструйованих згідно дизайну дітей, генетичній обґрунтованості одностатевих браків і трансгендерних перетворень привела до появи поняття «третьої статі» і, тому, іншій ідентифікації людини. Розповсюдження наркотиків і медичних засобів, які міняють гостроту і когнітивність сприйняття, підсилюють пам'ять і трансформують свідомість, ставлять під питання колишні уявлення про дійсні характеристики не тільки людського мозку, але і ідентичності людської особистості.

Філософське і буттійне поняття свободи волі включає також кореляцію вибору дії та її результатом, тобто її втіленням у реальність. Свобода волі не є абсолютною свободою. Людина вільна приймати рішення на свій страх і ризик згідно своєму розумінню. Але його результат, відповідальність за нього лежить

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

цілком на її совісті. Людина, як помітив ще Аристотель, є істотою соціальною. Її життя, його смисл, добробут, безпека повністю залежать від її соціального оточення. Тому, без ясного і морально зваженого і поважного ставлення до нього людина не може ні здійснювати свої бажання і плани, ні усвідомлювати свою ідентичність, як людської істоти. Її ідентичність цілком залежить від її ставлення до оточуючого середовища. Повага/осудження, репутація, ідентичність у її громадянському виразі цілком залежать від її вибору рішень, за які вона несе повну відповідальність.

Спостережувана в світовій реальності криза звичного розуміння поняття «ідентичність» вимагає його глибокого осмислення. Очевидно, що вироблене в процесі тривалої взаємодії з соціальним і природним навколишнім середовищем усвідомлення людиною тотожності з самою собою, її відчуття своєї самості, індивідуальності, ідентичності та стабільності в часі і просторі перестало сприйматися як стійкий, незмінний якісний стан. У глобальній і динамічній відвертості світу наших днів пильний інтерес до проблеми ідентичності, як в професійному, так і в суспільному дискурсі, пов'язаний не тільки з її метафізичним вимірюванням. На дуже конкретному рівні адекватне обґрунтування її фундаментальних характеристик має пряме відношення до проблем соціальної справедливості і особистого добробуту.

В сучасній Україні ситуація воєнного часу створення нових і додержання історично здобутих якостей індивідуальній і національній ідентичності становить важливу задачу в підтриманні оптимізму і баєвого духу українського суспільства.

Дискусії про відмінність/ідентичність людини/суспільства/культури останнім часом не обмежуються тільки філософськими міркуваннями Вони

розповсюдилися на всі сфери людського життя, поживавив старі сумніви і побоювання. Не дивлячись на широкі можливості електронної комунікації, інаковість культури, різниця звичаїв, і саомбутність навіть найбуденніших аспектів життєдіяльності продовжують сприйматися не тільки з цікавістю і здивуванням, але і нерідко з побоюванням, упередженням і навіть із загрозою. Практично завжди невідповідність звичному уявленню, його незвичність і несподіванка сприймаються неоднозначно. Поява будь-якої новизни створює ситуацію напруженості і конфлікту. В таких умовах завжди виникає образ «ворога». Цей стереотип, що склався і сформувався в процесі історичного досвіду, виявляється підсвідомо. Він лежить в основі психологічної настороженості/ворожості по відношенню до всього, що так чи інакше порушує/загрожує/мінєє сталий стан – status quo-життєустрою. Психологія ворожості має особливу логіку, не обов'язково пов'язану з конкретними обставинами/ фактами/явищами або людиною. В ній відмінність дегуманізується, зводиться в абсолют, що не має конкретного виразу, але представляє антипод власним цінностям та ідеалам. Незнайоме, Інше, особливо, якщо воно з'являється несподівано, раптово, не має індивідуальності. Воно позбавлене ідентичності, але його інаковість завжди викликає тривогу. Реальні суперечності і розбіжності, забобони і упередження, збережені в історичній пам'яті, підігривають, загострюють підозрілість і недовіря і не вимагають пояснення. Таке ставлення до ідентичності Іншого, людини, або ідеї чи культури, пронизує всі сфери людської реальності. Воно виявляється у появі різних фобій, суперечностях щодо розуміння процесів еміграції, дотримання прав людини, розв'язання мовних, культурних, політичних і релігійних розбіжностей. Не менш гостро в цьому контексті виявляється проблема

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

етнічних та етичних відмінностей Напруження і агресивність дискусій і відносин в цьому контексті досягли небувалого рівня.

Поняття «ідентичність» завжди представляло проблему як у філософії, так і в звичайному житті. У буденній свідомості ідентичність розуміється достатньо однозначно – ім'я, прізвище, місце проживання – в таких знайомих реаліях як посвідчення особи – ID card – identification card. У філософії в це поняття вкладається набагато більше сенсів. Правда, згідно Ф.К.С. Шиллеру³¹⁰, в серйозному філософському дискурсі проблема ідентичності/індивідуальності/тотожності людини самій собі на відміну від Інших взагалі виникла тільки в Новий час, коли Декарт оголосив самосвідомість духовною сутністю. Як філософське поняття, що має свої індивідуальні характеристики, ознаки та об'єм семантичного поля, воно з'явилося ще пізніше і було виражене в терміні «ідентичність». Введений Е. Еріксоном в середині ХХ-го сторіччя, він став свого роду «парасолькою» для позначення різних сенсів змісту цього поняття. Ідентичність входить в таке об'ємне семантичне поле, що жоден філософський напрям, на думку К. Ясперса, не може дати вичерпного опису всіх його значень і сенсів. З тих пір філософи сперечаються не тільки про те, скільки і які сутності складають його зміст, але і про їх значущість в створенні/руйнуванні ідентичності людини, народу і країни.

Хоча ідентичність, як філософське поняття, стала предметом глибокого філософського аналізу порівняно недавно, його коріння йде далеко углиб часів. У літописах і релігійних заповідях це поняття, зустрічається повсюди, але має інше концептуальне і

³¹⁰ Schiller F.C.S. (1939) Our Human Truths. N–Y.: Columbia UP, P.85.

мовне вираження. І у стародавньому Шумері, і в античній Греції, і в освіченому Римі, не говорячи вже про старозавітну Іудею, про Веди Індії або конфуціанський Китай, повсюди питання статусу/положення/ролі людини, її ідентичності в реаліях її власного життя і в її відносинах з навколишнім середовищем було в центрі уваги філософів/пророків/оракулів.

У Давньому Єгипті, наприклад, існувала програма/матриця, слідуючи якій людина могла сподіватися, що обіцяні її душі «мільйони років життя» дійсно здійсняться. Ідентичність людини вважалася настільки важливою і значущою характеристикою і в актуальному і в посмертному існуванні, що вона складала найважливішу цінність, про яку єгиптянин піклувався впродовж всього свого життя. Свідоцтвом цьому служать численні пам'ятники і саркофаги, створенню яких єгиптянин присвячував багато часу і сил, віддаючи багато років їх будівництву. Він піклувався про те, щоб витяги і цитати зі священних похоронних текстів супроводжували його скрізь і завжди. На кришках і сторонах саркофага, на стелі та стінах кімнат його гробниці, тому, були накреслені, написані, висічені необхідні правила і повчання. Стародавній єгиптянин знав, що навіть після смерті йому не уникнути суду в залі Подвійної Істини, де йому доведеться не тільки довести, що він не повинний в конкретному гріху, тобто дати 42 негативних визнання – я не вбивав, не вимовляв брехні. Він повинен був ще пройти так звану психостасію, «зважування слів» або «зважування серця», перевірку таємниці таємниць душі, тобто довести, що його життя прожите не дарма, його ідентичність відповідає прийнятим еталонам. Протягом всієї багатовікової історії Єгипту поняття про рівнозначність, рівновагу цих двох істин грало ключову духовну і космічну роль.

У біблейській традиції так само, «життя вічне» обіцяно тому, хто свято дотримує заповіді, заповідані Мойсеєві Богом. Правда, в християнській вірі, для отримання такого привілею перед Страшним Судом слід зробити тільки 10 негативних визнань, а друга частина ритуалу – зважування слів або серця – не згадується.

Стародавні греки не так строго дотримувалися правил при оцінці якостей ідентичності, автентичності особистості людини. Вони більш терпимо приймали зміни ідентичності і порушення в поведінці своїх співвітчизників. Всі характеристики Протея, бога, який міняв свою ідентичність миттєво у відповідь на виникаючу ситуацію³¹¹, стародавні греки описували як даність, що не має ні повчального, ні загрозливого підтексту.

У подальшій філософській традиції ідентичність, як вираз свободи волі трактується як здібність людини шукати свій путь в житті. Вона здатна і повинна самостійно прогнозувати своє призначення і робити свій вибір. Фома Аквінський писав, що вільна воля є сила. Вона не має когнітивної природи але пронизує всі форми глибинних схильностей. Це інстинктивна відповідь, реакція на зовнішні дратівники. Вільна воля стає причиною свого власного руху тому, що за її допомогою людина свідомо, згідно своєму рішення конструктивно оцінює стан природної і соціальної реальності, що її оточує. Людина, яка володіє свободою волі, не має сумнівів або долає їх. Вона рішуче робить свій вибір тому, що її воля спонукає її на активну дію. Не володіючи здатністю візуально і адекватно усвідомлювати свої внутрішні переживання і активно реагувати на зовнішні імпульси, людина стає інертною фізичною сутністю, активувати/дезактивувати яку

³¹¹ Lifton R.J. (1996)The Protean Self: Human Resilience in the Age of Fragmentation. Chicago UP. 272 p

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

можна ззовні. У такій інтерпретації людина позбавляється всіх якостей і здібностей, які відрізняють її від решти природи, одушевленої і неживої. У цьому процесі людина поступово втрачає колишню упевненість в істинах, які здавалися непорушними, що, врешті-решт, приводить до спотворення її уявлення про саме себе. Людина стає пасивною істотою. Для неї об'єктивна реальність звужується тому що вона більш не генерує її.

В епоху Відродження обидві ці максими – у людському світі людині належать всі відомі істини, а для пізнання нових їй потрібно пізнати себе саму – мали визначальний вплив на виникнення гуманістичних ідей у філософії європейської культури. Гуманістичні ідеали проголосили пріоритетну цінність людини відносно навколишнього світу. Вони стали основою етичної життєвої позиції, яка стверджує, що людина має право і обов'язок визначати сенс свого життя в цілях самореалізації і в її прагненні принести більше благ людству.

Згідно гуманістичній традиції людина вільна по праву свого народження. Людина, єдина зі всіх земних істот має розум, який дає їй свободу волі і моральності щоб робити свідомий вибір. Гуманістична віра в людину і в її потенціал стали основою сучасних європейських цінностей.

У світі ідеї гуманізму, що постійно трансформуються, отримуючи нові сенси і тлумачення, міняється і розуміння поняття ідентичність. Воно наповнюється новим змістом, адаптуючи універсальні людські цінності гармонії і світу, терпимості і поваги людського права на різноманітність відповідно до вимоги часу. У розвитку глобального співтовариства створюються нові реальності, в яких необхідно шукати нові концепції ідентичності, адекватні сучасному стану *modus vivendi*. Засновані на постулатах гуманізму, вони

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

повинні відповідати новим умовам життєустрою людини у глобальному та відкритому світі.

В умовах становлення України як самостійної держави пошук нової системи ідеалів, заснованих на постулатах гуманізму набуває велике значення. Ціннісна ідеологічна настанова гуманістичного світогляду складається з твердження, що організація толерантних людських відношень є важливою необхідністю. Один з шляхів досягнення цієї мети полягає в застосуванні оновлених методів і програм освіти і виховання, головний принцип яких засновано на постулатах гуманізму. Ціллю цих засобів заявлена соціальна репродукція особистості, ідентичність якої заснована на етичних і моральних імперативах гуманістичного світогляду. Результати цього процесу можуть бути одною з домінант в становленні методології орієнтованої на виховання людини, ідентичність якої буде сприяти гуманізації соціального і культурного простору України.

Сучасний світ характеризується багатомірністю, варіативністю і плюралізмом переконань. У нім спостерігаються суперечливі тенденції до інтеграції і відособлення, в гармонізації яких все більше поширення отримує світогляд здорового глузду, заснований на постулатах гуманізму. Філософія гуманістичного прагматизму³¹² теж виходить з концепції вищої цінності і верховенства людини в побудові реальності своєї життєдіяльності. У цій концепції увага концентрується на творчому потенціалі людини, ідентичність якої заснована на активній життєвій позиції. Завдяки її енергії, її діяльності, свободи її волі вона буде здатна створити мир і згоду в соціумі для позитивного розвитку суспільства. Провідний принцип гуманістичного прагматизму складається з концепції, що в людському

³¹² Schiller F.C.S. (1939) Our Human Truths / F.C.S.Schiller. N-Y.: Columbia UP. –371p.

світі людина відповідна за всі аспекти індивідуального і суспільного життєустрою. Він заснований на тезисі, що пропонує стратегію мирного вирішування конфліктів шляхом переговорів, а не військовими діями. В. Джеймс³¹³ писав, що гуманістичний світогляд є слідством властивої людині людяності і передбачається тим звичайним фактом, що «у кожного з нас є щось позитивне за душею».

У європейській самосвідомості гуманізм розуміється як буттєва суть /ідентичність людині. Її якість заснована на моральних принципах золотого правила, відомого з біблійських часів – не роби іншим того, чого не хотів би, щоб робили тобі, поступай з іншими так, як ти хотів би, щоб поступали з тобою. Ціннісна установка гуманістичного світогляду полягає в твердженні, що в різноманітності світових культур складається матриця ідентичності, індивідуальності людини, здібної вирішувати як персональні проблеми, так і соціальні конфронтації за допомогою цього золотого правила морального вільного вибору. Заснована на свободі волі, гармонія людських відносин досягається в співпраці, в процесі якої різні ідентичні культури, ситуації і люди заслуговують на рівну увагу і об'єктивну оцінку за стандартами «людських істин» справедливості і розуму.

Ідентичність, як одна з основних характеристик людини, завжди привертала увагу і складала предмет обговорення в суспільному дискурсі. У дискусіях, як правило, міркування концентрувалися на уніфікованому уявленні про людину, відповідно ідеальному стандарту ідентичності. Оракули, пророки та філософи обговорювали загальні контури і правила мислення, відносин і поведінки. В абстрактній, деперсоналізованій

³¹³ James.W. (1890) The Principles of Psychology. Cambridge, Mass., Harvard UP. 576 p.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

формі засуджувалися негативні вчинки, встановлювався зразок рекомендованого способу життя і ритуал, за допомогою якого людина могла сподіватися на створення незаплямленої репутації. Питання про носія ідентичності, про конкретну людину³¹⁴, про її особливості, відмінності, надії, здібності і потенціал практично ніколи не зачіпалося.

Близько ста років тому Ф.К.С. Шиллер, представляючи своє бачення філософії прагматизму, обґрунтував постулати гуманістичного прагматизму. В рамках цієї теорії він виділив декілька «пекучих» – «burning»³¹⁵, питань, які філософам слід було б розробити детальніше. З них два він вважав особливо важливими, але недостатньо дослідженими у філософії.

Першим з них він виділив проблему «особа, особистість» – «personality». Він обґрунтував свій вибір тим, що вплив особистості, індивідуальності в пізнанні і визначенні людських істин є всеосяжним і, тому, заслуговує пильної уваги філософії. Він вважав цю проблему «пекучою», тому що людина, людська особистість стоїть у витoku всіх наявних знань³¹⁶. Шиллер не втомлювався повторювати в своїх творах максимум Протагора – людина є міра всіх речей, і тих які виникли тому, що комусь було інтересно/важливо їх дізнатися і тих, що ще не стали відомі тому що ніхто не побачив необхідності дізнатися про них.

Другою, безпосередньо пов'язаною з першою, проблемою він виділяв поняття «самості»,

³¹⁴ Schiller F.C.S. (1939) *Our Human Truths* / F.C.S.Schiller. N–Y.: Columbia UP. P.182.

³¹⁵ Schiller F.C.S. (1939) *Our Human Truths* / F.C.S.Schiller. N–Y.: Columbia UP. P.10.

³¹⁶ Schiller F.C.S. (1939) *Our Human Truths* / F.C.S.Schiller. N–Y.: Columbia UP. P.185.

самосвідомості, тотожності, ідентичності» – «self»³¹⁷. Ця проблема не привертала уваги в класичній філософії, хоча протягом всього відомого історичного часу в людських взаєминах і здоровому глузді не було мови спілкування без особистих займенників.

Впродовж століть проблема ідентичності людини, в різних своїх тлумаченнях, відносилася, по термінології Ф.К.С. Шиллера, до категорії «пекучих», але недостатньо розроблених питань. Її «пекучість» не знижувалася протягом всієї людської історії.

Зміст і трактування «пекучих проблем» мінялися зі зміною історичних умов. Їх вплив відчувався в різних сферах життя і виявлявся тим сильніше, чим глибше ставали суперечності і дисбаланс в особистому і соціальному просторі. Пов'язана безпосередньо з життям людини, проблема ідентичності, так чи інакше, впливала на визначення інтересів, цілей і способів дії, відносин і оцінок, примушуючи задуматися про їх значущість, етичність і моральність.

Ідентичність, будучи бутійною сутністю соціального процесу в його особистому і суспільному вимірюванні, є важливою об'єднуючою ознакою, без якої ні суспільство, ні людські відносини не можуть існувати. У структурі ідентичності відсутні стабільні, незмінні елементи, вона є гнучкою, процесуальною категорією. Її розвиток і кристалізація проходять в процесі відносин і взаємин. Вона виникає і формується через і завдяки емоційним і когнітивним зв'язкам. У цьому процесі важливі етичні і моральні чинники. Ерозія ідентичності розриває ці природні зв'язки між людьми і різними шарами суспільства. У реальності історичного часу вона порушує гармонію щоденного життя, що негативно позначається на відчутті єдності і згоди в суспільстві.

³¹⁷ Schiller F.C.S. (1939) Our Human Truths / F.C.S.Schiller. N–Y.: Columbia UP. P.186.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Наростання кризи національної і особистісної ідентичності з одного боку приводить до ворожнечі, зіткнень і кривавих подій, а з іншого є прямим наслідком громадянської непокори та війни.

Розлад, невлаштованість життя і внаслідок цього криза загальної соціокультурної ідентичності були такою «пекучою» проблемою в США кінця 19-го сторіччя. Філософія прагматизму, що виникла на початку минулого 20-го сторіччя, була свого роду інтелектуальним наслідком подій громадянської війни 1861-1865 років в США. За час, що пройшов після її закінчення, в оцінках значення наслідків військових дій висловлювалися різні думки. З одного боку, в них звучала надія на можливість створення федерального державного устрою, що представляє не тільки структуру федерації штатів, але і націю, об'єднану, єдину і неподільну. З іншого, війна принесла величезні матеріальні руйнування, значення яких посилювалося трагічними психологічними і соціальними наслідками. Серед них деформація ідентичності, втрата довіри до моральних абсолютів і звичних істин, що догматично розуміються, послужила одною з головних причин соціальної незгоди і зростання злочинності. Країну захлеснула хвиля насильства, кульмінацією якої було вбивство президента А. Лінкольна. Вибуховість та небезпека соціального клімату позбавляла її необхідного консенсусу в практиці повсякденного життя. У ситуації ворожнечі, що продовжувалася та зростала в нестійкому світоглядному контексті, визначення ідеологічної, правової і культурної ідентичності людини і суспільства вимагало нового філософського осмислення. Відсутність теоретично обґрунтованих і практично застосовних принципів потенційного примирення етнічно і культурно роз'єданого населення було суттю світоглядної кризи ідентичності людини і країни, що вибухнула в США.

Прагматисти-класики звернулися до можливості пояснити події сучасної ним дійсності і пов'язати аналіз їх змісту з теоретичним осмисленням і розумінням значення їх практичних наслідків.

Примирення гострих конфронтацій і відкритої ворожості, які виникли в результаті нестатків і труднощів, викликаних подіями попередніх десятиліть, посилювало культурне і етнічне протистояння, в якому ховалася загроза порушення цілісності країни. В обстановці прихованих і відкритих зіткнень прагматисти-класики визначили головну концепцію і роль своєї філософії – роль примирителя і медіатора (*reconciler and mediator*)³¹⁸. Вони пропонували філософію медіації і примирення, не безперечний, але конструктивний метод вирішення протиріч і конфліктів. Для цього, вважали вони, необхідно «зробити наші ідеї ясними»³¹⁹, тобто з'ясувати фундаментальні причини розбіжностей не тільки на теоретичному, але і на практичному рівні. Вони акцентували увагу на нерозривному зв'язку між теоріями і фактичними наслідками їх застосування в практичних діях.

Прагматизм пропонував розглядати ідентичність, тотожність як одну з базових характеристик життя. Людське життя підтримується, існує і розвивається завдяки відносинам – символічним, інтерсуб'єктивним і почуттєвим. Ідентичність, як і всі чинники людського життєвого досвіду, знаходиться в тісному і складному співвідношенні із зовнішнім і міжособовим соціальним і фізичним світом. Як і інші характеристики життєвого досвіду вона не відноситься до категорії абсолютних, незмінних істин. Своєрідність ідентичності створюється і виявляється, оцінюється і розвивається завдяки і у

³¹⁸ James W. (1907) *Pagmatism*. Harward UP.: P/38.

³¹⁹ *Education 2030 Framework for Action to Be Formally Adopted and Launched*. Paris, Nov. 4. 2015.

Гуманітарні виміри вочних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

наслідок різного рівня і якості взаємин. Це рухома категорія – а *movable feast*³²⁰, зміст якої міняється відповідно до змінного навколишнього світу. У цьому процесі роль людини коливається в координатах активності/пасивності. Згідно прагматизму людина сама створює, будує свою реальність і свою ідентичність – *makes her reality and identity*³²¹. Ідентичність виникає і модифікується в контексті випадковості, взаємозв'язку і взаємопроникнення елементів внутрішнього и зовнішнього світу людини. Структура ідентичності знаходиться в стані постійного процесу перетворення і становлення. Людина не може уникнути впливу обставин і подій свого життя. Але вона може зайняти активну/пасивну позицію, підкоритися тенденціям/обставинам, що склалися, або ж спробувати якось впливати на них. Її поведінка в такому випадку відображає і залежить від характерних ознак її ідентичності. Справа в тому, що і в ситуації неоправної помилки або катастрофи можна не падати духом і виявити шляхи і способи поліпшення положення. Вибір дії у подібній ситуації цілком залежить від самої людини, її активності, якостей її характеру, здібностей і цінності проблеми, яку треба вирішувати. Її рішення засновується на її ставленні до проблеми. З одного боку, проблема існує в об'єктивній реальності. З іншого вона є творінням вільної волі людини, якого могло би і не бути, якщо би вона сама не створила його. Для того, щоб зрозуміти його значимість, людині треба не відтворювати проблему в концептуальній формі, в якій вона вже існує, а створити її в новій реальності, що узгоджується з її інтересами і потребами. Іншими словами, треба інтерпретувати її під іншим кутом зору.

³²⁰ James.W. (1890) *The Principles of Psychology*. Cambridge, Mass., Harvard UP. P.78.

³²¹ James W. (1907) *Pagmatism*. Harward UP.: P.118.

Ідентичність людини, її життєвий досвід, знання і проникливість при цьому грають вирішальну роль.

Ідентичність окремої людини не є повністю індивідуальною. Вона постійно випробовує вплив ідеології, культури і політики, властивих суспільству і місцю її існування. Цей вплив не завжди існує як задалегідь обгрунтована реальність. Він володіє лише потенціалами, дія яких на кожну людину не має фіксованого вимірювання. У кожному окремому випадку і в кожній окремій ситуації їх взаємодія з людиною матиме різні наслідки. Складаючи найретельніші плани, людина не застрахована від зовнішнього впливу, який вона не може ні передбачати, ні запобігти і який постійно порушує їх. З іншого боку, вона вимушена мати справу з непередбаченими наслідками своїх добре спланованих дій і намірів, які також не завжди співпадають з її надіями та цілями. У таких умовах людина зустрічається з безліччю можливостей і труднощів. У створенні своєї ідентичності вона повинна навчитися діяти не всупереч ним, але навпаки, скористатися ними так, щоб «оптимістична історія стала дійсністю» – «make an uplifting story come true»³²².

У прагматизмі ідентичність аналізується в контексті взаємодії процесів інтерактивності, соціальної репродукції і людського розвитку. Ч.С. Пірс³²³ вважав, що внутрішній світ людини не відокремлений радикально від зовнішнього світу. Людина, писав він, виникла на зовнішньому світі, і вона з необхідності живе у величезній павутині життя. Вона повинна навчитися організовувати і стимулювати цей процес. Ідентичність формується відносинами у взаємодії численних подій і впливів. Їх якості, привабливість, загроза або надія –

³²² James W. (1907) Pragmatism. Harvard UP. P.173.

³²³ Menand L. (2001) The Metaphysical Club: A Story of Ideas in America / Louis Menand. – N–Y.: Farrar, Straus & Ciroux. 243p.

Гуманітарні виміри вогнищ часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

випробовуються в практиці, межі якої постійно вислизують і міняються. Практичні результати такої взаємодії часто означають зовсім не те, що передбачалося. Людина, тому, не дуже упевнена в тому, добре чи погано те, що вона робить і відчуває. Вона може краще зрозуміти навколишній світ, внутрішній і зовнішній, в процесі інтеракції, спроб, помилок, завдяки своїм знанням, інтуїції та здоровому глузду. У цьому процесі отримання життєвого досвіду, з його несподіваними промахами, з їх подальшим виправленням людина усвідомлює себе, свої здібності і слабкості, свої потенції та їхні межі. Вона розуміє і створює свою особову ідентичність, користуючись уроками свого життєвого досвіду, а також на прикладі свого соціального та культурного оточення.

Поняття ідентичність, як в буденному вживанні, так і у філософському дискурсі розуміється у двох смислах – а) безперервність, що означає передбачені реакції людини – вона завжди є сама собою, її сутнісні якості не міняються, б) і контраст – люди змінюються, але всупереч змінам багато її індивідуальних і соціальних ознак – як стать, мова, ім'я, етнічність – зостаються відносно стабільними.

Згідно В. Джеймсу³²⁴ ідентичність є синтез пізнання світу і діяльності у ньому. У цьому процесі знання, істина і смисл становлять конкретну значимість у структурі ідентичності і самосвідомості. Розвиток самосвідомості і становлення особистісної ідентичності є взаємозв'язаними, але не рівноцінними процесами. Самозвеличання, самість – self – є феноменом, що виник із різного роду рухомих самовідчуттів, кожне з яких існує як об'єктивна реальність. Це є система фізичних, психологічних і міжособових відносин, які неоднаково

³²⁴ James.W. (1890) The Principles of Psychology. Cambridge, Mass., Harvard UP. P.49.

розділяються і розуміються іншими, а також різних соціальних ролей. Ідентичність, особистісна і групова, є поведінкою, способами дії і взаємин, які засновані на ознаках самозвеличання, індивідуальності, самості.

В. Джеймс виділяв чотири складових в понятті самозвеличання, самості – self:

а) матеріальну складову, в яку входить все безпосереднє оточення людини – не тільки власне фізичне тіло, але всі родичі і все майно;

в) соціальну складову – соціальність людини, що полягає в тому, що вона є продукт соціалізації і результат руху по неповторному життєвому шляху в контексті свого історичного соціального і природного оточення;

с) духовну складову, яка включає індивідуальні психічні характеристики, інтелектуальний потенціал, риси характеру, здібності, здатності і схильності;

д) pure ego – унікальне Я, особовий стрижень.

Джеймс не дав чіткого визначення духовної складової. Він запропонував для неї термін «душа», вважаючи, що це ті якості, які людина розвиває в собі в процесі та під впливом своїх безпосередніх життєвих обставин. Ідентичність, індивідуальність він вважав, є пластичним синтезом всіх цих складових, які в сукупності відбиваються на всіх аспектах людського життя.

Pure ego – унікальний особовий стрижень – включає особисті психічні ознаки, здібності, прихильності, таланти, які своєю своєрідністю виділяють людину від інших. Ця складова є природженою якістю. Це Я, що повністю виділяє людину в її індивідуальній генетичній, фізичній і ментальній своєрідності. Унікальність самості людини об'єктивується у її судженнях, діях, здібностях і ставленні до життя. Всі ці якості можуть залишитися не розвиненими але в результаті їх розвитку у світі з'являється людина, яка

здатна творити добро і будувати своє життя згідно своєї вільної волі.

У прагматизмі ідентичність визначається як буттійна сутність, що відображає світогляд людини/суспільства/країни в його індивідуальному і колективному виразі. Його семантичне поле включає як поняття фізичних і правових ознак людини, так і її життєвої філософії, тобто моральні та етичні цінності, які створюють основу її світогляду.

Це поняття розглядається в структурі двох сенсів – колективної єдності і характерних рис, що відрізняють одну людину від іншої.

По-перше, в нім виражається усвідомлення колективної єдності соціуму, що існує спільно на одному фізичному, культурному, світоглядному і територіальному просторі. У цьому сенсі ідентичність визначається набором рис/ознак, що розділяються всіма членами співтовариства. Ці ознаки включають цінності, визначення, відносини і вірування, а також модель щоденної діяльності, поведінки, особових стосунків, що нерідко виконується підсвідомо. Узгодженість їх взаємодії створює відчуття єдності і згоди в індивідуальній і суспільній культурній самосвідомості.

Інтересний зразок ідентичності колективної єдності соціуму можна бачити у впливі значення цінностей і відносин у місці проживання на ідентичність його жителів, навіть коли вони не проживають в одному фізичному просторі.

На початку ХХ-го століття, коли велика кількість жителів міста Одеси емігрувала у США, туга по рідному місту, Одесі-мамі, по його своєрідності взаємин, колективній єдності, гумору, мові і світогляду була такою нестерпною, що був створений Союз Одеситів США. В його функціях передбачалося створювати комунікативні і культурні зв'язки, а також підтримувати

одеситів у незнайомих обставинах і труднощах. Цей союз існує й досі. Онуки перших переселенців продовжують зберігати одеську ідентичність в умовах не тільки нових життєвих реальностей, але й в іншому територіальному просторі.

Наприкінці 20-го століття в 70-х роках нові емігранти – одесити, продовжуючи традицію, створили Всесвітній Клуб Одеситів, в якому культурні, наукові і дружні стосунки нагадували одеську реальність і її неповторні риси.

Це яскравий зразок тривалості ознак ідентичності, які збереглися тому, що вони були і є важливі в конструктивному розвитку соціуму.

По-друге, ідентичністю є суб'єктивне переживання своєї індивідуальності, як одній з найважливіших універсальї буття і самозвеличання, самості людини. Індивідуальні риси ідентичності належать людині як суб'єктові діяльності і носієві якихось культурних цінностей. У суб'єктивній реальності рівень розвитку індивідуальності як цілісності її ідентичності може змінюватися у великому і значущому діапазоні. Відмінності в співвідношенні і змісті її характеристик можуть різко виявлятися і розрізнятися залежно від рівня духовного розвитку людини і конструктивного/деструктивного впливу навколишнього середовища.

Виходячи з цих двох сенсів в змісті поняття «ідентичність», В. Джеймс³²⁵ визначав його як «континуум життєвого досвіду» або «потік змін», підкреслюючи, що цей потік є невід'ємною характеристикою, навіть власністю кожного окремого «Я» і його особистості. При цьому в контексті її життєвого досвіду в людині завжди присутній її власний,

³²⁵ James.W. (1890) The Principles of Psychology. Cambridge, Mass., Harvard UP. P.73.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

неповторний «особистісний стрижень» – «*rite ego*», який і направляє «потік» змін», створюючи індивідуальне відчуття ідентичності. Це Я, унікальне Его людини є ознакою суті її життєвої філософії, яка лежить в основі усіх її намірів, виборів, планів та інших проявів її вільної волі.

В Європі аналогічні думки складали зміст гуманістичного прагматизму Ф.К.С. Шиллера. Якщо не примирити антагонізм між теорією і її втіленням в практиці людського життєвого досвіду і таким чином не створити умови для гармонійного прояву і зростання людського потенціалу в його особистісній ідентичності, ніяка логіка не допоможе встановити мир ні в людській душі, ні в суспільстві³²⁶. Цінність і виживання ідей в соціальній і особистій людській практиці залежать не стільки від того наскільки вони логічно витікають з аргументованої думки або відповідають реальності, а швидше від їх практичної корисності в процесі адаптації людини в домінуючих обставинах. Ідеї і думки є просто пластичною вербальною формою, яку можна застосувати в будь-якому значенні як у відношенні до минулого, так і до сьогодення або майбутнього³²⁷. Їх дійсне, конкретне, актуальне значення виявляється лише в практичному, живому людському контексті, який є ключем до їх реального сенсу. При цьому, вважав Шиллер³²⁸ відмінність в їх оцінці повинна бути не джерелом роздратування/засмучення/неприйняття, але, навпаки, служити приводом подальшого розвитку і вдосконалення індивідуальних якостей людини у реаліях її соціального і природного простору.. Кожна думка, ідея або спостереження, будучи індивідуальним способом

³²⁶ Schiller F.C.S. (1939) *Our Human Truths* / F.C.S.Schiller. N–Y.: Columbia UP. P.89

³²⁷ Там само, P.94

³²⁸ Там само, P.278.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

пізнання і пошуку людської істини, не тільки є створенням і відповідальністю її автора. У кожній з них розкриваються нові сфери і можливості для актуалізації прихованих потенцій людської ідентичності.

Проблема особистості в її ідентичності, індивідуальності і самості представляла непереборні труднощі для традиційної класичної філософії. Метою філософських рефлексій завжди було узагальнення і класифікація загальних характеристик. Встановлення фундаментальних абсолютних законів-універсалій, а не пошук відмінностей складало головну мету філософських шукань. Людина розглядалася як ціле, відмінності між людьми не кваліфікувалися як щось цінне, тоді як в реальному житті ідентичність особистості кожної людини виявляється в контексті її унікальної відмінності від інших.

Філософія класичного прагматизму була «ідеєю про ідеї»³²⁹. Її суть полягала в тому, що людина через свою здібність до рефлексії створює їх для того, щоб справитися зі своїми життєвими ситуаціями. Л. Менанд порівнює ідеї і пропозиції з ложками і мікрочіпами³³⁰, все значення яких полягає в тому чи полегшують вони і наскільки практику людського життя. Знання, ідеї і думки в такому розумінні кваліфікуються в прагматизмі як соціально вироблений продукт, інструмент, що полегшує людині її життя та діяльність. Його значення оцінюється в контексті способів адаптації в не завжди доброзичливому навколишньому середовищі. Ідеї, як і знання розвиваються не по власній внутрішній логіці. Вони завжди і повністю залежать від своїх «людських носіїв»³³¹, що діють в змінній реальності.

³²⁹ Education 2030 Framework for Action to Be Formally Adopted and Launched. Paris, Nov. 4. 2015.C.39

³³⁰ Там само, С.29.

³³¹ Там само, С.41.

При цьому походження ідеї не деперсоніфікується. Воно, навпаки, підкреслюється, тому що воно є творінням конкретної людини, яка несе повну відповідальність за неї і заслуговує як на пошану, так і на осудження в залежності від якості її контенту.

У прагматизмі особиста ідентичність визнається безумовним реальним фактом, цінність якого є активним чинником в пошуку людських істин. Думка, ідея або теорія асоціюються з людиною, яка їх висловила в узагальненій, логічно доступній і вербально зрозумілій формі. Здатність усвідомити і виділити її смисл в потоці життя і оцінити її значущість вважається великим особистим досягненням. Потік свідомості завжди має особистісне вимірювання, в його центрі фокусуються в єдине об'єднане ціле всі видимі обставини людського життєвого досвіду³³². Вони отримують у різних людей різне пояснення. Як писав Ф.К.С. Шиллер³³³, яблука падали з дерев на очах у багатьох поколінь, але тільки І. Ньютон визначив значення цієї події.

Поняття ідентичності/тотожності/самосвідомості, як і всі фундаментальні характеристики людського буття, є практикою, схильною до змін і перетворень. Зміни в структурі ідентичності, по виразу Р. Ліфтона³³⁴ є «технікою виживання». Ідентичність об'єктивувалася як в синхронному, так і діахронному вимірюванні. Дзеркально відображаючи трансформації і стандарти суспільного і особистого життя, модифікації в його ознаках ґрунтуються на пластичності і адаптивності людської природи. Сучасний стан дифузії ідентичності є

³³² James.W. (1890) *The Principles of Psychology*. Cambridge, Mass., Harvard UP. P.258.

³³³ Schiller F.C.S. (1939) *Our Human Truths / F.C.S.Schiller*. –N–Y.: Columbia UP, 1939. P.93.

³³⁴ Lifton R.J. (1996) *The Protean Self: Human Resilience in the Age of Fragmentation*. Chicago UP. P.69.

підтвердженням гнучкості і неймовірної здатності людини швидко реагувати і не здаватися в «квантових скачках реальності». Він виник під впливом процесів, пов'язаних з глобальними історичними процесами і подіями, зокрема з технологічною революцією, природними катаклізмами і військовими діями. Людина вимушена перебудуватися відповідно до непередбачених обставин в навколишньому середовищі і порушень запланованих і звичних дій і намірів.

В такому, на перший погляд, хаосі та безладді виявляється важлива здібність людини до самовідтворення – аутопоезису, самостворенню, тобто розвитку самою людиною своєї ідентичності згідно своєму особистому Я. В однакових обставинах і умовах не існує однакових ідентичностей. Так чи інакше особисте Я проявиться в ознаках структури характеру, поведінки і світогляду кожної людини. У цьому процесі величезну роль відіграє сила вільної волі людини.

Приховані потенціали ідентичності міняють старі зв'язки і створюють нові комбінації, ефект дії яких виправляє ситуацію. Як наслідок, ідентичність людини трансформується, приймаючи відповідні характеристики. Зміни, що виникають в структурі ідентичності, ґрунтуючись на традиційно існуючих і визнаних статичних категоріях, набувають пластичних, швидко змінних ознак, необхідних в нових умовах буття і відповідних новим стандартам інтеграції в суспільстві. Вони залишаються в такому стані до появи нових обставин, бажань, надій, які порушують старий порядок і тоді весь процес починається знову.

Глибинний сенс груповій/індивідуальній ідентичності, відчуття тотожності в часі і просторі підтримується історичною пам'яттю. Те, що запам'ятовується, сприймається як відмітний компонент ідентичності, визнаної в її новому статусі. Ідентичність

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

немислима без історії. Вона ґрунтується на історичній пам'яті. Минуле, далеке і близьке, стає іманентним в сучасності. Події та їхня оцінка не просто запам'ятовуються. Їх значення набуває загального визнання, їхня цінність перебільшується/ зменшується. У статусі основоположного елементу культури особистісної ідентичності їхній вплив і значущість сприймаються як еталон. Вони стають невід'ємною частиною життя. Визнання або заперечення їхньої загальноприйнятої значущості визначає і забезпечує особисту ідентифікацію не тільки з колективним минулим, але і з колективним сьогоденням.

Ідентичність в прагматизмі розглядається в контексті одного з модусів людського буття в його холічному вимірюванні. Це системоутворюючий чинник індивідуальної самосвідомості людини і її соціальної інтеграції. В його зміст вкладаються поняття участі, включеності, сопричетності в контексті яких відбувається взаємодія особистості і суспільства. У цій взаємодії постійно реалізується безліч процесів, сприяючих не тільки існуванню, і продуктивному розвитку людської реальності. У ній як маються на увазі, так і маскуються різноманітні зв'язки і можливості, в яких виявляється потенціал здібностей людини, а події і речі приходять в стан тимчасового існування завдяки взаєминам, що скріплюють суспільство.

Взаємовідношення людини і суспільства в створенні ідентичності в її індивідуальному виразі Шиллер пояснював³³⁵ як дві сторони одного процесу. Це взаємозалежний процес, в якому обидва елементи сприяють розвитку і зміцненню один одного. Всі характеристики ідентичності виробляються у взаємодії людини з природним і соціальним середовищем і

³³⁵ Schiller F.C.S. (1939) *Our Human Truths* / F.C.S.Schiller. N-Y.: Columbia UP. P.216.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

служать відмітною ознакою, що характеризує як окрему людину, так і її соціальну значущість. Їхня стабільність і зміст, ґрунтуючись на загальному історичному минулому, стають іманентною ознакою сьогодення, але орієнтовані на майбутнє. Внаслідок цього вони не мають абсолютного значення і схильні до змін і коливань відповідно реальним процесам в розвитку практичного життєвого досвіду. Ідентичність, відчуття тотожності, самості в часі і просторі підтримується пам'яттю, особистою і/або колективною. Історичні спогади є основою соціальної і особистої ідентичності. Ті, які не уміють пам'ятати минуле, приречені на його повторення, звучить знайома істина.

Ідентичність виникає завдяки впливу різного роду ситуацій та обставин буденного і соціального життя людини, у тому числі її комунікативній активності. Технологічні досягнення у комунікативній сфері дають можливість широкого і миттєвого зв'язку практично з усім світом. Ця можливість, з одного боку, є привілей сучасної реальності. Але, з іншого, вона перетворюється на перешкоду, тому що вона звужує традиційні практики міжособового спілкування.

Поява інтернету стала свого роду перешкодою міжособовим взаєминам. Вона зменшила світ у термінах глобальної комунікативної взаємодії, але в водночас збільшила труднощі у процесах живих відношень лицем у лице. Чим більше людина зостається на однині з інтернетом, тим менше вона здатна встановити привичні міжособові відношення, із-за чого спотворюються умови для виникнення колективної інтеграції, а також персональної ідентифікації. Жива міжособова комунікація дозволяє вільно створювати спільні ідеї і висловлювати індивідуальні думки. Завдяки фізичній присутності всі супроводжуючі атрибути бесіди – жести, емоції, рух очей, теплота чи холодність поваги, співчуття

або байдужість – легко не тільки зрозуміти, а і помітити. Інтернету бракує подробиці спілкування, які присутні при комунікації обличчям-до-обличчя. Іноді не можна зрозуміти тон повідомлення, або репліки. Спроба гумору може сприйматися як образа, а сарказм як комплімент.

Міжособова комунікація базується на стратегії адаптації психологічного стану людини до почуттів і думок її співбесідника. Такий формат спілкування значно підтримує емпатію і створює почуття єдності, без яких не можна створити дружніх, довірливих, тривалих взаємин. А без цього людина залишається на самоті. В ідентичності її свідомості здійснюються зміни, у яких не має місця довгим відношенням. Імовірність взаємної залежності між людьми катастрофічно зменшується. Створюється враження, що людські взаємини не мають значення, їх можна закінчити або продовжити одним натисканням кнопки. Їх цінність прирівнюється до продуктів одноразового вживання.

Це не означає, що інтернет сприяє лише швидкості і свободі комунікації. Спілкування по інтернету зручно тому, що можна миттєво знайти співрозмовника. Але не менш миттєво його можна виключити. Парадокс інтернет-комунікації полягає в тому, що контакт у неї вимагає менше часу, але і робить репрезентацію повідомлень значно менш чіткою. Відсутність характеристик, присутніх у комунікації обличчя-до-обличчя, спричиняє меншу довіру і посилювати психологічну дистанцію між комунікантами.

Всі людські відносини і реакції відображають і виражають особисті характеристики. Вони є незаперечною ознакою відсутності тотожності між однією людиною і Іншими. У прагматизмі ця теза пронизує всі постулати і лежить в основі концепції

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

«відкритого світу» – the world with the lid off³³⁶, в якому плюралізм і різноманітність, випадковість і варіативність складають невідмінну рису гармонійного особистого і соціального розвитку. Дійсно, писав Шиллер³³⁷, одна людина мало чим відрізняється від іншої, але те, що в них різне, має фундаментальне етичне і цивілізаційне значення. Ця відмінність розглядається не в статистичній наявності тих або інших якостей, а як істотна ознака реальності особистої ідентичності в цінності динаміки її зв'язків, трансакцій, інтеракцій і взаємовпливу. Особиста ідентичність є значущим символом, що виражає головну таємницю життя. Саме завдяки своєму інтелекту, моральним і етичним якостям людська особистість в своїй власній ідентичності дістає можливість побачити навколишній світ і адаптуватися в ньому згідно можливостям її здібностей і потенціалу. Все символічне і матеріальне знання виходить від особистості і входить в людське життя у формі символів і вербальних виразах, що відображають її неповторну ідентичність і індивідуальність.

Параметри особистої ідентичності розуміються як історично рухомий і пластичний феномен, в контексті якого людина виконує подвійну роль суб'єкта і об'єкта дії³³⁸. Випадковість і постійність в ньому взаємодіють в безперервній діалектичній єдності, в якій етична компонента грає першорядну роль. Набір ознак, що визначають індивідуальність ідентичності не є стабільним. Він постійно оновлюється, комбінується і створюється наново. Цінність відмінних рис особистості

³³⁶ James.W. (1890) *The Principles of Psychology*. Cambridge, Mass., Harvard UP. P.36.

³³⁷ Schiller F.C.S. (1939) *Our Human Truths* / F.C.S.Schiller. N–Y.: Columbia UP, 1939 (posthumous). P.78.

³³⁸ James.W. (1890) *The Principles of Psychology*. Cambridge, Mass., Harvard UP. P.401.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

і її когнітивного внеску оцінюється в контексті вічного етичного питання – що є добро/зло, Відповідь на нього врешті-решт приводить до конкретного питання про те, що сприймається як добро/зло в практиці взаємин з навколишнім середовищем.

Світ, пізнаний людиною в процесі її життєвого досвіду, існує в постійному русі і розвитку. У нім немає постійності, застою і нерухомості]. Мінливість є інтегральною частиною життя. Закони природи, як і поведінкові і соціальні процеси, є вірогідністю, а не абсолютними істинами, що не допускають ні виключень, ні спростувань. Людська ідентичність, як і всі життєві процеси, формується і трансформується в культурному середовищі, де її зміст, значущість і цінність не залишаються незмінними. Поняття її цінності, як і поняття її реальності, в прагматизмі трактується в термінах пластичності і гнучкості³³⁹, В інтерпретації його змісту відбувалися зміни, унаслідок чого його розуміння не завжди відповідало тому, що прийняте в даний час. Те, що сьогодні прийнято визнавати цінним, стало частиною людської реальності в процесі безперервної корекції помилок, відмови від ілюзій, в якій особиста думка і досвід грали першорядну роль. Перш, ніж стати загальноприйнятною, цінність повинна була пройти апробацію, порівняння з іншими цінностями. Вона повинна була довести свою перевагу в особистому досвіді багатьох поколінь осіб, які визначили її релевантність в індивідуальній і суспільній практиці. Якості ідентичності незмінно піддаються такій верифікації, завдяки чому і трансформується її структура.

У незавершеній реальності людського буття не існує гарантії абсолютного визнання значущості і

³³⁹ Schiller F.C.S. (1939) Our Human Truths / F.C.S.Schiller. N–Y.: Columbia UP. P.85.

цінності характеристик особистої ідентичності. Цілком можливо, що із зміною навколишній реальності в сприйнятті і оцінці особистої ідентичності виникнуть нові критерії цінності і тоді нові ідеї стануть ціннішими як в особистому, так і соціальному вимірюванні або реальнішими по відношенню до будь-яких минулих альтернатив. Неможливо заперечувати цінність особистої ідентичності без заперечення поняття «цінність» *perse*. Поняття особа, особистість настільки життєво важливо, що заперечення цінності її індивідуальної ідентичності перетворило б людське життя на безглузде, нікчемне існування. Відмова від визнання цінності якісного втілення ідентичності особистості зводить до нуля можливість і допустимість оцінки і розмежування добра і зла, реальності і вигадки. Навіть поняття «час-простір» втрачають своє значення без людського сприйнятті його сенсу³⁴⁰. Поняття «цінність» поза контекстом людської особистої ідентичності перетворюється на ілюзію – а що таке ілюзія, якщо не заперечення реальності³⁴¹. У прагматизмі особиста ідентичність розуміється як безперервний процес медіації конфлікту у змінному світі. У цій тезі виражається суть прагматичного методу примирення – розв’язання розбіжностей/конфронтацій. Вона ґрунтується на гуманних, діалогічних і демократичних підходах.

У гуманістичному прагматизмі Шиллера стверджується теза про те, що цінність людської особистості виявляється у контексті її міжособових і соціальних взаємин. Вона оцінюється не в термінах

³⁴⁰ James.W. The Principles of Psychology. Cambridge, Mass., Harvard UP. 1890. P.91. Schiller F.C.S. (1939) Our Human Truths / F.C.S.Schiller. N–Y.: Columbia UP. P.86.

³⁴¹ Schiller F.C.S. (1939) Our Human Truths / F.C.S.Schiller. N–Y.: Columbia UP. P.85.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

винятковості і індивідуалізму. Цінність процесу становлення особистої ідентичності забезпечується гармонійною, продуктивною взаємодією особистості і її соціального середовища. Побудова і усвідомлення ідентичності в її особистому і суспільному втіленні, як вважав Шиллер³⁴², відбувається в процесі розвитку особистості в суспільстві, а розвиток суспільства з необхідністю здійснюється через особистість і за її допомогою. Взаємна значущість особистого і соціального розвитку виявляється в тому, що, з одного боку, завдяки ньому культура і структура організації суспільства стає згуртованішою, справедливішою і більш продуманою у наданні особистості мотивації і можливості ідентифікувати і проявити свій потенціал. А з іншого, у вільній від домінації реальності трансформуються колишні звичні інтелектуальні і ціннісні уявлення про характерні ознаки ідентичності.

Етичні принципи відповідальності, солідарності і взаємозалежності в розумінні особистої і соціальної ідентичності стають щоденною практикою в справах і реакціях, а не ідеальною тезою у філософських міркуваннях.

В наші дні феномен ідентичності розглядається в контексті широко поставленої проблеми – людина, особистість, самість, ідентичність, індивідуальність. У сучасній технологічній реальності з'являються нові методи опису і ракурси аналізу сутнісних властивостей особистості в її самозвеличанні, самості та унікальності. Різні види сучасного втручання людини у світову реальність, що активно практикуються в процесі її створення, трансформують уявлення самого поняття ідентичність як природної індивідуальності і тотожності. З розповсюдженням практики трансплантації людських

³⁴² Schiller F.C.S. (1939) *Our Human Truths* / F.C.S.Schiller. N–Y.: Columbia UP. P.89.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

органів, замовлених, штучно створених дітей, трансгендерних операцій і пластичних змін зовнішності людська ідентичність випробовує різні маніпуляції. Під впливом миттєвої інформаційної відвертості трансформується спосіб мислення, із-за чого змінюються форми осмислення реальності і виникає новий тип самосвідомості.

Внаслідок глобальних змін, що відбуваються, існуючі параметри визначення суті ідентичності людської особистості виявляються недостатніми. Питання про те, що є людина, ідентичність її особистості і характер індивідуальності виходить за рамки колишніх філософських визначень.

Ціннісні настанови сучасного розуміння ідентичності ґрунтуються на принципах гуманістичного світогляду, що засновуються на твердженні про те, що у розмаїтті світових культур прогрес і гармонія людських відносин досягається завдяки співпраці і кооперації, в яких кожна людина, кожна культура заслуговують уваги і пошани. Нове бачення вічних людських істин орієнтовано на людину активної життєвої позиції, яка сама, силою своєї волі буде реальність своєї ідентичності. Проблема освіти і виховання особистості на постулатах гуманістичних цінностей, тому, становить особливу актуальність. Філософія освіти України у цьому контексті³⁴³ виходить із принципів світових тенденцій формування нової моделі особистості, ідентичність, якої здатна сприяти визначенню конструктивних перспектив для розвитку українського суспільства і якості її участі в ньому.

Ідентичність не виникає стихійно, негадано, сама по собі. Вона завжди має причину, яка спонукає людину на пошук нових ознак своєї індивідуальності. Труднощі

³⁴³ Education 2030 Framework for Action to Be Formally Adopted and Launched. Paris, Nov. 4. 2015.

цього процесу, серед інших засобів, полегшує знання філософії. Звичка спиратися на постулати світової філософії в ситуації непорозуміння, невпевності, або конфлікту допомагає навчитися думати і аналізувати події і ситуації змінної реальності, а також прогнозувати та інтерпретувати цінність результатів висновків і рішень. У філософських міркуваннях і роздумах людина здібна знаходити домінанту свого світогляду. Її ставлення до реальності, що оточує її, стає осмисленим, прагматичним і патріотичним. Такий стан її ідентичності важливий завжди, але він набуває особливого значення під час війни.

Поняття «особистість, самозвеличення, самість, ідентичність», в його різних проявах, таким чином, залишається незмінно актуальною і далеко не завершеною темою філософського дискурсу і буденного життєвого досвіду. Можна тільки констатувати, що проблема ідентичності не тільки не втратила своєї «пекучості». Її зміст ускладнився, а значущість змінилася, оскільки виникли нові аспекти для аналізу її контенту. З розвитком людського знання в ній з'являються ознаки, про які у минулому ніхто і не здогадувався. Ступінь її «пекучості» особливо під час воєнних дій залишається як і раніше високим.

3.2. Наративи та метанаративи воєнних часів (О.І. Афанасьєв)

3.2.1.Наративи і репрезентація реальності. Війна наративів.

3.2.1.1. Поняття наративу. Його місце в культурі. Слово «наратив» (від англійського «narrative») – оповідний, оповідання) означає деякий пов'язаний текст, у якому про щось розповідається. Як емпірична

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

даність таке оповідання дуже різноманітне, але на перший погляд досить просте. Це різні історії: розповіді для дітей чи дорослих, дискусії на наукових симпозіумах або на кухні, біографії та автобіографії, спогади про відпустку, повідомлення про сон, що наснився, або про хворобу, обговорення політичних проблем. Однак науковий термін «нарратив» означає дещо інше, ніж оповідний текст, розповідь. У терміні акцент робиться не на оповідання, а на саму послідовність подій, що розповідаються, на «історію», яка там присутня і яка наче впорядкована ще до текстуального викладу. Така впорядкованість виникає, як стверджують наратологи, саме завдяки розповіді, тільки ця робота залишається зазвичай непомітною, що породжує ілюзію об'єктивного опису реальних упорядкованих у просторі та в часі подій. Однак це не так. Реальність являє собою нескінченну кількість подій, переплєтених нескінченною кількістю зв'язків і відносин. Оповідь, нарратив виокремлює лише невелику їхню частину, часто коригуючи реальність, а часом і суттєво її спотворюючи. Оскільки оповідь притаманна будь-якій сфері людської діяльності, оповідна форма – і усна, і написана – становить фундаментальну психологічну, лінгвістичну, культурологічну та філософську основу наших спроб описати природу, соціум, людину, події.

У другій половині ХХ століття науковці звернули увагу на зумовленість історичних концепцій не фактами і навіть не тільки філософськими та ідеологічними переконаннями й забобонами істориків, а схемами оповіді, законами мови, застосовуваних з оповідною метою^{344 345}. Це зумовило увагу до нарративу, його

³⁴⁴ White Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimor-London: JHU Press, 1975. 448 p.

³⁴⁵ Ankersmit F. R. *Sublime Historical Experience*. Stanford: Stanford University Press, 2005. 504 p.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

дослідження багатьма науковими дисциплінами. У результаті стала зрозуміла структура наративу, його види, функції та інше, водночас стало зрозуміло, що його прояви нескінченні, тож багато аспектів цього феномена ще потребують свого вивчення.

Необхідні умови наративу: дійові особи і сюжет, що розвивається в часі. Цим умовам відповідають багато видів дискурсів: міфи, казки, фольклорні історії, оголошення, еволюційні пояснення тощо у формі діалогів і монологів, літературних і повсякденних історій, усних і письмових текстів. Сюди можуть входити правдиві та вигадані історії, багато історичних, правових, релігійних, філософських, наукових текстів. В узагальненому розумінні наратив – це ім'я певного ансамблю лінгвістичних і психологічних структур, що передаються культурно-історично, обмежених рівнем майстерності кожного індивіда та сумішшю його чи її соціально-комунікативних здібностей із лінгвістичною майстерністю^{346 347}. Будь-яка відома людству культура була культурою, що розповідає історії. Наратив являє собою універсальну характеристику культури в тому сенсі, що немає, мабуть, жодної культури, в якій були б відсутні ті чи інші його види. Культури акумулюють і транслують власні досвід і системи смислів за допомогою наративів, закарбованих у міфах, легендах, казках, епосі, драмах і трагедіях, історіях, оповіданнях, жартах, анекдотах, романах, комерційній рекламі тощо. Здатність бути носієм культури невіддільна від знання

³⁴⁶ Brockmeier, Jens and Rom Harre. 2001. "Narrative, Problems and promises of an alternative paradigm". In *Narrative and Identity*, Jens Brockmeier and Donald Carbaugh (eds.). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. P. 39-59.

³⁴⁷ Brockmeier, Jens and Ronald Carbaugh. 2001. Introduction. In *Narrative and Identity*, Jens Brockmeier and Donald Carbaugh (eds.). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. P. 1-15.

сміслів ключових для даної культури оповідань. Ступінь соціалізації індивіда також пов'язують із рівнем його мовної компетентності, ключовим чинником якої є здатність індивіда розповідати і переказувати історії. Іншими словами, без наративу неможлива соціальна взаємодія, створення і трансляція соціального знання, а також становлення особистості.

Виокремимо головні риси наративного опису, які дають змогу схарактеризувати наратив як у рамках культури загалом, так і в будь-яких його конкретних проявах³⁴⁸. Серед цих рис відзначають, по-перше, наявність кінцевої мети розповіді, з якої всі згадувані події отримують пояснення. По-друге, у наративному описі має місце добір найважливіших подій, які безпосередньо стосуються кінцевої мети. По-третє, у наративі здійснюється впорядкування подій у певну часову послідовність. Кожна наступна подія, як правило, є наслідком попередньої події. Крім того, в оформленій історії можуть міститися демаркаційні знаки, що дають змогу визначити початок і кінець історії: «жили-були...», «одного разу, в далекі часи...», «чи знаєте Ви про те...», «...ось і все», «...на цьому я закінчую». Завдяки використанню зазначених і подібних до них характеристик, надається сенс тій чи іншій послідовності подій і певному напрямку життя. По-четверте, наратив певним чином оформлений як стабільний, прогресивний або регресивний. Наприклад, у стабільному наративі дійова особа, яка виступає лиходієм на початку, не може стати героєм наприкінці. У прогресивних і регресивних наративах можливі зміни характерів, але тоді в розповіді має бути пояснення причин такої трансформації.

³⁴⁸ Афанасьєв Гуманітарне знання і гуманітарні науки. Одеса: Бахва, 2013. 288 с.; Афанасьєв О., Василенко І.Л. Метамодерн і метанаративи: нові старі цінності // Філософія та гуманізм. 2022. Вип.2(16) С.4-10.

На думку відомого філософа й теоретика літератури Поля Рікера, наратив натомість опису світу, надає лише пере-опис його. Наратив, каже він, має схожість із метафорою, яка є здатністю «видимого як...» і тим самим відкриває нам царину «якби...». Функцію наративу в темпоральному відношенні, П.Рікер називає також як і Х.Уайт «осюжечуванням». Сюжет є посередником між подіями та історією, що розповідається, об'єднуючи хронологічне з не-хронологічним, трансформуючи події в історію, «схоплюючи їх до купи в акті рефлексії та скеровуючи до заключення або мети»^{349 350}.

3.2.1.2. Проблема репрезентації. Одна з головних проблем, що виникають під час дослідження наративу, це співвідношення самої розповіді з тим, про що оповідається. Зміст оповіді, що розгортається в наративі, не існує як такий, сам по собі, а виявляється пов'язаним у різний спосіб зі структурою, формою і цілями його письмової або усної презентації. Іншими словами, сам опис є, як правило, наративним, але наратив не є простим описом наявних речей і подій, що відбуваються. Історії розповідаються з певних позицій, у певному контексті, через що подається далеко не вся реальність, а та, яка представляється, може бути представлена по-різному. Водночас наративний опис подій не є винятковим винаходом оповідачів, оскільки говорить про реальні речі та події. Прикладом можуть слугувати тексти в підручниках з історії, коли історичні події, що справді мали місце, вибудовуються в контекстах розвитку,

³⁴⁹ Riceur P. *Hermeneutics and Human Science*. Cambridge university press, 1995. P. 286

³⁵⁰ White H. *Historical Text as Literari Artifact // The Writting of History. Literary Form and Historical Understanding*. Ed. By R. H. Canary and H. Kozicki. The University of Wisconsin Press, 1978. P. 41-62.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

поступу або навпаки - занепаду, з використанням численних ціннісних забарвлень, не кажучи вже про ідеологічні інтерпретації. Досить вказати на подію Бородинської битви війни 1812 року. У російській історичній літературі вона описується як перемога Кутузова, у французькій – як перемога Наполеона.

У таких ситуаціях часто виникає проблема репрезентації, в рамках якої вирішується низка питань: про що саме говорить наратив, як він говорить, кому і з якою метою? Наративний опис насамперед орієнтується на адресата. До нього звернені мета оповіді, добір фактів, засоби і мова опису, форма наративу і сам сюжет.

Водночас наративи не групують явища довільно. Порядок оповіді в певному сенсі об'єктивний. А саме в тому сенсі, що не задається лише оповідачем, істориком, політиком чи іншим суб'єктом. Адже існують певні культурні норми, буденні уявлення, певний інформаційний простір, інтелектуальне і чуттєве середовище, в яких сформувався суб'єкт і в яких розгортається реальне життя, культурна творчість і сама нарація. Тому наратив може виступати специфічною формою зв'язку між особистісною реальністю та реальністю соціальною, або взагалі з культурою. Розповідаючи та слухаючи історії, ми конструємо себе в даній культурі. Як підкреслювали Й.Брокмейер і Р.Харі, наратив – це слово для позначення спеціального набору інструкцій і норм, які приписують, що слід і чого не слід робити в житті, і визначають, як той чи інший індивідуальний випадок можна інтегрувати в якийсь узагальнений і культурно встановлений канон³⁵¹. Цей культурний канон конкретизується в певній

³⁵¹ Brockmeier, Jens and Rom Harre. 2001. "Narrative, Problems and promises of an alternative paradigm". In Narrative and Identity, Jens Brockmeier and Donald Carbaugh (eds.). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. P. 39-59.

емоціонально-раціональній атмосфері сьогодення. Він є різноманітним в демократичному суспільстві і досить одноманітним і контрольованим державою, відповідними службами, ідеологами, пропагандистами і відібраною інформацією.

Тут не обов'язково бачити тільки підступи або злий умисел ідеологів, які обманюють народ на угоду вузькогруповим інтересам, хоча й таке трапляється, зокрема в тоталітарному суспільстві. Набагато важливішою є та обставина, що в культурі, мові, життєвій атмосфері виробилися відповідні наративні форми, в яких можна передати не тільки відчуття і настрої, а й глибокі та складні теорії. Очевидно, ці наративні форми склалися як спосіб переживання й осмислення індивідами, групами, суспільствами злетів і падінь індивідуальних і соціальних долі, спресувавшись у відповідних мовних формах. Від цього залежить розуміння і інтерпретація подій. Тому, люди з різних культурних, соціальних, політичних і інших життєвих форм по-різному бачать, розуміють і відчувають одні й ті самі явища. І тут недостатньо просто пояснити їхню помилку, бо потрібно викрити усе глибинне наративне підґрунтя.

3.2.1.3. Наратив і факти. Війна наративів. Події, подані в СМІ чи блогах, на перший погляд здаються викладом фактів, зосередженням «чистої інформації». Насправді це наративи з доволі довільним сюжетом, який повністю залежить від автора. Тому події, описані різними людьми, будуть вельми відрізнятися. Усе залежить від тієї ідеї, яка покладена в основу опису даної події. З орієнтацією на неї підбиратимуться факти і вкладатимуться в закономірний, логічний, послідовний ланцюжок подій, де кожна наступна начебто закономірно впливає з попередньої. Якщо ж додати відповідні

коментарі, в яких одне й те саме явище буде витлумачено протилежним чином, то побачимо протилежні картини однієї й тієї самої події. Це добре проявляється в описі біографій історичних постатей. Досить згадати біографії Леніна, Сталіна, Гітлера, Мазепи, Бандери, Катерини Другої та інших вождів, царів, політиків, які представляють їх героями, а через деякий час або просто в іншому викладі – злочинцями. На перший погляд дивовижною є відома ситуація, яка трапилась на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, коли донька з Київщини дзвонить матері в Росію і зі сльозами каже, що російські обстріли зруйнували дім і продовжують бомбити, а вона з дітьми ховається в підвалі і не може вийти, а мати відповідає: не бреш, цього не може бути, по телевізору кажуть зовсім інше, у вас все гаразд. З огляду на нарративні підвалини тієї картини світу і розуміння ситуації, що мала матір, нічого дивного в цьому непорозумінню немає. За два роки війни подібних фактів накопичилось безліч. З огляду на відповідну нарративність бачення пересічними росіянами сучасних подій, вже не здається дивною їхня підтримка путінського режиму і війни проти України.

Однією з причин того, чому треба шукати нарративні сліди в описі фактів, є наявність в інформаційному просторі величезної кількості суперечливої, заплутаної, неперевіреної та недостовірної інформації практично з будь-якого питання, часто, до того ж, присмаченої ідеологічними, політичними й подібними до них коментарями, що виражають певні, часто злочинні державні або групові та індивідуальні інтереси. У масовій свідомості не дуже чітко розрізняються, а нерідко змішуються піднесене й низинне, наукове й псевдонаукове, художнє й нехудожнє, теорія й здоровий глузд. Відповідно, удавана

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

правдивість і фактична точність часто виявляються брехнею з точністю навпаки.

Мало хто звертає увагу на те, що точність, чи то точність визначення, чи то точність факту, чи то точність висловлювання, чи то точність свідoctва, – річ вельми відносна. Міра відносності залежить від часу, сфери застосування, ступеня тощо. У методології науки ці ситуації добре опрацьовані, зокрема й щодо наукового факту. Науковий факт завжди теоретично навантажений, залежить від теорії, положення якої зумовлюють ступінь його точності і навіть форму і спосіб його існування. Повсякденний факт завжди залежить від інтерпретації, яка в повсякденному сенсі виконує роль теорії. Не існує чистих незалежних фактів, як і взагалі чистої інформації. Відносно чистими, точними фактами інколи вважають дату народження, час події і тому подібні дані. Але, по-перше, їхня роль не така вже й велика, а, по-друге, вони чимось або кимось підтвержені, наприклад, свідoctвом, документами, які можуть бути підробленими.

Щодо точних свідчень очевидців, слід пам'ятати непорушну наукову формулу: «бреше як очевидець». Річ у тім, що очевидець ніколи не може точно відтворити картину події. По-перше, він не все бачив, по-друге, переживав емоції, що «затьмарюють розум», по-третє, головним визначив те, здалося йому важливим, а не те, що важливо, скажімо, для слідства чи для об'єктивного опису, по-четверте, мимоволі дав свою інтерпретацію, збудував свій наратив і крізь нього згадує події. Можна продовжувати цей перелік до нескінченності. Загальновідомо, що люди, наприклад, ті, які пережили війну, через деякий час згадують не стільки те, що бачили, скільки те, що читали про це, в усякому разі крізь прочитане чи бачене в кіно згадують та інтерпретують минуле і несвідомо коригують свої спогади.

Якщо не враховувати наративні структури, то усяка розповідь, будь яка історія виглядає закономірною послідовністю, яка нібито саме так і відбулася в реальності. Але це лише наївне враження. Реальність не зовсім така, а часом зовсім не така. І загалом дуже непросто віднайти більш-менш адекватний наратив. За адекватність наративів відповідає велика кількість чинників, серед яких, критичність мислення, неупередженість, об'єктивність, науковий підхід, загальнолюдські цінності та ін.

Тому, навіть з огляду на наративну структуру усякого факту, може бути об'єктивне його подання. Тут особливу роль відіграє професіоналізм і неупередженість, наприклад відомих експертів, зокрема зі світовим іменем, які розслідують злочини російських воєн на українській території, або неупереджений розгляд російських злочинів в міжнародних судах. В українських ЗМІ, незважаючи на справедливі гнівні або співчутливі емоції, факти загалом подаються об'єктивно, бо українські наративи засновані на цивілізаційних, загальнолюдських цінностях, відображають загальноєвропейський цивілізований вибір, а не обслуговують групові інтереси, або цінності тоталітаризму, великодержавності, диктаторського, людиноненависицького режиму. І якщо іноді це не так, то не важко дослідити сліди ворожих наративів.

3.2.1.4. Види наративу. Дослідники нараховують досить велику кількість видів наративів^{352 353 354 355 356}. Єдина класифікація наративу, мабуть, недосяжна, бо існує безліч засад для розрізнення типів, видів, жанрів наративу. Наприклад, вихідним може бути вид дослідницької діяльності, де наративи розрізняються відповідно професії дослідника, як політичний або історичний, літературний або бізнесовий. Поділяють наративи також згідно структури, контексту, форми, призначення тощо.

Дуже багато значить для побудови наративу мета. Так при аналізі наративу важливо враховувати тип оповідача і способи організації події в тексті. Ці параметри зокрема лежать в основі побудови наративних жанрів і їх типології. Наприклад, на оповіданні від першої особи будуються життєва історія, відгук, репортаж. Розповідь від третьої особи організовує такі жанри, як історія бренду, комікс. Наукові тексти будуються так, ніби розповідь ведеться від самої природи чи соціуму. За способом організації події в тексті розрізняють багатоепізодну і одноепізодну подачу інформації. Залежно від жанру і експліцитного або імпліцитного способу вираження оповідача в тексті

³⁵² Почепцов Г.Г. Від Facebook'у і гламуру до WikiLeaks: медіа комунікації. Київ: Спадщина, 2012. 464 с.

³⁵³ Schiffrin D. In Other Words: Variation in reference and narrative. Cambridge, 2006.

³⁵⁴ Porter Abbott The Cambridge Introduction to Narrative // Cambridge University Press, 2012. 252 p.

³⁵⁵ Routledge Encyclopedia of Narrative Theory/ Edited by David Herman, Manfred Jahn and Marie-Laure Ryan // Routledge Taylor and Francis Group. London and New York, 2008. 718 p.

³⁵⁶ Кушнірова Т.В. Наратив як літературознавча категорія // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2019 № 39, том 1. С.130-133. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v39/part_1/33.pdf

наративний конструкт будується певним чином. Експліцитний вираз оповідача в тексті прирівнює його до героя події. Як правило, герой (персонаж) – це типовий представник цільової аудиторії. У тексті зв'язок оповідача і героя події сприяє ідентифікації адресата з учасником оповідання, він ідентифікує себе з героєм історії, проектує проблеми і знайдене рішення на себе. Наративність тексту дозволяє читачеві стежити за змінами стану героя, створюючи залученість читача в події, що відбуваються.

Інший зв'язок героя і оповідача простежується в жанрі експертного відгуку. Він не передбачає ідентифікацію адресата з героєм розповіді. Тут герой виступає в ролі такого собі посередника, що дає оцінку подіям. Наративність тексту, який розповідає про очікування, сумніви, переживання експерта-героя, народжує у адресата довіру до його слів. В інших жанрах оповідач може бути виражений імпліцитно. У цьому випадку він виконує технічну функцію зв'язку епізодів і вибору засобів викладу подій. Імпліцитно виражається оповідач і в текстах жанру комікс. Для коміксу також характерна багатоепізодичність при невеликому обсязі інформації.

Залежно від того, що саме розповідається, наративи розрізняють за таким типами біографічний, політичний, пригодницький, історичний, пропагандистський тощо. Залежно від розміру наративу та його впливу на світогляд розрізняють переднаративи, міні-наративи, метанаративи, стратегічні наративи і їх різновиди, між якими більше подібності, ніж розбіжностей. Взагалі наратив це своєрідна історія, але не одна-єдина і не просто розповідь. Наратив складається з великої кількості різноманітних історій, які учасники діалогу розповідають один одному, хоча мають на меті щось описати, пояснити, витлумачити, пожартувати чи

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

обуритись. Але все це має вигляд розгорнутих або згорнутих історій з певною досить складною структурою. Ці розповіді доповнюють одна одну, іноді навіть суперечать одна одній, але загалом дають картину цілей, як головних, так і другорядних, засобів їх досягнення, послідовності дій тощо.

У сучасних умовах, особливо з урахуванням протистояння російській агресії, коли війна набуває не просто характеру боротьби України за незалежність і справедливість, а характеру цивілізаційного протистояння демократій та диктатур, на перший план виходить протистояння метанаративів, стратегічних і ідеологічних наративів, які втілюють протилежні цінності і цілі. Це протистояння можна назвати війною наративів³⁵⁷.

Механізм повсякденної дії наративів включає багато процедур, серед них особливе значення мають фреймінг, праймінг, порядок денний. Хоча не вони визначають наративні цінності, які вже на той час сформовані, але їм належить визначна роль у пропаганді і розповсюдженні відповідних наративів через СМІ, блоги та інші комунікативні системи.

Фреймінг (frame – рамка) – це контекст, обрамлення, ґрунтовний неявний смисл деякої новини, коли вона ніби вставляється в рамку відповідного наративу, щоб аудиторія сприймала новину заданим чином. Звісно критично мислячий індивід, або людина, обізнана з такими речами, легко читає такий фреймінг і може вбачати в повідомленні зовсім інший смисл, але таких читачів, як правило, небагато, і фреймінг найчастіше досягає своєї мети. Так, коли на російських телеканалах чи у блогах розповсюджується, сміхотворна

³⁵⁷ Ожеван М.А. Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України // Стратегічні пріоритети, № 4 (41). URL: 2016. <https://ippi.org.ua/sites/default/files/ozevan.pdf>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

з точки зору здорового глузду, ідея про нациста Зеленського, більшість росіян в це вірять, бо такі ідеї вставляються в наративну рамку вимушених і справедливих воєнних дій проти зрадниці України, яку треба повернути назад до великої держави.

Праймінг (priming – окреслення пріоритетів) – це активація у цільовій аудиторії певних знань та стандартів світобачення і поведінки і загалом потрібної реакції на повідомлення. Відповідно спеціальна воєнна операція розглядається як необхідна, справедлива, своєчасна, бо в аудиторії активується засвоєні за багато років стереотипи про особливу місію Росії, про «вставання з колін», про захист російськомовного населення від нелегітимної української влади, про «ісконно» російські території тощо.

Встановлення «порядку денного» (agenda setting) – це відбір того, що і у якій формі має повідомлятися аудиторії, а що замовчуватися. Тому повідомлення про російські військові злочини, які набули величезного резонансу у світі, виглядають як «пропагандистська брехня нацистського режиму», а про інші військові злочини або, наприклад, про дійсні військові втрати не повідомляється нічого.

Війна наративів є багатогранним феноменом з використанням багатьох інформаційних структур, засобів, стратегій. Тут і протистояння загальних цінностей, і боротьба за відповідне висвітлення історії, сучасності і майбутнього, і протиборство ідеологій з відповідною організацією історичної пам'яті, і боротьба державних інтересів і цілей. Все це втілюється у відповідних протилежних метанаративах, стратегічних, ідеологічних, пропагандистських і інших наративах.

3.2.2. Наративи, історична пам'ять і загальнолюдські цінності.

3.2.2.1. Історична пам'ять як культурний феномен. Війна наративів обов'язково охоплює такий важливий феномен суспільної свідомості, як історична пам'ять. Питання історичної пам'яті актуальні в сучасній Україні³⁵⁸ і в зв'язку з проблемою формування української політичної нації, і в рамках процесу декомунізації, і в плані ліквідації білих плям вітчизняної історії³⁵⁹, і на шляху розкриття злочинів тоталітарного режиму, і особливо в умовах російської агресії.

Історична пам'ять багатогранний конструкт. Вона є в наявності як в індивідуальній свідомості, так і в суспільній, як в різних текстах, так і в речових об'єктах. Сформувавшись в ході соціалізації особистості на основі отриманої освіти і особистих вражень, історична пам'ять постійно підкріплюється новою інформацією та різними матеріальними пам'ятками, але також вона періодично, хоча і не часто, «перезавантажується» під впливом безлічі факторів. Перш за все, відбір того, що слід пам'ятати як історичні знакові події, виробляє сам індивід. Однак він схильний до впливу тих явних і неявних сил, які формують історичну пам'ять і через нього, і безпосередньо. Це і освіта, і література, і мистецтво, і ЗМІ, і політика, але, в першу чергу, ідеологія. Серед феноменів, що формують пам'ять, науці взагалі, і зокрема історичним та іншим соціально-гуманітарним дисциплінам, відводиться не виправдано мало місця. Як носії пам'яті, так і суб'єкти, що формують її, до науки вдаються нечасто. Тим більше, що в повсякденній свідомості історична пам'ять та історична

³⁵⁸ Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Вип. 2. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. 412 с.

³⁵⁹ Зашкільняк Л.О. Історична пам'ять та історіографія: методологічні аспекти взаємодії // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. Праць. Вип. 2. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. С. 218-233.

наука практично не розрізняються, через що, зокрема, користується популярністю безграмотне гасло «не можна переписувати історію!». Але ж історію доводиться і доповнювати і переписувати в зв'язку з виявленням нових документів або у зв'язку з виявленням помилок і прямого обману щодо історичного минулого.

Пам'ять часто розглядають як своєрідне дзеркало, в якому відображаються події, вчинки, думки людей давнього чи недавнього минулого. Так, Геродот на початку своєї «Історії» пише, що хоче описати події з їхніми причинами, тому йому цікаві описи очевидців або тлумачів як такі³⁶⁰. Його не цікавили ті питання, якими зараз переймаються науковці-гуманітарії та політики, а саме механізми формування пам'яті, її «правильність» чи «неправильність». Але якщо останні питання виникають, то очевидно, що історична пам'ять не завжди є (точніше завжди не є) адекватним дзеркалом історичної реальності. Крім того, розуміння пам'яті може передбачати її самостійну цінність. Тут головне питання: чим, ким і як вона наповнюється, що слід пам'ятати, а що забути.

Історична пам'ять вельми складне утворення і за змістом, і за походженням, і за функціями, і за призначенням. З одного боку вона відображає історичну реальність, але з іншого – штучно конструюється. Пам'ять має об'єктивну основу, оскільки говорить про реальні події, але включає суб'єктивні домисли, легенди, міфи. Вона спирається на достовірні, зафіксовані наукою свідчення, але також і на сумнівні, а то й вигадані або сфальсифіковані дані. Історична пам'ять включає раціональні аргументи і висновки, але при цьому емоційно забарвлена, через що обговорення окремих проблем надзвичайно болісне. Вона включає предмети

³⁶⁰ Геродот. Історії в дев'яти книгах. Київ. Наукова думка. 1993. 573 с.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

гордості, але нерідко і сорому. Пам'ять включає все важливе, але при цьому ретельно відібране, через що багато з важливого виявляється забутим. Вона відображає масову свідомість, але також є плід творчості теоретиків. Пам'ять включає цінності, але також і нейтральні наукові факти, містить загальнолюдські цінності, але також і цінності вузькогрупові. Пам'ять у чомусь консолідує суспільство, а в чомусь роз'єднує його. Вона включає звичайний досвід, але також і складну рефлексію.

Носієм історичної пам'яті є індивіди, що входять в певне співтовариство людей: людство, етнос, народ, націю, певну соціальну групу типу каст, класу, професії та ін. В кожному з цих входжень індивіди пам'ятають приблизно одне й те саме, що дозволяє здійснювати відповідну ідентифікацію. У цьому сенсі історична пам'ять виконує важливу функцію. Вона дозволяє особистості вирішити проблему ідентичності, а багатьом соціальним утворенням вирішити проблему легітимності.

3.2.2.2. Наративна організація історичної пам'яті. Ідеологія і наука. Історична пам'ять результат наукових досліджень, але також і плід зусиль ідеологів³⁶¹. Ці два підходи можуть збігатися, що зазвичай буває в тоталітарному чи авторитарному суспільстві, де науковці-історики, і не тільки вони, виконують ідеологічну роботу. Але, в принципі, зазначені підходи виконують різні завдання³⁶².

³⁶¹ Афанасьєв О., Василенко І. Історична пам'ять: наука та ідеологія // Філософія та гуманізм. Наукове видання. Вип 6. Одеса: ОНПУ, 2017. С.11-19.

³⁶² Megill A. Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice. Chicago: University of Chicago Press, 2007a. 304 p.

Відбір того, що підлягає запам'ятовуванню і увічненню в текстових і речових формах, проводиться різними соціальними утвореннями, здатними представляти ключові смисли історичної пам'яті. Серед них системи освіти і виховання: від шкільних підручників до музеїв і топоніміки, художня література і мистецтво, в тому числі народна творчість в найширшому сенсі слова: від билинних пісень до побутових виробів. У ці утворення визначальним, але не рівноцінним способом вписуються ідеологія і наука. Зокрема, ідеологія поставляє певні цінності і відповідає за їхнє осмислення і пропаганду, наука постачає історичні факти і відповідає за їхнє пояснення з допомогою теорій.

Добре, якщо ціннісні установки ідеології мають загальнолюдський, гуманістичний зміст. Вони включають уроки минулого, які не повинні бути забуті, форми поваги до історичних діячів і їх загальнолюдських здобутках, що передбачає відносно нейтральне і спокійне емоційне ставлення. Але є там цінності більш емоційно навантажені, що включають способи засудження злочинів проти людяності, форми скорботи і шанування загиблих, способи шанування і звеличення борців зі злом, несправедливістю. Є й цінності, що зачіпають етнічні, національні, станові, групові інтереси, пофарбовані сильним емоційним зарядом. Вони стають способом самоповаги, а то і звеличення, особливої гордості, і нерідко фокусом пошуку ідентичності. Таким чином, історична пам'ять включає ті чи інші цінності і ціннісні орієнтири, що забезпечує їм величезне виховне значення. Такими феноменами стали Голокост, Голодомор, Перемога над фашизмом та ін. Але нерідко, цінності, що визначають те, що називають історичною пам'яттю людства або народу, висловлюють вузьконаціональні або взагалі вузькогрупові інтереси, що

не збігаються з загальнолюдськими цінностями і навіть протистоять їм. Тоді за історичну пам'ять ідеологія видає сконструйований міф, не тільки далекий від реальності, а й часом шкідливий в тому числі і для самих носіїв даного міфу. Така міфологію дуже притаманна російській історії. Прикладом може служити міф про миролюбну зовнішню політику, хоча остання завжди була агресивною. Російська держава на протязі всієї своєї історії намагалася загарбати чужі землі, коли мала для цього ресурси. А російський солдат при цьому виявляється не завойовником, а «освободителем». Можна згадати міф про Севастополь, «непрístupний для ворогів», хоча насправді його захоплювали не раз.

На відміну від науки, яка прагне до об'єктивності і тому до повноти охоплення свідочств, якщо тоталітарна держава цьому не чинить перепони, ідеологія завжди вибіркова і співвідносить пам'ять із забуттям. Забуванню підлягає те, що не відповідає ідеологічним міркуванням. Наприклад, вина влади або всього народу, якщо і запам'ятовується, то оголошується непорозумінням, трагічною індивідуальною чи колективною помилкою і часто виправдовується обставинами. Так Голодомор на теренах Радянського Союзу, який був в кількох регіонах, зображується як трагічна помилка. Головна вина, як правило, покладається на інших: сусідів, ворогів, поневолювачів і ін. «Загальний» досвід зазвичай героїзується. У рідкісних випадках історична пам'ять включає в себе усвідомлення злочинності чи сорому, або провини, але це відбувається в демократичному суспільстві, як наприклад, визнання вини німецьким народом за фашистські злочини.

Формування і функціонування історичної пам'яті протікає, в основному, досить спокійно через сталі, сформовані соціальні структури, форми, методи. У такий спокійний час індивіди і соціальні групи швидше об'єкти,

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

ніж суб'єкти історичної пам'яті, оскільки засвоюють «пам'ятні» речі, осмислюючи, а не переосмислюючи їх. Індивідуальний досвід, що осідає в пам'яті індивідів, найчастіше підпорядкований спільній історичній пам'яті або окремим її фрагментам, через що люди дуже часто, якщо не завжди, пам'ятають не те, що пережили, а те, що з цього приводу чули, читали, бачили в телевізорі і кіно. Але періодично в соціумі в результаті революцій, війн чи інших радикальних соціально-політичних перетворень потрібне термінове «перезавантаження» історичної пам'яті. Це відбувається з різних причин. Одна з них, мабуть, головна, полягає в тому, щоб пристосувати історичну пам'ять до вирішення нових завдань: від нової ідентичності до нової легітимності. Тут вирішальна роль належить ідеології, яка висуває нові ідеї і через державно-політичні структури проводить їх в історичну пам'ять. Наприклад, в шкільні програми вводяться нові теми, в літературу нові герої, в топоніміку нові імена. Якись індивіди або групи деякий час пручаються, але зазвичай безуспішно. Той факт, що старше покоління, носій колишньої історичної пам'яті, не відразу перебудовується, практично нічого не означає. Нове бачення історії в суспільній свідомості починає переважати досить швидко. І якщо хтось за звичкою називає вулиці по-старому, це аж ніяк не є свідченням протестних настроїв. Смішно виглядали потуги деяких політиків в незалежній Україні обґрунтувати ностальгію населення за Радянським Союзом тим, що багато громадян гривню називали рублем. Зараз під час війни з огляду на російську агресію і злочини, у багатьох людей відбувається своєрідне перевантаження індивідуальної історичної пам'яті, сформованої не тільки за радянських часів, але і в пострадянський період як результат кремлівської міфології про братні народи чи «русский мир».

3.2.2.3. Історична пам'ять і свідчення очевидців. В історичній пам'яті, ідеології та історичній науці є спільні джерела, це насамперед свідчення очевидців. Вони являють собою надзвичайно цінний матеріал. Можна, ймовірно, навіть стверджувати, що без свідчень очевидців не може бути ні історичної пам'яті, ні історичної науки. І все ж досить надійними такі свідчення назвати не можна. Коли свідки-очевидці ще живі, їхні спогади та коментарі вирізняються високою емоційною насиченістю та вибірковістю, особливо щодо недавнього минулого. Коли минає відносно багато часу, свідки часто пам'ятають не стільки те, що бачили й пережили, скільки те, що вони читали й чули про події, свідками й учасниками яких вони були. А після смерті безпосередніх свідків їхні спогади і свідчення емоційно «вивітрюються» і тьмяніють, часом переінтерпретуються, та й просто поступово забуваються. Тому сучасні дослідники намагаються задокументувати свідчення не тільки письмово, а й візуально, щоб зберегти в пам'яті емоційне напруження подібних свідчень.

Однак емоції не найкращий супутник історичних свідчень. Відомо, що деякі воєнні злочинці або підозрювані у злочинах уникали покарань через виявлене під час судових розглядів невміння свідків перевести емоції в раціональну форму вираження. Крім того, нерідко виявлялися протиріччя в показаннях очевидців через вибірковість пам'яті, особливо емоційно забарвленої. Нерідко пам'ять очевидців виявилася схильною до пізніших вражень, що істотно спотворювало свідчення. А деякі історичні теми і свідчення набувають сакрального характеру, що важливо для історичної пам'яті, але заважають неупередженому дослідженню.

Сказане аж ніяк не означає, що свідчення слід ігнорувати. Навпаки, їх потрібно збирати і зберігати. Але, по-перше, до них потрібен науковий, а не ідеологічний підхід, правильно підібрана методологія та методика. Так, злочини російських воєн потрібно збирати і документувати. Важливо також, щоб вони були досліджені фахівцями і набули доказову базу, аби у міжнародних судах адвокати не відвели звинувачення як упереджені чи необґрунтовані. Злочинці повинні бути не просто емоційно і морально осуджені, а покарані відповідно до міжнародних правових норм.

Слід також розуміти різну роль свідчень для історичної пам'яті та історичної науки. Ще І-Г. Дройзен, один із засновників історичної наукової методології, розрізняв історичні сліди та джерела³⁶³. Історичне джерело іноді називають навмисним свідченням, оскільки воно, як правило, здійснене якимось автором, який прагнув донести до нащадків події свого часу. Часто це чесні спроби об'єктивно описати певні події. Але подібні описи містять авторську інтерпретацію, іноді явну, а часом неявну, неочевидну для самого автора. Тому надійність джерела як свідчення події невисока. Науковий інтерес радше становить саме інтерпретація, але не як свідчення істинності, а як свідчення вираження певних уявлень.

Надійнішими є історичні сліди, які іноді називають ненавмисними свідченнями. Такі сліди залишені людьми без «історичного наміру», вони вписані в культурно-історичний контекст, є частиною історичної реальності, і є дуже цінними для дослідника через об'єктивність, бо сучасники не дають їм оцінку. Скажімо, якщо «Слово о полку Ігоревім» належить до джерел, до яких слід віднести і літописи, і навіть значну частину

³⁶³ Droysen JG Historik. (1937) Vorlesungen über Encyklopädie und Methodologie der Geschichte. München: Oldenbourg., 543p.

історичних хронік, незважаючи на їхню задекларовану об'єктивність і незалежність, то до слідів відносять записи на глиняних табличках, бересті тощо, які містять повсякденні відомості. Зрозуміло, і вони мають перевірятися ще раз і не можуть бути автоматично віднесені до незаперечних абсолютних фактів. Якщо вчений використовує подібний запис про ціни на продукти, який багато століть тому слуга склав для пана, то необхідно переконатися, що слуга був чесним і не збирався ошукати господаря «приписками». Отже, з такого свідчення, яке, попри можливий навмисний обман, є історично ненавмисним, виводити реальні ціни на продукти того часу автоматично не можна. Аналогічно, звіти та інші документи радянських партійних і державних органів, що зберігаються в архівах, можуть бути надійними свідоцтвами в багатьох відношеннях, але не щодо точного відображення суті цих звітів, бо значно викривляли реальність. Незважаючи на всілякі варіанти та застереження, перевага слідів перед джерелами для науки очевидна. Тому, хоча і те, і інше використовується дослідниками, історична пам'ять віддає перевагу джерелам, а історична наука – слідам.

3.2.2.4. Наукові та ідеологічні чинники історичної пам'яті. Історична наука не є монолітною. У ній наявні щонайменше дві фундаментальні парадигми. Перша співвідносить історичне знання з виховними цілями, які зумовлені ідейними та політичними орієнтирами. У цьому разі, навіть за прагнення до неупередженості, нерідко переважає суб'єктивність інтерпретацій і відхід від об'єктивності. Саме ця парадигма вимагає від історика зберігати і поповнювати історичну пам'ять. Відомо, що аж до XIX століття історичні праці передбачали обов'язкове використання художнього виразного стилю, що безпосередньо

співвідносився з ідейно-виховним чинником. У цьому сенсі навіть батька історії Геродота можна віднести до письменників. Його «Історія» містить розповіді про царів і героїв, звичаї та звичаї, перемішані з дивовижними пригодами й різноманітними прикметами, тому не випадково вважається першим прозовим твором європейської цивілізації. Навіть у працях найбільших німецьких істориків ХІХ ст. Л. фон Ранке та І. Г. Дройзена, які багато зробили для утвердження наукових критеріїв в історичному знанні, для становлення наукового підходу в історії (тобто для утвердження другої парадигми) історія не стільки знання про деякий об'єкт, скільки засіб самопізнання і розвитку особистості.

З розвитком історичної науки її завдання починають істотно відрізнятися від завдань історичної пам'яті, вона перестає обслуговувати історичну пам'ять і нерідко вступає з нею в протиріччя, що характерно для другої парадигми.

Друга парадигма історичної науки сформульована позитивістські орієнтованими дослідниками. Хоча окремі її елементи, наприклад, ідея причинно-наслідкових закономірностей і детермінізму в історії, виникли раніше, проте завдяки позитивістам утвердився усвідомлена і всеосяжна відмова від ідейно-політичної, націоналістичної, партійної упередженості. При цьому історик може бути і патріотом, і прихильником політичних доктрин, але не на шкоду науково орієнтованій історії.

Частіше обидві парадигми уживаються, як це має місце в демократичних країнах, але все ж таки пріоритет має науковий підхід. Хоча його розуміють по-різному: від кількісної історії до мікроісторії³⁶⁴, але ідейно-політична упередженість першої парадигми не вітається.

³⁶⁴ Афанасьєв А. І. Гуманітарне знання і гуманітарні науки. Одеса: Бахва, 2013. 288 с., с.173-183.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Вірно зауважив А. Мегілл: «історія потребує пам'яті, але не повинна йти за пам'яттю»³⁶⁵.

Очевидно, що в формуванні історичної пам'яті величезна роль належить науці, зокрема історичним дисциплінам, етнографії, культурології та іншим. Вони виявляють ті чи інші факти, будують пояснювальні теорії, здійснюють популяризацію складних наукових побудов. Через навчальну та популярну літературу, ЗМІ та інші інформаційні канали наукові знання, часом спрощуючись і спотворюючись, входять в повсякденну і теоретичну свідомість і осідають в історичній пам'яті. Паралельно науці існують, розвиваються і поширюються навколонукові уявлення, що поставляються любителями і поганими професіоналами, які вже істотно спотворюють наукові уявлення, але які користуються великим впливом в силу простоти для розуміння, цікавого викладу або оригінального бачення історичних епізодів.

Позанаукові ідеї також сприймаються масовою свідомістю і впроваджуються в історичну пам'ять у вигляді всіляких міфів. Втім, багато міфів виникають «між рядків» наукової літератури, особливо, якщо вона переслідує, здавалося б, високі цілі виховання благородства, волелюбності, патріотизму та інших достоїнств на історичних прикладах. Сказане не означає, що потрібно викорінювати історичні міфи. Навпаки, важливо підкреслити їх реальне виховне, естетичне, моральне та інше значення. Однак, освічена людина зобов'язана розрізняти міф і реальність і не повинна жити всередині міфу. Важливо також не допустити, щоб міфотворчість стала державною політикою, як це сталося в сучасній Росії. Там реалізується міфологічний наратив

³⁶⁵ Megill A. Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice. Chicago: University of Chicago Press, 2007a. 304 p. p.166.

великого минулого як мета або модель майбутнього. Тому кажуть, що Росія живе лицем назад.

Якщо не дуже освічені люди довірливо засвоюють красиві історичні міфи та фантазії, які дозволяють пишатися своїми предками, то на інтелектуалів часто діють метамодерністські ідеї, які стверджують, що адекватне пізнання історичного минулого досягається не на шляхах історичної науки, а в рамках інтуїтивного поетичного мислення з його асоціативністю, образністю, метафоричністю, міфологічністю^{366 367}.

Неадекватність і навіть небезпеку міфу деякі дослідники бачать в його невірному відображенні дійсності, визначаючи його як брехню чи оману. І все ж міф не є неправдою або є не зовсім неправдою чи брехнею. Брехня є навмисний обман, приховування істини. А міф є некритична віра в деякі символи і наративи, що наділяються статусом реальності при незнанні справжнього стану справ або при відсутності істинного знання взагалі. Брехня тут підключається зацікавленими особами, коли вони приховують істину або оголошують істину брехнею, а міф істиною, причому самі зазвичай в це вірять.

Вирішальне значення в формуванні, і особливо в «перезавантаженні» історичної пам'яті крім науки має ідеологія. Висловлюючи інтереси еліти, що прийшла до влади, або перетворювачів-реформаторів, ідеологія являє приватний інтерес як загальнозначущий: загальнолюдський, загальнонаціональний тощо. Цьому служать відповідні цінності, взяті на озброєння з

³⁶⁶ Афанасьєв О., Василенко І. Мінливості долі метанаративу// Докса. Збірник наукових праць з (2022) філософії та філології. Вип.1(37). Сковородіана: мандри філософування. Одеса: Акваторія, С. 83-92.

³⁶⁷ Афанасьєв О., Василенко І.Л. (2022) Метамодерн і метанаративи: нові старі цінності // Філософія та гуманізм. Вип.2(16) С.4-10.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

загальнолюдського або національного арсеналу, або спеціально придумані. Вони мають зазвичай дуже серйозне теоретичне обґрунтування, що в цілому не дивно, оскільки ідеологія є частина саме теоретичної свідомості. З цією метою створюються нові або використовуються наявні політичні, юридичні, моральні і навіть естетичні теорії, нерідко і філософські доктрини, використовуються економічне обґрунтування та ін. Виникає ілюзія науковості такої ідеології, і показати її ненауковість в якихось деталях неймовірно важко, а для загального спростування потрібен тривалий час³⁶⁸.

Такою, зокрема, була марксистська ідеологія, яка проголошувала красиві загальнолюдські ідеї народного щастя, свободи, прогресу, розвитку особистості тощо. Хоча марксизм, використовуючи найкращі досягнення філософської та наукової думки тієї епохи, намагався бути науковою теорією, він залишався насамперед ідеологією, пронизаною історизмом (Поппер), як певною упередженістю. Відвернемося від того, що саме хотів створити К. Маркс, а він, схоже, не збирався будувати ідеологічну і навіть філософську систему, вважаючи, що його концепція знайде себе в окремих науках. Будемо мати на увазі те, що вийшло. А вийшла саме ідеологія, тобто, за висловом самого Маркса в «Німецькій ідеології» перекручена, помилкова, ілюзорна свідомість. І в марксистсько-ленінському варіанті вона розвивалася саме як ідеологія із залученням міфів, наративів і метанаративів, хоча витрачалася чимало сил, щоб довести її науковість. Трагізм радянського періоду нашої історії є наочна демонстрація того, що може статися, коли ідеологія підпорядковує собі науку.

³⁶⁸Афанасьєв О., Василенко І. (2017) Науковість та ідеологічність у феномені історичної пам'яті // Філософія та гуманізм. Наукове видання. Вип 6. Одеса: ОНПУ. С.12-22.

Природно, це лише один штрих нашої історії, але він – значимий.

Зараз вже очевидно, що небезпека ідеології зростає багаторазово в тоталітарному або авторитарному суспільстві, коли вона стає панівною. Її небезпека не завжди відчувається індивідуальною і масовою свідомістю завдяки численним міфам, особливо історичним, які розцвітають пишним цвітом в таких сприятливих умовах. Тоді вся історична пам'ять може перетворитися в один всеосяжний міф.

Наукова ідеологія неможлива за визначенням. Ідеологія завжди є вираз того чи іншого інтересу, а наука повинна бути незацікавленою, неупередженою, об'єктивною. Якщо наука не об'єктивна, це вже не наука. Навіть якщо ідеологія переслідує благі цілі, вона повинна контролюватися наукою, інакше неминучі неадекватні, зацікавлені інтерпретації, які часом не відрізняються від фальсифікацій.

Актуально в цьому відношенні вислів видатного вченого, теоретика історії, фахівця з історичної пам'яті А. Мегілла: «Одна з функцій історичної професії полягає в тому, що вона завжди повинна опиратися політичній миттєвості і досліджувати минуле з обережністю і ретельністю, не звертаючи уваги на можливі наслідки»³⁶⁹. Зрозуміло, це ідеал, який в розвиненій демократичній країні став науковою нормою. Безумовно треба враховувати фактор війни, зокрема інформаційної війни, коли важко зберегти об'єктивність. Важливо й те, що дуже мало людей, особливо в політиці, які розуміють ілюзорність, слабкі місця і потенційні небезпеки будь-якої ідеології, а не тільки войовничої і тоталітарної. Тому ідеал наукової об'єктивності набуває величезного

³⁶⁹ Megill A. Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice. Chicago: University of Chicago Press, 2007a. p. 103.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

значення. Ідеали науковості, які досить добре вивчені³⁷⁰, необхідно пропагувати не тільки серед гуманітаріїв, а й серед ідеологів і політиків, які приймають рішення, зокрема, в сфері історичної пам'яті. Хоча без ідеології немає сучасного суспільства, однак ідеологія не повинна превалювати над наукою. Більш того, саме наукове співтовариство об'єктивно і неупереджено зобов'язане контролювати ідеологічну діяльність.

Перед українськими гуманітаріями стоять дві важливі задачі: перезавантажити українську історичну пам'ять на засадах науки і загальнолюдських цінностей і розвінчати російську історичну пам'ять як великодержавну, шовіністичну, рашистську, яка суперечить нормам науковості і гуманістичним ідеалам.

3.2.3. Метанаративи і сучасні стратегічні наративи.

3.2.3.1. Метанаративи і їхня роль в розумінні реальності. В історичній пам'яті так чи інакше представлені метанаративи і стратегічні наративи, які особливо чітко викрісталізуються під час війни.

Метанаративом слід вважати деяку розповідь (історію), що представляє схему історичних подій, вибудовану відповідно до явно (іноді й неявно) прийнятих загальних цінностей, загальнолюдських, національних, групових. Відповідно метанаратив буде загальноновизнаним для тих, хто поділяє відповідні цінності. В іншому разі буде стільки метанаративів, скільки систем цінностей є в наявності та вдасться ще вигадати.

Якщо відволіктися від ціннісних орієнтацій, які проблематично привести до єдиного знаменника, то виникає проблема єдиної мови опису реальності, яку

³⁷⁰ Афанасьєв А. І. (2013) Гуманітарне знання і гуманітарні науки. Одеса: Бахва, с.173-183.

активно обговорювали в неопозитивізмі та постпозитивізмі. Переважнішою видається позиція, що передбачає можливість різних способів описів^{371 372}, оскільки більше корелює з реальним функціонуванням метанаративів. Щоправда, наслідком такого підходу буде визнання абсолютного плюралізму описів і відповідно небажаного в науці релятивізму. Але якщо врахувати реальне життя метанаративів, особливо ідеологічно забарвлених, то доводиться констатувати їхню розбіжність, а то й протилежність, що часто спричиняє протилежне бачення дійсності, історії, майбутнього, а також відповідні різноспрямовані політичні доктрини й дії, трагічні непорозуміння, які призводять до конфліктів, зокрема й воєнних.

Критика Просвітницьких раціональних метанаративів епохи модерну з боку постмодерну³⁷³, що мала зовсім недавно ледь не загальне схвалення, змінилася на початку ХХІ століття більш обережним ставленням до модерну в особі теоретиків і практиків мистецтва, особливо живопису і літератури, які зараховують себе до метамодерну, і навіть інтересом, і можна сказати спробою повернення, до відкинутих постмодернізмом метанаративів³⁷⁴. Це означає непереборність в людському ставленні до світу не тільки метанаративів узагалі, але саме метанаративів модерну.

Опис і пояснення реальності у всіх видах наративів завжди явно чи неявно мають на увазі певні

³⁷¹ White H. (2010) *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory, 1957-2007*. Baltivjre/ Ed. Robert Doran. 388p.

³⁷² Ankersmit F. *From Narrative to Experience // Rethinking History*. 2009. No. 2. P.10-107.

³⁷³ Лютар Ж.-Ф. (2010) Стан постмодерну. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lyotard_Jean-Francois/Sytuatsia_postmodernu/

³⁷⁴ Vermeulen T., van den Akker R. (2010) Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. Vol. 2. P. 1–14.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

метанаративи з їхніми найвищими цінностями. Метанаративи виступають своєрідним фундаментом, засобом обґрунтування інших наративів і загалом обґрунтування певного порядку світу і суспільства в уяві людини.

Сучасна науково-технічна цивілізація знайшла своє обґрунтування ще у метанаративах Нового часу, необачно розвінчаних постмодерном, але без яких людство виявляється не дуже людським. Справді, певні метанаративи модерну акумулюють у собі найвищі цінності: гуманізм, істину, добро, красу та інші загальнолюдські цивілізаційні ідеали. Вони фіксують не те, що змінюється, а те, що зберігається і сприяє збереженню, і в цьому сенсі вічне і загальне, що спрямовує людство до вищих розумних цілей. По суті, саме ці метанаративи сприяють виживанню, існуванню, розвитку людства.

Метанаративи значною мірою створені штучно, раціонально, всупереч тваринній, щоб не сказати звіринній, сутності людини, яка здатна занепасти людство своїми деструктивними проявами. Своє втілення вони якраз і знайшли в ідеалах Просвітництва, у проекті модерну, хоча, зрозуміло, витоки простежуються і в давніх міфах, і в ідеалах античності та Відродження, і в моральних нормах християнства, буддизму, ісламу та інших релігій. Нас не повинна бентежити деяка штучність, надуманість, літературність метанаративів, яка виявляється і у відборі та впорядковуванні лише деяких цінностей, і в їхній спрямованості до свідомо відібраних цілей, і в їхній сюжетній побудові, і в інших проявах наративності. Це невід'ємні властивості нашого розуміння навколишнього світу і себе. Навіть об'єктивні наукові знання, покликані вийти на ненаративний рівень, зрештою, вписуються в наративні структури, а не навпаки. Зазвичай

метанаративи, як і всі і наративи, набувають згорнутого характеру, ущільнюючись у ціннісних категоріях і розгортаючись в літературних творах, філософських і релігійних концепціях, мистецьких творіннях, в науці, особливо в історії, в освіті і комунікаційних проявах.

Оскільки держава має великі важелі впливу, від законодавства до пропаганди, особливо в тоталітарному або авторитарному суспільстві, вона може підкоряти собі національні і культурні цінності, навіть видавати свої вузько-групові інтереси за загальнонаціональні або навіть загальнолюдські. Але це можливо тільки тоді, коли пропаганда добре узгоджується з відповідною художньою літературою, живописом, музикою, театром, архітектурою, філософією і зокрема з наукою, особливо історією, літературознавством. Тут навіть діють не стільки владні вказівки і законодавство, скільки створені владою особливі соціально-психологічні умови, виражені у відповідних наративах. В цих умовах саме потрібні і відповідні ним індивіди виявляються, визнаються, роблять політичну чи творчу кар'єру, і їхня творчість розвивається і розгортається, знаходячи широку підтримку і значний вплив. Так закріплюється той культурний контекст, який М.Фуко назвав дискурсом³⁷⁵. Дискурс є чимось набагато більшим, ніж просто текст або промова, або міркування з наративною структурою. Радше, це є метанаратив з розгалуженою низкою різних наративів разом із тією соціальною та культурною практикою, до якої вони належать. В цьому дискурсі формуються відповідні владні і творчі еліти.

Вказаний дискурс і його наративи майже не рефлексуються, бо є засобом життя для більшості людей, тобто є їхньою реальністю. Побачити її з іншого боку можуть лише індивіди, здатні до глибокої рефлексії, або

³⁷⁵ Фуко М. (2003) Археологія знання. Київ. Основи. 326 с.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

особи, знайомі з перевагами інших культурних контекстів. Саме тому люди часто не бачать, здавалось би, очевидного. Це породжує трагічні ситуації непорозуміння, яких так багато в сучасних подіях.

Так і трапилось, що Просвітницькі метанаративи реалізувались не тільки в загальнолюдські, демократичні ідеали і державоутворення, а також і в тоталітарні, фашистські, марксистські, рашистські світогляди і практики з відповідними стратегічними наративами. Якщо до цього додати ще й глобальні проблеми, викликані розвитком науково-технічної цивілізації, яка також є наслідком проекту модерну, то поява постмодерну з його тотальною іронією щодо цього проекту і загалом до науки, розуму, прогресу, видається закономірною.

Як підкреслював Ліотар³⁷⁶, постмодерн констатував недовіру щодо метанаративів, розчарування в них. Метанаративне обґрунтування перестало бути переконливим. Відповідно ідеали прогресу, звільнення особистості, об'єктивного істинного знання, загального щастя, розуму і справедливості зазнали іронічного переосмислення. Таким чином постмодерн проголосив начебто відмову від цінностей. Точності заради відзначимо, що від цінностей відмовитися неможливо, вони є основою будь-якого ставлення людини до чого завгодно, хоча нерідко неусвідомленою. Тому постмодерн швидше відкидав цінності модерну, зводячи свої ідеї, наприклад, жорстоку іронію, сарказм, цинізм, деконструкцію у найвищу цінність. До речі, деконструкція постмодерну може закінчуватися руйнуванням, але може призвести і до творення. Переконливим прикладом останнього служить «Ім'я

³⁷⁶ Ліотар Ж.-Ф. (2010) Стан постмодерну. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lyotard_Jean-Francois/Sytuatsia_postmodernu/

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

трянди» У.Еко, яка є деконструкцією класичного детективу, що призвела до шедевру³⁷⁷.

Загалом поступово стає зрозуміло, що без метанаративів як фундаментального обґрунтування вищих цілей і загалом людської діяльності, особливо подолання цивілізаційних викликів, людству не обійтись.

3.2.3.2. Стратегічні наративи і їхні різновиди. В сучасних умовах метанаративи тісно переплітаються зі стратегічними наративами, які віддзеркалюють національні і державні інтереси^{378 379}.

Своє втілення метанаративи набувають і в політичних доктринах, де за допомогою ідеології певним чином трактують метанаративи у вигідному для певних кіл і верств світлі. Так виникають дуже несхожі між собою стратегічні метанаративи, хоча так чи інакше всі вони оперують поняттями людяності, прогресу, розуму, щастя тощо.

Стратегічним наративом загалом вважають загальнодержавні цілі, засоби їхнього досягнення, відповідні моральні, історичні економічні і інші аргументи, які пов'язані між собою у певну розгорнуту розповідь, що і робить усе це наративом. Вони також набувають вид лозунгів, символів, програм тощо, де можна вгледіти прихований, згорнутий наратив.

³⁷⁷ Еко У. (2018) Ім'я Рози. Харків. Фоліо. 508 с.

³⁷⁸ Афанасьєв О., Василенко І. (2023) Стратегічні наративи в загальнолюдському виміру. III Верниківські читання (2023): Матеріали Наукових читань пам'яті Марата Верникова / відп. ред. В. Л. Левченко. Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. С.5-8.

³⁷⁹ Афанасьєв О., Василенко І. (2022) Мінливості долі метанаративу // Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. Вип.1(37). Сковородіана: мандри філософування. Одеса: Акваторія, С 83-92.

Звісно, стратегічні наративи тісно пов'язані з загальнонаціональними і культурними наративами, оскільки політичні складові завжди вбудовані в культурні структури. Стратегічні наративи можуть бути головними в культурі певного народу, особливо у той час, коли він прагне національного становлення, державного суверенітету, незалежності, і за це точиться боротьба. Тоді цей наратив обслуговує і філософія, і художня література, і музика, і живопис, і інші види культурної діяльності, іноді навіть і релігія. Тоді стратегічний наратив виконує функцію метанаративу. Але подібне відношення не є загальним і обов'язковим. Коли державні стратегічні цілі загалом досягнені, політика не потребує національної і культурної консолідації навколо себе. Тоді культурні наративи можуть бути незалежними, орієнтуючись на «власні», або більш загальні цілі і потреби: свободу творчості, методи і засоби реалізації творчого потенціалу, екологічні чи інші загальнолюдські або особистісні цінності тощо.

В культурному контексті можуть виникати наративи, які відрізняються від державних і навіть протистоять їм, особливо коли більш-менш значна частина суспільства дотримується зовсім іншого наративу, протилежного задекларованого державою, наприклад дисидентського. Звісно і державні стратегічні наративи можуть відрізнитись від національних і культурних наративів, суперечити їм, хоча загалом потребують узгодження.

Стратегічні наративи можна поділити на два типи.

Перший тип стратегічного наративу орієнтується перш за все на загальнолюдські інтереси і цінності: права і свободи людини, демократичні ідеали, принцип гуманізму, серед яких право на мир тощо. Вони фіксують те, що сприяє збереженню людства і людяності, і в цьому

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

сенсі вічне і загальне, що спрямовує людство до вищих розумних цілей. Такі стратегічні наративи є загальнолюдськими метанаративами.

Другий тип стратегічного наративу орієнтується на вузькогрупові, вузькодержавні інтереси, які суперечать інтересам інших держав і, що особливо важливо, загальнолюдським інтересам. Цей тип стратегічних наративів потребує особливої ідеології для свого обґрунтування. Значне місце там посідають псевдоісторичні метанаративи, пронизані сучасними міфами.

Міфотворчість в ідеологічній площині вельми ефективна. Красиві абстрактні поняття персоніфікуються на звичайних людях і подіях або, навпаки, останнім надається особливий сакральний чи негативний зміст. Усе це надзвичайно небезпечно, оскільки занурює людину у вигаданий нереальний фантастичний світ, через що реальність викликає недовіру та неприйняття. Міфологічні образи сприймаються як реальність, і зазвичай у них вірять не лише пересічні люди, а й самі творці міфів. Міфотворчість дає змогу подати приватний інтерес деякого владного угруповання як загальнозначущий: загальнонаціональний або навіть загальнолюдський. Цьому слугують відповідні цінності, взяті на озброєння із загальнолюдського чи національного арсеналу минулого, або спеціально вигадані. Зазвичай вони неспроможні з наукового погляду, часто сміховинні, але сприймаються всерйоз багатьма людьми з різних причин. Серед них і погана поінформованість, і брак знань, і соціально-психологічні комплекси, і загальнокультурна розповсюдженість міфів через літературу, кіно, патріотичні пісні тощо. Ідеологічні наративи мають часом серйозне теоретичне обґрунтування, як, скажімо, в марксизмі. Виникає ілюзія науковості таких наративів і

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

вони легко засвоюються навіть освіченими людьми, а в спрощеному вигляді значною частиною населення, причому не тільки через ідеологічні канали, а й через освітні структури, літературу та мистецтво, повсякденні практики.

Нині вже очевидно, що небезпека ідеологічних наративів і побудованих на них стратегічних наративів зростає багаторазово в тоталітарному або авторитарному суспільстві, коли вони проголошуються істинним знанням і стають основою політики та взагалі ставлення людей до того, що відбувається. Ця небезпека не завжди відчувається індивідуальною і масовою свідомістю завдяки численным міфам, особливо історичним, що розквітають пишним цвітом за умов, коли інші думки заборонені або витісняються з фокусу суспільної уваги.

Зрозуміло, непросто в кожному конкретному випадку визначити детальні критерії вибору і розмежування потрібних і непотрібних, правильних і неправильних наративів, метанаративів, стратегічних наративів. Однак загальний, принциповий, вихідний критерій очевидний. Це загальнолюдські цінності, а не цінності окремих груп або маргінальних ідеологій. Метанаративи епохи Розуму і Просвітництва витримали випробування часом. Незважаючи на суттєві спотворення у стратегічних наративах різних ідеологій та спроби загального заперечення в постмодернізмі, вони демонструють життєздатність як способи обґрунтування загальнолюдських ідеалів, збереження людяності та виживання людства.

3.2.3.3. Антицивілізаційна сутність рашистських наративів. Важливо розрізняти стратегічні російські наративи і тактичні, або пропагандистські. Звичайно, вони загалом узгоджені, і пропаганда використовує також і стратегічні наративи,

але перші і другі мають значні особливості, зокрема глибину і тривалість впливу. Не претендуючи на вичерпний список, проаналізуємо деякі з них, зокрема, наративи, які мають стратегічний характер для імперської російської державності, особливо для сучасного політичного режиму в Росії.

Перший стратегічний наратив: Росія – оплот істинної духовності, на противагу Заходу. Захід тут вимальовується різними фарбами, в залежності від контексту, адресної аудиторії, рівня аргументації тощо. Наприклад, він описується більш-менш нейтральними ціннісними категоріями, як меркантильний, споживчий, приземлений, практичний. Або характеризується більш вразливими поняттями, як загниваючий і в економіці, і в політиці, і в мистецтві. В обох випадках він начебто втратив духовність, високі ідеали. А Росія завжди їх дотримувалася і зберігала. На підтвердження використовуються різноманітні відсилки: від тези «Москва – третій Рим», де вказується, що саме Московія наслідує і зберігає християнські ідеали і цінності, або тріади «самодержавство, православ'я, народність» про особливе духовне єднання, до філософських творів М.Бердяєва і інших видатних діячів російської культури. З цим пов'язані і сучасні тези про відстоювання традиційних цінностей на противагу західному руйнуванню традиційної сім'ї завдяки різноманітним правам типу рівності жінок або статевих орієнтацій. Президент Путін якимось заявив, що Захід скасовує поняття «батько і мати», замінюючи його поняттям «батько 1 і 2», що Росію не влаштовує. Це один з аргументів на користь того, що саме за Росією цивілізаційне майбутнє і тільки вона має зберегтися: «навіщо такий світ, де не буде Росії?». Сюди часто долучаються навіть марксистські тези про неминучість загибелі капіталізму, хоча комуністичне майбутнє як логічний і закономірний, в

рамках марксистської концепції суспільно-економічних формацій, наслідок згаданої загибелі, відкидається. Нелогічність висновків і поєднання протилежних положень не бентежать засновників і носіїв таких наративів, бо їм надається міфологічний контекст, в якому протиріччя і алогічність не мають значення. В сучасній ситуації цей наратив стає пропагандистсько націленим, бо спеціальна воєнна операція, як називається війна з Україною, зображується захистом істинних цінностей.

Другий стратегічний наратив, тісно пов'язаний з першим, це наратив про нібито велику російську культуру, особливо літературу і філософію. Він підживлюється відповідною системою освіти, де ця теза представляється незаперечною. Звісно, в російській культурі, як і у всякій іншій, були свої досягнення, і наприклад імена Ф.Достоевського або лауреата нобелівської премії Буніна посідають значне місце у світовій літературі і навіть у сучасному культурному житті. І цей список можна продовжити. Але беззаперечним є той факт що російські культурні досягнення це краплина у морі світової культури. І багато інших країн внесли набагато більший вклад у розвиток світової культури. Крім того, значна частина російської інтелігенції, в тому числі сучасної, в тій чи іншій мірі не поділяла великодержавних ідеалів. Важливо також усвідомити, що на протязі російської історії, доступ до світової культури був обмежений. У царські часи це було зумовлено низьким рівнем матеріальних можливостей більшості людей і відповідно низьким рівнем освіти. У радянські часи і особливо у сучасній Росії світова культура у всіх освітніх програмах була викривлена і доступ до неї був неймовірно утрудненим. В результаті навіть у освічених людей, не кажучи про широкі верстви населення, було неадекватне уявлення про велич

російської культури. Слід додати, що і в більшості українців радянських, дорадянських і пострадянських часів було таке саме викривлене уявлення про російську культуру., бо вони жили і виховувались у відповідній атмосфері. Наприклад, багато українських культурних діячів волило видаватись на російській, а не на рідній українській мові, бо це давало набагато більший простір визнання. Частиною цього нарративу є твердження про те, що багато визначних російських діячів були українського походження, служили Російській державі і вибудовували російську державу і великодержавну ідеологію. Такі приклади є. І це зрозуміло з огляду на колоніальну політику Російської держави щодо України. Цей феномен відомий на прикладах інших колоніальних імперій, коли, наприклад, вихідці з колоній соромились свого походження. Але зараз цивілізаційні країни усвідомили це і перебудували свої відносини з колишніми колоніями і в економічному, і в політичному, і в культурному контексті. А інтелігенція бувших колоній позбулась тих своїх комплексів. Але Росія усіма силами тримається за свої нецивілізаційні традиції, живе, так би мовити, лицем назад, заражаючи і еліти своїх колоній. Українська інтелігенція повинна це усвідомити і позбутися великодержавних ідей, як і прогресивна російська інтелігенція.

Третій стратегічний нарратив: особливий історичний шлях Росії. Тут використовується суміш історичної правди і міфології, історичного ревізіонізму і наукових досліджень, метанаративних ідей і конкретних подій. В результаті постає викривлена, необ'єктивна, часом сфальсифікована історична пам'ять, з особливими рисами великодержавності, особливості, своєрідно окресленого патріотизму. Тут йде мова і про виникнення Московії-Росії, її історію і сучасність як продовження «закономірної» історичної лінії. В цю картину вправно

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

вписується і цілі епохи, типу, скажімо, історії Київської Русі як частини саме російської історії, так і окремі епізоди, яким надано особливої героїчної знакової ваги. Неймовірним вбивчим прикладом є зображення діяльності Олександра Невського, особливо його перемоги в битві на Чудському озері, яка насправді є дрібним, не вартого уваги, епізодом, яких було у той час чимало. Він не має ніякого історичного значення, враховуючи час, місце, кількість воїнів, наслідки тощо. Але російська історіографія зображую цю історичну деталь як велику перемогу, яка мала величезні позитивні історичні наслідки. Заради справедливості слід зазначити, що картина цієї битви, як і загалом життя Олександра Невського і інших героїв російського минулого, більшою мірою описувались у той час, коли історія була різновидом літератури, а не науки. І багато країн пройшли подібні етапи становлення національних історій. Але в цивілізаційних країнах історія вже давно стала наукою і літературні історичні описи переглянуті і скориговані відповідно до наукових досліджень. В Росії ж цього не відбулося, тут стратегічні, зокрема, великодержавні інтереси завжди передували, підкоряючи собі науку, а також літературу, мистецтво, релігію. Так було і в царській Росії, і в Радянському Союзі, і є в сучасній Росії. Характерним також є приклад про так званих героїв-панфіловців часів Другої світової війни, які начебто зупинили ворожі танки і врятували Москву. Відомо, що ця історія була придумана журналістом від початку до кінця, але російська офіційна історична наука не досліджувала цей епізод. А він не тільки увійшов у підручники, але став героїчним символом, втіленим в художній літературі, піснях, кінофільмах, закарбувався в історичній пам'яті, як і багато інших вигаданих або сфальсифікованих історичних персонажів, подій, тлумачень.

Можна згадати сучасне російське тлумачення ганебного пакту Молотова-Ріббентропа, якого в СРСР взагалі не визнавали існуючим. Під вагою доказів в період Перебудови і перших років російської незалежності, коли державний прес трохи зменшився, історична правда стала виявлятися. Але У 2020 році, намагаючись мінімізувати та раціоналізувати рішення Сталіна стати союзником Гітлера, Путін опублікував спотворену версію початку Другої світової війни, применшивши роль СРСР в її розв'язанні та перекинувши провину на інші країни. В історичному російському наративі залишаються викривленими і сфальсифікованими сторінки української історії, особливо голодомор 1932-1933 років, який був справжнім геноцидом українського народу, здійсненим сталінським режимом. Важливо, що і на інших аграрних територіях СРСР відбулася тоді масова загибель людей від голоду, особливо у Поволжі і Казахстані. Але заради спасіння авторитету держави і її очільників геноцид українського народу не визнається сучасною російською владою, хоча факти свідчать про те, що українське населення постраждало найбільше, а тодішня державна політика визначена не як злочин, а лише як трагічна помилка.

В цьому російському історичному наративі зовнішня політика ніколи не визначалась як агресивна, хоча такою була завжди, бо російська держава на протязі всієї своєї історії намагалася загарбати чужі території, або хоча б мати там свій вплив. Оскільки економічних і військових ресурсів не вистачало на захоплення колоній на інших континентах, загарбницька політика була спрямована на сусідні території. Царі приєднали східні, західні, південні сусідні землі, що зображувалось або як добровільне входження, або як цивілізаційне спасіння відсталих народів. Радянський Союз організував сусідів

у Варшавський блок, придушуючи силою їхні намагання прорватись до демократії та справжньої цивілізації. Саме тоді оборонний від цих загарбницьких устремлінь блок НАТО був проголошений агресивним. Агресивність НАТО швидко була «доведена» пропагандистськими «фактами», оскільки інші точки зору не могли проявитись, підхоплена мистецтвом, освітою і стала стереотипом. Він дуже згодився сучасному режиму і добре вкладається в російський стратегічний історичний наратив.

Метанаративи пов'язані зі стратегічними наративами, які менш теоретизовані, більш практичні. Прикладами може бути наратив про великий радянський союз, який треба відродити, що повинна зробити Росія. В цьому руслі лежить і наратив про «руський мир», в якому повинні об'єднатись люди, організації, країни, які виголошують російську мову, культуру, традиції тощо вищими цінностями.

На підживлення стратегічних і пропагандистських наративів працює добре організована, профінансована, розповсюджена величезна система дезінформації, включаючи спеціальні операції в соціальних мережах, використання відкритих і прихованих підставних інтернет-ЗМІ, дезінформаційні телевізійні і радіопрограми, різноманітні блоги та конференції, проплачених і безкорисних експертів, тут і фальшиві відео, і різні фейки.

Коли у всьому світі зрозуміли, що російські спецслужби спробували вбити колишнього співробітника російської військової розвідки Сергія Скрипаля та його дочку Юлію за допомогою отруйної речовини нервово-паралітичної дії «Новичок» у англійському Солсбері у березні 2018 року, то протягом чотирьох тижнів після цього інциденту російські ЗМІ RT та Sputnik, котрі фінансовані та керовані Росією,

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

поширили 138 різних та суперечливих наративів у 735 статтях (за даними Інституту політики при Королівському коледжі Лондона).

Російська дезінформаційна машина використовувала ті ж методи, наповнивши інформаційний простір безліччю помилкових тверджень після збиття рейсу МН17 авіакомпанії Malaysian Airlines, а також після вторгнення Росії в Грузію в 2008 році саме щоб відволікти міжнародну спільноту від російської ролі в цих подіях. Мета полягає в тому, щоб такими наративними «вкидами» заплутати, відвернути увагу, маніпулювати правдою на користь Кремля. Теж саме відбувається під час агресії Росії проти України. Різноманітними засобами, зокрема через агентів впливу, просуваються різноманітні вигідні Кремлю наративи про втому Заходу від України, про безперспективність конфронтації з Росією, про неефективність санкцій, про «непотопляєму» російську економіку, про розкрадання західної зброї, про невдоволеність українських бійців або протиріччя у владі тощо.

Метанаративи і стратегічні наративи реалізуються також і через пропагандистські наративи, які мають для російської держави і самостійну цінність. Серед них: захист російськомовного населення, влада України нелегітимна, донбас – історично російська територія, СВО – вимушене рішення, Росія – безвинна жертва. Пропагандистські наративи суперечливі, крикливо-емоційні, розраховані на не дуже освічених людей, але в поєднанні з метанаративами і стратегічними наративами становлять велику загрозу.

Останнім часом Московська патріархія (Російська православна церква) розвиває, насаджує і поширює так званий релігійний православний сталінізм. Там малюється образ Сталіна не як політика, і тим більше не як кривавого тирана і вбивці, не як гонителя віруючих, а

як православного керманіча, який, зокрема, подарував віруючим багато новомучеників. Таке перекручення історичної пам'яті пов'язане з намаганням поєднати образ Сталіна з сучасним російським лідером, який наслідуює діяння свого кумира і відроджує могутню державу, повертаючи втрачені території і підкорюючи непокірні народи. Тобто обґрунтовується церковна ідеологія, яка співзвучна сучасній агресивній політиці Російського режиму, зокрема війні проти України. Одним з наративів православного сталінізму є легенда про блаженну старицю Матрону. Вона нібито прийняла Сталіна у своїй квартирі на Арбаті в грудні 1941 року, коли німецькі війська от-от мали захопити місто, і благословила його на звитягу, пророкуючи перемогу. Для цього, говорила вона йому, треба відродити віру, насамперед, відкрити храми, релігійні учбові заклади, звільнити заарештованих архієреїв тощо. А для початку Сталін повинен був зробити своєрідний хрестовий похід: на літаку облетіти Москву, тримаючи в руках ікону Казанської божої матері. Це він і зробив, що чудодійно змінило хід війни. Звісно, ніяких історичних підтверджень цьому немає, та й судячи з світогляду Сталіна, цього не могло бути. Крім того, у той час, у тій військовій ситуації такий обліт технічно був неможливим. На підтвердження впливу стариці Матрони на Сталіна приводять факт деякої зміни відношення сталінського режиму до релігії. Дійсно пом'якшення у ставленні до церкви відбулося, але лише в 1943 році. Проте релігійне знання відрізняється від наукового і навіть від буденного. Йому не потрібні факти, документи і інші підтвердження і раціональні аргументи, йому достатньо віри. Цей міф виник у 70-х роках і активізується зараз поруч з іншими пропагандистськими міфами. Навіть будуються радянсько-православні пантеони. Наприклад, образ Зої

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Космодем'янської трактується як образ мучениці, що принесла себе в жертву за народ-богоносець. Вирішується питання про канонізацію російських і радянських полководців, зокрема А.Суворова і навіть Г.Жукова. Працює феномен «народної» релігії, коли, у центрі поклоніння стоять не Христос і його послідовники, які намагалися бути схожими на нього, а ті герої, які єдналися з народом, державою, точніше з режимом, відповідаючи великодержавній ідеології тоталітарного режиму. Такі міфи пропагуються не тільки в церковних проповідях, вони входять в масову культуру, у художні фільми, телевізійні шоу тощо. Зокрема міфи і реальні події Великої вітчизняної війни проєктуються на сучасну війну проти України, яка називається спеціальною воєнною операцією. СВО навіть зображується як продовження визвольної війни проти нацистських загарбників. Не випадково і пропагандистська термінологія схожа, коли, наприклад українську владу називають нацистською, а бойові дії коментуються у відповідних термінах і образах.

3.2.3.4. Українські метанаративи та стратегічні наративи. Загалом українські метанаративи і стратегічні наративи побудовані на загальнолюдських цінностях: демократії, вільних виборах, свободі думки, свободі СМІ, обґрунтовують європейський вибір України. Українська національна ідея вписується в цивілізаційні цінності, передбачає незалежність як право приймати самостійні рішення з ким об'єднуватись, в які союзи вступати тощо.

Глибинна російська ідея контролю над Україною реалізувалась в наративах про братні народи, нерозривні зв'язки Росії та України, загрозу від НАТО, позаблоковий статус тощо. Ці наративи просувались в пострадянському просторі, в тому числі в Росії та в

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Україні, а також на Заході. Багато людей у світі підпали під їхній вплив, що відчувається й досі, і не тільки в Росії. В Україні через війну такі наративи втратили вагу, в Європі і США загалом також, але і тут і там збереглися політики, СМІ, блогери, які і сьогодні підтримують їх. Зараз, під час війни, наративи змінилися, бо стратегічна ціль вже не просто контроль над Україною, а контроль над територією і знищення державності і українців як носіїв української національної ідеї. І тут пішли в хід наративи про український фашизм, нацизм, націоналістичні звірства, про Україну як неіснуючу державу, або слабку і неспроможну державу, про українську мову як штучне утворення, про денацифікацію і демілітаризацію України тощо. Якщо взяти до уваги, що образ України десятиріччями формувався на Заході саме російськими чи проросійськими пропагандистами, експертами, політиками, журналістами, то змінити відповідне бачення було непросто. Тільки після анексії Криму у 2014 році, і особливо після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 році цей образ загалом змінився. Російська пропаганда почала втрачати свої позиції, але її вплив все ще залишається суттєвим.

Важливе завдання перед Україною: протидія російським наративам в Україні, на Заході і загалом у світі, а також в самій Росії. На це завдання повинні працювати і вчені, і політики, і журналісти, і блогери, і різноманітні дипломатичні, політичні, освітні структури.

3.2.4. Замість висновку: наративи і проблема порозуміння. Наративна структура світобачення породжує трагічні ситуації непорозуміння, яких так багато в сучасних подіях. Але розуміння загального

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

механізму виникнення і закріплення будь якого наративу дає і надію на порозуміння^{380 381}.

Таке порозуміння починається з пошуку співпадаючих наративів, скажімо, побутових, наукових, релігійних, мистецьких, професійних. Цей майданчик може буди розширений пошуком не тільки співпадаючих, але і схожих наративів. Наступний дещо ризикований крок це зіставлення, порівняння і обговорення протилежних наративів. Дискусії стосовно їхнього виникнення і поширення можуть мати певний ефект порозуміння.

Більш радикальний шлях – це зміна самого культурного контексту, дискурсу, насамперед політично-ідеологічного. Це потребує зміни самого політичного режиму. Наслідком буде зміна стратегічного наративу, відповідних ідеологічних і політичних орієнтацій. Це, звісно, змінить орієнтацію людей, багато з яких, так би мовити, прозріють. Але щоб змінити загальнокультурний контекст, який підживлював політико-ідеологічні орієнтири і формував відповідні еліти, потрібен буде значно більший час, мабуть кілька поколінь.

Наратив має не тільки описову, але й пояснювальну функцію. Усі політичні або культурні і навіть природні події, висловлювання і вчинки людей пояснюються, виходячи з цінностей, схем і навіть

³⁸⁰ Афанасьєв О., Василенко І. (25–26 листопада 2022) Наратив і комунікація .Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку: матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, р., м. Одеса. Ч. 3. Львів. Торунь : LihaPres, С.14-18.

³⁸¹ Афанасьєв О., Василенко І. (2023) Наративні підвалини порозуміння в комунікативному просторі // Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 312 с. С 104-108.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

термінів даного наративу. А вони розповсюджені в комунікативному просторі і більшість людей бачить світ скрізь ці структури. Можна навіть сказати, що люди живуть не в природному чи соціально-культурному середовищі, а саме в наративах. Тому і навколишній світ і самих себе люди бачать крізь наративи. Зрозуміло, коли культурні наративи не співпадають, представники різних культур не розуміють один одного, не можуть оцінити поведінку інших, не можуть передбачити відповідні події чи вчинки. Така ситуація може мати місце і в рамках однієї культури, і навіть в рамках буденних, релігійних, наукових відносин, якщо відповідні наративи не співпадають. Порозуміння досягається на тлі більш широкого наративу. Наприклад, у рамках більш загальної наукової теорії, або іншому відповідному більш загальному контексті. Складніша ситуація міжкультурного порозуміння, бо важко знайти більш загальний контекст. Тут можуть допомогти загальнолюдські цінності і відповідні наративи.

3.3. Стереотипи: війна всередині себе

(Н.М. Рибка)

Стереотип... – війна на два фронти.

В. Ліпман

3.3.1. Вступ. Російсько-українська війна з 2014 р. відбувається не тільки на полі бою, на фронті, але й вона реально існує як внутрішній стан громадян України, а також громадян інших країн, що знаходяться у безпосередньої близькості до України – Білорусь, Польща, країни Балтії, країни Європи та Америки, громадяни тих країн де є велика українська діаспора, а ті,

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

хто розуміє війну як загрозу демократичним цінностям для всього світу.

З причини відсутності можливості принципового протиставлення релігійного, етнічного, культурного або якогось іншого (на початку агресії) та внаслідок панування на території України радянських ідеологічних конструкцій про «братні народи», про близькість культур тощо, агресія Росії проти України розпочалася та ще й досі розгортається саме у площині ідеологічній.

Така ситуація склалася в наслідок того, що у сучасних війнах спостерігається зміщення акцентів на ментальний та інформаційний аспекти. Сучасна війна відбувається на ментальному рівні людей, як боротьба за когнітивний та комунікативний контроль, владу над свідомістю, емоціями, мисленням та розумом³⁸². Сучасні конфлікти відбуваються вже не тільки в фізичній сфері, а вже переважно в інформаційній, когнітивній і соціальній сферах, при чому ефективність досягається через системне використання всіх цих елементів.

З 2014 року українські мас-медіа публікують дослідження, звіти, аналітичні довідки з приводу того, як російська пропаганда паразитує на стереотипах про війну, про методи та заходи використання стереотипів у ідеологічних цілях³⁸³.

³⁸²Худолій А. О. (2022) Інформаційна війна 2014-2022 рр.: монографія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», С.108.

³⁸³ Кудрін О. (2021) Як російська пропаганда паразитує на стереотипах про війну. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3227464-ak-rosijska-propaganda-parazitue-na-stereotipah-pro-vijnu.html>.

О. Шурко³⁸⁴ нагадує, що у певних режимах формування стереотипів може бути систематизованим і цілеспрямованим, як, наприклад, у нацистській Німеччині, де цей процес став частиною тотальної політики. Досліджуючи політичні стереотипи, О. Шурко³⁸⁵ підкреслює, що сучасні російські владні інститути успішно формують уявлення, ставлення та переконання населення через контрольовані засоби комунікації, ігноруючи інші джерела інформації, призводячи до створення стереотипізованого контрастного мислення за допомогою таких пропагандистських стратегій, як «знай свого ворога» та «знай свого друга». Також, російській режим створює негативні стереотипи щодо України, українців, а також інших країн, з метою підтримки влади та відволікання уваги від внутрішніх проблем. Одним з ключових стереотипів у суспільстві є відсутність України як самостійної держави та відмова визнати українську мову як окрему мову. Ці стереотипи активно формуються російським режимом через пропаганду та масове маніпулювання свідомістю. Заснований на узагальненні та використанні стереотипів механізм спрощує реальність та сприяє некритичному сприйняттю.

Підсумовуючи результати досліджень журналістів, аналітиків, науковців можна навести списки пропагандистських кліше, що широко впроваджують та нав'язують росіяни, ось деякі із них:

- спершу, сім років тому російська пропаганда акцентувала на тому, що в Україні влада вважалася незаконною і нелегітимною, а також приписувала їй праворадикальні, фашистсько-нацистські погляди;

³⁸⁴ Шурко О.Б. (2016) Стереотипи як складова політичної свідомості. Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. Вип. 8. С. 161-166. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/8_2016/22.pdf.

³⁸⁵ Там само.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

- далі почала використовувати стандарти західної журналістики та аналітики, стереотипи й комплекси політології та окремих політичних теорій з метою змістити межу між правдою та брехнею настільки далеко, наскільки це можливо.

- приписування ватажкам або військовим «ЛДНР» окремої суб'єктності;

- ще один популярний концепт для опису того, що відбувається на сході України – «саморазворачивающаяся эскалация»

- також, викликає увагу свідоме змінення суспільної уваги «саморазворачивающаяся эскалация», «случайный выстрел» (а також «виноваты обе стороны», «всем было выгодно») апеляція до історії початку Першої світової війни. Зрозуміло для чого це робиться – адже схожого з історією початку Другої світової війни набагато більше (провина однієї сторони, ескалация ситуації нею і, врешті-решт, початок війни після її ж провокації), але порівняння сучасної політики Росії із політикою нацистської Германії не вигідно.

Можна помітити, як наші фахівці ефективно працюють із цими стереотипами, адже, наприклад, обвинувачення України та її влади в незаконності та нелегітимності, а також фашизмі та нацизмі, вже не так ефективно працюють на міжнародній арені.

М. Рябчук ³⁸⁶, досліджуючи стереотип, який активно нав'язувався ще за радянських часів про те, що українці це «майже той самий народ» з'ясовує, що він остаточно втратив будь-який сенс. Тобто і тут можна помітити результати роботи над стереотипами, у

³⁸⁶ Рябчук М. Ю. (2016) «Хохли», «малороси», «бандери»: стереотип українця у російській культурі та його політична інструменталізація. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Вип. 1. С. 179-194. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_1_11.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

результаті якої неефективні руйнують, а більш продуктивні, позитивні формуються.

Також побільшало досліджень та спостережень які показують технології опрацювання стереотипів: І. Герасимов³⁸⁷ розкриває такі технології на прикладах, коли українцям вдавалось перемогти російську пропаганду завдяки «креативної відповіді на російську пропаганду, який засвідчує не просто добре почуття гумору: байдужа до ідентичностей, зорієнтована на цінності, уявлена спільнота нової України здатна впоратися з будь-яким ярликом – на своїх власних умовах, залишаючи супротивника в цілковитій розгубленості»³⁸⁸.

Всесвітньовідомий соціальний психолог С. Плаус³⁸⁹, роботи якого мають велике практичне значення, називає сучасних людей «гомо стереотипус» (Homo Stereotypus) та визначає як тварину, схильну до забобонів, стереотипів і дискримінації, але водночас і здатну долати ці упередження, якщо у нього з'являється мотив робити це³⁹⁰.

Найбільш суттєві висновки, які випливають із проведених С. Плаусом досліджень стереотипів, складаються, у наступному: по-перше, ніхто з нас, здатних до людського мислення і тих, хто володіє мовою, не застрахований від того, щоб у прихованому вигляді нести у собі стереотипи; по-друге, для зменшення

³⁸⁷ Gerasimov I. Ukraine (2014): The First Postcolonial Revolution .Ab Imperio. 2014. No. 3.

³⁸⁸ Gerasimov I. (2014) Ukraine 2014: The First Postcolonial Revolution .Ab Imperio. No. 3. С. 29-30.

³⁸⁹ Plous S. (2003) The Psychology of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination: An Overview. // S. Plous (Ed.), Understanding Prejudice and Discrimination. New York: McGraw-Hill, pp. 3-48.

³⁹⁰ Blair, I. V., Ma, J. E., & Lenton, A. P. (2001). Imagining stereotypes away: The moderation of implicit stereotypes through mental imagery. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 828-841.

стереотипності дуже часто необхідні навмисні зусилля та поінформованість про них; і по-третє, це може бути зроблено за достатнього рівня мотивації³⁹¹.

Отже, під час війни загострюється необхідність вивчення процесів «стереотипізації» та її результатів – стереотипів, що ускладняється тим, що під час воєнних конфліктів активно та одночасно відбуваються процеси руйнації, виникнення та формування стереотипів. В умовах сучасних військових технологій (гібридності, інформаційних технологій ведення війни та інших) та того факту, що Інтернет та соціальні мережі тепер використовуються як знаряддя для маніпулювання громадською думкою та як «зброю впливу», то і процеси та результати стереотипізації, стають справжньою зброєю та мають як потенціал та і несуть великі загрози.

3.3.2. Історія та систематизація знань про стереотипи. Зі сказаного раніше випливає, що концепція стереотипу має міжгалузевий характер і привертає увагу вчених з різних сфер, таких як філософія, політологія, соціологія, психологія, конфліктологія, когнітивістика, народознавство та мовознавство та інші, а важливі аспекти функціонування стереотипів включають досить широке коло – це і когнітивний (ментальний), і соціальний, і етнічний, і мовний і (між)культурний тощо.

Історично, поняття «стереотип» та базове розуміння явища «стереотипу» вперше було уведено американським дослідником засобів масової інформації Волтером Ліппманом. Головною роботою про стереотипи вважається робота Ліппмана «Громадська

³⁹¹ Там само.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

думка» (Public opinion)³⁹², про яку вказується практично у кожному дотичному дослідженні.

В. Ліппманн використовує поняття «стереотип» для позначення розповсюджених у суспільній думці упереджених уявлень про членів різноманітних національно-етнічних, соціально-політичних і професійних груп, на його думку «система стереотипів може бути ядром нашої особистої традиції, захистом нашого положення в суспільстві. Вони є упорядкованою, більш-менш послідовною картиною світу, до якої пристосувалися наші звички, смаки, можливості, зручності і надії»³⁹³. Стереотипізовані форми думок і суджень по соціально-політичних питаннях трактувалися їм як свого роду «верхівки» з панівних загальноприйнятих моральних правил соціальної філософії, що домінує, й потоку досить тенденційної політичної пропаганди й агітації.

Цікава та напрочуд доречною для нашого дослідження сама фабула «Громадської думки» Ліппманна: книга розпочинається розповіддю про групу європейців різних національностей проживає на віддаленому острові у літо 1914 року. Невідомістю до них є те, і пароплав, який мав привезти їм товари та пошту, не прибуває. На острові утримується спокійне співжиття між представниками різних національностей до того моменту, поки пароплавом не доставлять газети, у яких розповідається, що вже розпочалася Світова війна, і це раптово змінюють їхнє сприйняття світу... В такій художній спосіб підкреслюється визначна роль упереджень, культурних кліше та стереотипів у процесі спілкування людей, а у періоди екзистенційних криз та

³⁹² Lippmann W(1921). Public opinion New York: MacMillan Co, 1921. 427 с. (Second printing 1998). https://monoskop.org/images/b/bf/Lippman_Walter_Public_Opinion.pd.

³⁹³ Там само, р. 63.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

загроз ці елементи свідомості набувають критично значення – люди вбивають один одного з огляду на ти стереотипи, що у них склалися.

Отже, його ключова ідея полягала у тому, що наше розуміння навколишнього середовища неповне й обмежене, і ми сприймаємо певні реалії як правдиві, хоча вони можуть бути лише уявленням чи обмеженим уявленням³⁹⁴. Вживаючи термін «вважаємо», він вказував на те, що наше сприйняття - це конструкт, а ключ до розуміння його теорії полягав у визнанні цього факту.

Також, В. Ліппманн підкреслював, що стереотипи мають універсальну природу, адже «народ без упередженостей, народ із повністю нейтральним баченням настільки немислимий в будь-якій цивілізації, що спадає на думку, що жодна структура освіти не могла б будуватися на такому ідеалі»³⁹⁵. Виходячи з цього, «якість мислення та вчинків [людей] залежатимуть від того, чи є ці упередженості дружніми щодо інших людей та інших ідей»³⁹⁶.

Але з часів Ліппманна відбулося суттєве заглиблення розуміння процесів стереотипізації, закріплення та сутності стереотипів, зараз вже стереотипи розглядаються як амбівалентне явище, яке саме по собі, не має ні негативу, ні позитивності. Вона об'єктивно існує і формується фізіологією людини, динамікою суспільства та конкретними історичними

³⁹⁴ Harold D. Lasswell. (1960) The Structure and Functions of Communications in Society. // Mass Communications. Ed. by Wilbur Schramm. Second edition. Urbana, Chicago, London. University of Illinois Press. 695 p. p. 117-128.

³⁹⁵ Lippmann, W. (1922). Public opinion. New York: Macmillan. Retrieved from <https://wps.pearsoncustom.com/wps/media/objects/2429/2487430/pdfs/lippmann.pdf>, P. 80

³⁹⁶ Там само.

обставинами. Спонтанно сформовані стереотипи під впливом традицій і культур, наповнених моральними та іншими цінностями, лише віддзеркалюють реальність у момент їх формування. Якщо ці стереотипи залишаються актуальними, вони, як правило, служать більше конструктивним, ніж деструктивним цілям. Однак коли вони застарівають, вони вступають у конфлікт або з новішими стереотипами, або з об'єктивною реальністю.

Ситуація суттєво відрізняється, коли йдеться про навмисні або сфабриковані стереотипи. У цьому випадку справжнє зображення світу спотворюється через маніпуляції мас-медіа, що передбачають вибіркове поєднання, спотворення, приховування чи перебільшення інформації в певному контексті. Це повідомлення подається з заздалегідь визначеною інтерпретацією, часто з використанням техніки маніпулювання. Отже, індивіди фактично позбавляються критичного розуміння дійсності, перетворюючись на носіїв певного набору стереотипів.

Стереотипи, що штучно створюються та насаджуються індивіду, активно використовують як інструменти сучасних технологій керування масами та політтехнологій. Однак не всі різновиди стереотипів для подібних цілей використовуються, і тому важливо розрізнати такі, що сприяють зворотним процесам – процесам комплексного протистояння проникненню подібних стереотипів.

Важливим завданням при дослідженнях будь-якого явища є організація знань у вигляді класифікацій. В цілому, типології та класифікації розкривають суб'єкт-об'єктні вимірювання існування стереотипів, змінність їх структури, процеси формування, функціонування в суспільстві, а також різноманітність властивостей стереотипів. Різноманітних класифікацій та типізацій, залежно від методів та програм досліджень, проблем, що

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія / О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

постають перед дослідниками вже запропоновано багато³⁹⁷³⁹⁸, наприклад, пропонується розрізняти стереотип динамічний³⁹⁹, стереотипи свідомості та мислення⁴⁰⁰, висуваються численні критерії класифікацій:

- за суб'єктом стереотипізації (колективні, індивідуальні);

- по об'єкту стереотипізації (антропостереотипи (включаючи стереотипи персоналій та соціальні стереотипи, по дії, предметні (у тому числі речові, поняттєвий);

³⁹⁷ Löschmann M. Was tun gegen Stereotype? // *Interkulturelle Kommunikation in Wirtschaft und Fremdsprachenunterricht* / Gerhard Wazel. Institut für Interkulturelle Kommunikation e.V. (Hrsg.). Frankfurt-am-Main: Lang, 2001. S. 147–201. Castano E., Paladino M.-P., Coull A. Protecting the ingroup stereotype: Ingroup identification and the management of deviant ingroup members // *The British journal of social psychology*. 2002. Vol. 41 (3). P. 365–386. Quasthoff U.M. Ethnozentrische Verarbeitung von Informationen: Zur Ambivalenz der Funktionen von Stereotypen in der interkulturellen Kommunikation // *Wie verstehen wir Fremdes? Aspekte zur Klärung von Verstehensprozessen*. München, 1989. P. 37–62.

³⁹⁸ Рудакевич О. () Національні політичні стереотипи (Теоретико-методологічні засади дослідження) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Rudakevych.pdf/](http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Rudakevych.pdf)

³⁹⁹ Максименко, С. Д. (2017). Теорія вищої нервової діяльності І. П. Павлова. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології», (38). <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2017-38.%p>. Windholz George, (1996) Pavlov's Conceptualization of the Dynamic Stereotype in the Theory of Higher Nervous Activity. *The American Journal of Psychology* Vol. 109, No. 2 (Summer, 1996), pp. 287-295 (9 pages) Published By: University of Illinois Press <https://doi.org/10.2307/1423277>

⁴⁰⁰ Stebbins, L., Lashley, L. K., Golden, C. J. (2020). Stereotype Thinking. *Essays in Developmental Psychology*. Available at: https://nsuworks.nova.edu/cps_facbooks/737

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

- на кшталт соціальної групи як об'єкту стереотипізації (для соціальних стереотипів: гендерні, вікові, професійні, расові, етнічні/національні, конфесійні/релігійні, регіональні, класові, політичні стереотипи тощо);

- щодо «свій» / «чужий» (автостереотипи, гетеростереотипи);

- за співвідношенням «реальний»/ «передбачуваний» (прямі, переносні (метастереотипи);

- за рівнем типовості характеристик, що приписуються (власне стереотип (типові характеристики) і контрстереотип (нетипові характеристики);

- за змістом афективного компонента стереотипу (позитивні, негативні; такі, що стверджують щось або такі, що щось заперечують);

- за інтенсивністю емоційного заряду (інтенсивні, медіальні (середні);

- за співвідношенням компонентів структури (примхи, евристики, норми та традиції);

- за механізмом формування (дедуктивні, індуктивні);

- за умовами формування (інтенціональні, спонтанні);

- за обсягом впливу на суспільну свідомість та соціальну несвідому (стереотипи картини світу, світоглядні стереотипи, стереотипи мислення, методологічні, методичні, технологічні стереотипи);

- за ступенем змінюваності (закостенілі, гнучкі; стійкі, рухливі; глибинні, поверхневі);

- за ступенем необхідності у повсякденному житті (необхідні, деструктивні);

- за рівнем адекватності відображення дійсності (точні, неточні; істинні, хибні).

Таким чином, існує велика кількість критеріїв для типології стереотипів та виділені на їхній основі видів стереотипів, вони відображають різні погляди, під якими розглядається явище стереотипу. Кожен окремий тип встановлює окремий напрямок для роботи зі стереотипами у різних процесах та ситуаціях.

Ми визначили, що викликали проблематизацію процесів стереотипізації та виникнення поняття «стереотип», пов'язані із функціонуванням певних типів стереотипів (етнічних, національних, політичних, ідеологічних), які мають надзвичайне значення у житті суспільства та окремих людей.

Звідси впливає що вивчення стереотипів, як явища свідомості, особливо актуалізується під час війни, в умовах сучасних військових технологій (гібридності, інформаційності тощо). Оскільки процеси стереотипії амбівалентні (їх можна використовувати як «за» та і «проти»), то потребуються різнопланові дослідження саме процесів створення-руйнування та руйнування-створення стереотипів які штучно створюються та насаджуються, а також тих стереотипів, що мимоволі та масово виникають в індивідів під впливом обставин та закріплюються, а також потребують спостережень та досліджень зворотні процеси: знищення-формування стереотипів, так би мовити, «природних» таких, що не є результатами прямих маніпуляцій відповідних технологій.

3.3.3. Діяльність та стереотипи під час війни.

Зрозуміло, що процеси стереотипізації та її результати – стереотипи, цікавлять дослідників у відношення до того як змінюється поведінка та діяльність індивіда під їх впливом. Ще більшого значення набувають дослідження процесів створення-руйнування стереотипів під час війни – оскільки стереотипи стають дієвою зброєю.

Завдяки спрямуванню процесів стереотипізації, або їх руйнуванню, вдається керувати суспільною думкою, масами людей, їх настроями, поведінкою та тим вибором, який люди роблять, що надважливе в умовах інформаційних та медійних війн. Загалом, варто зазначити, що весь процес формування ідеологем вибудовується завдяки емоціям. Тут також використовується момент міфу, в якому емоційно-чуттєве переживання домінує над раціональним поясненням що прямо пов'язані із ситуацією – стереотипи політичні, етнічні та інтерпретації/перекладу.

Необхідно підкреслити, що під час війни стають насущними певні групи стереотипів, які мають найбільшу вагу та вплив, а також виявляють більшу ризикованість. Зрозуміло, що у чинній ситуації найбільш адекватним є критерій поділу усіх існуючих стереотипів «за ступенем важливості у дані часи у відповідній ситуації».

Підґрунтям до застосування визначеного критерію буде розуміння того, завдяки чому стереотип здатний пробивати захисні механізми свідомості. Було з'ясовано⁴⁰¹, що перш за все, формування й закріплення в поведінці особистості стереотипу зазвичай свідчать про конфлікт між емоціями та соціальними умовами їхнього прояву. Також на наповненість стереотипу емоціями вказував ще В. Ліппман: стереотипу притаманні поєднання «різних видів відчуттів (зорових, слухових, смакових, нюхових, кінестетичних), емоцій й смислових асоціацій», а також здатність легко, але міцно

⁴⁰¹ Кулинич І. В. (2015) Природа емоційного наповнення стереотипу. Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації. Вип. 46. С. 206-214. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2015_46_24.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

закріплюватися в пам'яті⁴⁰². Стереотипні емоційно насичені реакції, що актуалізуються в ситуації конфлікту, виконують захисну функцію, але при цьому блокують рефлексивні потенціали людини: перешкоджають усвідомленню чинних відмінностей, знаходженню спільності поглядів і позицій, розумінню і шанобливому ставленню до цінностей та інтересів один одного. Наприкінці ХХ ст. Джозеф П. Форгас⁴⁰³ і його колеги повідомили про цікавий і важливий напрям досліджень, присвячених ролі емоції в процесі сприйняття іншої людини, міжгрупової дискримінації та стереотипних суджень. На основі цих та аналогічних результатів науковець припустив, що роль емоції чи настрою в означених типах суджень може бути максимальною, коли учасники здійснюють субстантивну обробку інформації, яка потребує, щоб вони відбирали, засвоювали й інтерпретували нові стимули й зіставити ці дані з уже здобутими знаннями.

Відомо, що в критичних умовах, особливо в небезпечних, травматичних та несподіваних ситуаціях, виникають емоції, які спричиняють неконструктивні стереотипні реакції. Було помічено, що недоречність деяких стереотипних реакцій в екстремальних умовах стають більш очевидними. Беручи ці міркування до уваги, можна стверджувати, що емоційні аспекти стереотипів, що найбільш проявлені під час війни, актуалізують, роблять більш вагомими окремі групи та системи взаємопов'язаних стереотипів.

⁴⁰² Lippmann, W. (1922). Public opinion. New York: Macmillan. Retrieved from <https://wps.pearsoncustom.com/wps/media/objects/2429/2487430/pdfs/lippmann.pdf>, с. 174.

⁴⁰³ Forgas, J.P. von Hippel, W. & Haselton, M. (Eds.). (2007). Evolutionary psychology and social cognition. New York: Psychology Press. p.344.

Існування та успішне використання політтехнологій наявно доводять можливості маніпуляції великими масами людей завдяки вживлянню у тіло суспільної свідомості необхідних стереотипів, однак слід зазначити, що самі стереотипи, внаслідок глибинної складності процесів у психіці та мисленні під час їх спрацьовування, справляють несподівані ефекти. Саме із такими неоднозначними проявами дії стереотипів: на їх зворотності, несподіваності, непередбачуваній надефективності, або недієвості.

Таким чином, в умовах війни певні різновиди стереотипів набули більшого значення, оскільки актуалізувались окремі групи проблем (екзистенційні (виживання, безпеки, вибору способу життя та подібні); соціальні та політичні (збереження цілісності суспільства, питання керування суспільними процесами в умовах війни, проблеми зміни системи цінностей та інші), з іншого боку, інші групи проблем втратили гостроту та значення.

3.3.3.1. Політичні стереотипи та ідеологія. За останні два роки українські фахівці зробили величезний крок уперед у справі побудові національної ідеології, у боротьбі з інформаційною війною, що була розгорнута стороною ворога. Хоча наукові дослідження ідеології постійно відбувались за часів Незалежності⁴⁰⁴, але вони не призвели до побудови міцної національної ідеології.

⁴⁰⁴ Предко О. І. (2011) Міфи та стереотипи як конструкти ідеологем Науково-практична конференція „Ідеологія в сучасному світі”, 19-20 жовт. 2011р.: [матеріали доповідей і виступів]. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, С. 190-192. https://dphs.univ.kiev.ua/files/19_20_10_2011_ideology_konference.pdf. Рибка Н.М. (2011) Ідеологія як система стереотипів Науково-практична конференція „Ідеологія в сучасному світі”, 19-20 жовт. 2011р.: [матеріали доповідей і виступів]. – К.: Видавничо-

Проте, результатами цих досліджень стало розуміння зв'язку процесів стереотипізації суспільної свідомості, як одного із чинників формування ідеологем, важливою складовою національної ідеології⁴⁰⁵. Також пов'язує ідеологію зі стереотипами В. Дуаз⁴⁰⁶, він розміщає ідеологію, на четвертому рівні стереотипів, та відмічає її об'єднавчий фактор для всього суспільства; Г. Тешфел⁴⁰⁷ називає однією з функцій стереотипу на груповому рівні «таку, що ідеологізує» (формування й підтримка групової ідеології, що пояснює й виправдує поведінку групи), підкреслюючи, що не тільки ідеології створюють і насаджують стереотипи, але й самі комплекси стереотипів викликають появу ідеологій.

Таким чином, ідеологія може інтерпретуватись як системи специфічних стереотипів та до неї можливо застосовувати відповідний теоретичний та методологічний апарат. Таке розуміння феномену ідеології сприятиме її демістифікації, дозволить запобігати маніпулюванню суспільною свідомістю, затвердить конструктивне розуміння цього феномену, що призведе до ефективного використання її потенціалів⁴⁰⁸.

поліграфічний центр „Київський університет”, С. 194-195.
https://dphs.univ.kiev.ua/files/19_20_10_2011_ideology_konference.pdf

⁴⁰⁵ Там само.

⁴⁰⁶ Doise W. (1998) *Social Representations in Personal Identity / Social Identity (international perspectives)*. London-New Delhi. 13-24.

⁴⁰⁷ Tajfel, H. (1984). *Intergroup relations, social myths and social justice in social psychology*. In H. Tajfel (Ed.), *The social dimension: European developments in social psychology*, vol 2 (pp. 695-715). Cambridge: Cambridge University Press.

⁴⁰⁸ Рибка Н.М. (2011) *Ідеологія як система стереотипів* Науково-практична конференція „Ідеологія в сучасному світі”, 19-20 жовт. 2011р.: [матеріали доповідей і виступів]. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», С. 194-195.
https://dphs.univ.kiev.ua/files/19_20_10_2011_ideology_konference.pdf
Рибка Н.М. (2010) *Стереотипи суспільної свідомості як фактори*

Цілком зрозуміло, чому вивчення політичних стереотипів має неабияке значення, та чому багато дослідників звернулись до цієї теми⁴⁰⁹.

Особливе значення політичного стереотипу, як складової політичної свідомості та політичної культури підкреслює О. Шурко⁴¹⁰. Вона наголошує, що стереотипи є невіддільною частиною суспільства, оскільки спрощують сприйняття соціальних процесів та явищ, спрощуючи їх до усталених образів і шаблонів у свідомості.

ризик у сучасному світі Матеріали міжнародної міждисциплінарної конференції «Людина та її ідентичність у добу глобалізації», 29-30 червня 2010 р./ Відп. за випуск проф. А. Карась. Львів, С. 312-314.

⁴⁰⁹Гльницька У. (2007) Політичні стереотипи та стереотипізація мислення: роль та значення у системі іміджевих комунікацій. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Львів, Вип. 19. С. 96-100. Оверчук О.В. (2013) Вплив стереотипів на виникнення рухів протесту в Україні Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 49. С.95-102. http://app.nuoua.od.ua/archive/49_2013/13.pdf. Семенишин О. І. (2023) Стереотипи в сучасному українському політичному дискурсі;Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2023 № 61 С.115-119. <http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v61/27.pdf> Худолій А. О. (2022) Інформаційна війна 2014-2022 рр.: монографія. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». 208 с. Шерман, О. М. (2010). Специфіка політичних стереотипів у суспільствах перехідного типу. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї, 19, 318–325. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26672/32-Sherman.pdf?sequence=1>. Шурко, О. (2019). Політичний стереотип у процесі політичної комунікації. Історико-політичні проблеми сучасного світу, (40), 140–145. <https://doi.org/10.31861/mhpi2019.40.140-145>.

⁴¹⁰ Шурко О.Б. (2016) Стереотипи як складова політичної свідомості. Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. Вип. 8. С. 161-166. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/8_2016/22.pdf.

Суспільно-політичні стереотипи відіграють важливу роль у російській пропаганді, підкреслює А. Худолій у своєму дослідженні політичних стереотипів⁴¹¹. Політичні стереотипи автор вважає головними чинниками, які впливають на процес сприйняття змісту пропагандистських повідомлень. Пропаганда має завуальований характер, оскільки вона в багатьох випадках здійснюється без свідомої мети впливати на ситуацію, і ніби є своєрідним, об'єктивним інформуванням населення про події, що відбуваються у світі⁴¹². У таких випадках цю цілеспрямовану пропаганду видають за необразливе бажання задовольнити пізнавальну потребу людей. Стереотипи нав'язують ЗМІ, які апелюють до емоцій аудиторії. Інтенсивність реакції залежатиме від інтенсивності емоційного впливу. Стереотипи виконують й ідеологічну функцію: формують, підтримують і зберігають групову ідеологію, що пояснює та виправдовує поведінку групи. Стереотипи активно використовують з метою маніпуляції свідомістю, оскільки вони є невід'ємними компонентами індивідуальної та масової свідомості. А уніфікація способів мислення і реагувань великих мас населення призводить до деіндивідуалізації, деперсоніфікації людей, перетворення їх у вразливих об'єктів маніпулювання⁴¹³.

О. Предко⁴¹⁴ визначає, що основними конструктами ідеологем є стереотипи, підкреслює, що

⁴¹¹ Худолій А.О. (2009) Політичні стереотипи у геостратегії США. Острог: Вид-во НаУОА. 148 с.

⁴¹² Там само, С. 32.

⁴¹³ Худолій А.О. (2009) Політичні стереотипи у геостратегії США. Острог: Вид-во НаУОА. 148 с.

⁴¹⁴ Предко О. І. (2011) Міфи та стереотипи як конструкти ідеологем Науково-практична конференція „Ідеологія в сучасному світі”, 19-20

стереотипи складним чином породжують ще й інші елементи свідомості, що створюють можливості маніпулювати масовою свідомістю, такі як міфи. Як зазначає польський дослідник Л. Войтасек⁴¹⁵, що саме із цих двох джерел виникають стереотипи, які виступають як умовні «ярлики», які наклеюються на людей і явища. Вони глибоко зачіпають весь процес сприйняття. Стереотипи також беруть участь у створенні поглядів, які визначають хибне відношення до деяких ідей, людей, предметів. Такі стереотипи мають здатність швидко впроваджуватися у масову свідомість. Підсилює їх емоційна інтенсифікація, що й спонукає до активних дій.

Дослідники підкреслюють, що стереотипи, як складові політичної культури, із необхідністю виникають та закріплюються, оскільки у них є велика потреба, адже вони певною мірою «пом'якшують» екзистенційну буттєвість людини, активізують її пошук, примушують знову і знову вдивлятися у ідеологічні конструкції і вибудовувати модель свого соціокультурного простору.

Досліджуючи процеси формування політичних стереотипів О. Шурко⁴¹⁶ підкреслює, що політичні повідомлення відіграють ключову роль у формуванні стереотипів, перетворюючи прості уявлення в усталені стереотипи у свідомості громадян. Комунікаційне середовище використовує політичний стереотип як інструмент маніпуляції, створюючи шаблони й «іншість», що впливає на політичну свідомість громадян.

жовт. 2011р.: [матеріали доповідей і виступів]. К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, С. 190-192.

⁴¹⁵ Wojtasik, Lesław (1975) *Psychologia propagandy politycznej*. Państwowe Wydawn. Naukowe, 374 p.

⁴¹⁶ Shurko, O. (2019). Політичний стереотип у процесі політичної комунікації. Історико-політичні проблеми сучасного світу, (40), 140–145. <https://doi.org/10.31861/mhpi.https://mhpi.chnu.edu.ua/index.php/issues/article/view/194/174>

Наприклад, досліджує вплив стереотипів на політичну активність О. Оверчук⁴¹⁷ пояснює, що чинні стереотипи українців (політичні, або неполітичні) не сприяють активній участі громадян у суспільних рухах протесту, тобто завдяки підтриманню вже теперішніх систем політичних стереотипів можливе керування поведінкою та настроями мас таким чином, аби політичної активності не відбувалось.

Також про зіткнення та внутрішні суперечки, що виникають у процесах формування/руйнування стереотипів говорить О. Шерман⁴¹⁸. Авторка підкреслює, що у намаганнях впроваджувати негативні політичні стереотипи, для впливу на політичну поведінку громадян, не завжди вдається досягти успіху, оскільки процеси можуть піти не в бажаному напрямку для ініціаторів. Велика кількість негативу та «брудних технологій» може викликати прагнення психологічного відсторонення та підштовхувати до політичного абсентеїзму частину електорату.

Узагальнюючи, можна визначити що під час війни процеси стереотипізації для формування та закріплення національної української ідеології, завдяки політичним стереотипам, є необхідний та виявляється запорукою успіху українців у боротьбі за власне фізичне існування. А з іншого боку цей процес необхідно супроводжувати із зворотними процесами руйнування стереотипів застарілих та неактуальних.

⁴¹⁷ Оверчук О.В. (2013) Вплив стереотипів на виникнення рухів протесту в Україні Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 49. С.95-102. http://app.nuoua.od.ua/archive/49_2013/13.pdf.

⁴¹⁸ Шерман, О. М. (2010). Специфіка політичних стереотипів у суспільствах перехідного типу. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї, 19, С. 323. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26672/32-Sherman.pdf?sequence=1>

3.3.3.2. Етнічні стереотипи та їх потенціали.

Також, під час війни проявилися етнічні стереотипи. Хоча у наукових працях не існує єдиного визначення етнічного стереотипу, дослідники зазначають, що їх виникнення пов'язане явищем етноцентризму – схильності сприймати всі життєві явища крізь призму своєї культури та інтерпретувати з позиції своєї етнічної групи, взятої за еталон. Для етноцентризму характерна фіксація рис своєї групи, хоча вона не обов'язково припускає формування ворожого ставлення до інших груп⁴¹⁹.

Великий потенціал та одночасна ризикогенність етнічних стереотипів у справі єднання країни, описує Г. Редькіна⁴²⁰. Вона акцентує на вкоріненості етнічних стереотипів у масовій свідомості та тим можливостям бути єднальним чинником української поліетнічної нації, звісно, за умови грамотної етнонаціональної політики держави.

Відомо, що стереотипи потенційно можуть поширюватися на будь-які об'єкти реального чи нереального світу, хоча цілком справедливо вважається, що їхнім головним об'єктом є людина, адже «стереотипи щодо людей концептуально багатші та більш укорінені порівняно зі стереотипами щодо речей»⁴²¹.

Оскільки кожен окремий стереотип поширюється на всі об'єкти в межах певної групи (наприклад,

⁴¹⁹ Данилюк І.В. (2010) Етнічна психологія як галузь наукового пізнання. Київ, С. 313.

⁴²⁰ Редькіна Г. М. (2008) Етнонаціональні стереотипи у масовій свідомості населення України в умовах державної незалежності. Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. Вип. 41. С. 147-156. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2008_41_19.

⁴²¹ Panther, K.-U., & Thornburg, L.L. (2007). Metonymy. In D. Geeraerts, & H. Cuyckens (Eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (pp. 236–263). New York: Oxford University Press, с. 256

національні стереотипи приписують всім представникам певного етносу), це недиференційоване твердження неминуче передбачає наявність оцінки – очевидної або ж прихованої. І той факт, що негативні оцінки однієї людини переважають в пропорції чотири до одного, і це вказує нам на те, що стереотипи, які перебувають в основі цих оцінок, є так само негативно забарвленими. Можна також припустити, що позитивний характер частіше мають автостереотипи (про «своїх»), а негативний – гетеростереотипи (про «чужих»), оскільки позитивно забарвлені автостереотипи та негативно забарвлені гетеростереотипи виступають потужним засобом підвищення самооцінки в межах будь-якої групи, членам якої завжди потрібен власний позитивний образ як підтвердження їх виключності та переваги над членами інших (що конкурують) груп.

Важливе значення проблеми взаємозв'язку автостереотипів і гетеростереотипів визначає О. Шиприкевич⁴²², адже гетеростереотипи можуть переходити в автостереотипи. Такий перехід може здійснюватися у тих умовах, коли гетеростереотипи формуються панівною етнічною спільнотою. Проте можливий і протилежний процес: автостереотип сприймається іншими етносами, а через певний час може повернутися вже як гетеростереотип. Важлива роль тут належить пропагандистським методам.

Роль гетеростереотипів сприяє адаптації представників іншого етносу до нових умов і визначенню їхньої поведінки, підкреслює О. Шиприкевич⁴²³, але в певних ситуаціях (як, наприклад, під час війни) етнічні гетеростереотипи

⁴²² Шиприкевич О. (2011) Вплив етнічних стереотипів на етнонаціональні взаємини в Україні (відображення в ЗМІ). Народна творчість та етнологія. № 1. С. 45-52.

⁴²³ Там само, С.50-51.

використовуються для протистояння. Ці стереотипи не лише спрощують уявлення про інший етнос, але часто відображають перекручений образ реальності. Під час збройних конфліктів деякі етноси можуть маніпулювати стереотипами, намагаючись зберегти свій статус або поліпшити своє положення. Протягом історії радянської епохи впливова пропаганда використовувала гетеростереотипи для створення позитивного образу спільного проживання народів у складі СРСР.

Зрозуміло, що у ситуації воєнного конфлікту українці прагнуть зберегти свій статус та поліпшити ситуацію, а отже, відбувається підсилення уваги до негативних етнічних гетеростереотипів. Відбувається потужний процес переосмислення та перетрансформування негативних етнічних гетеростереотипів з одночасним процесом піднесення автостереотипів. При чому ці процеси відбуваються як внаслідок зовнішньої ідеологічної роботи, але й на внутрішньому індивідуальному рівні кожного свідомого громадянина України.

Особливі ризики етнічних стереотипів полягають у тому, що вони, по-перше, переважно виникають на буденному рівні, а тому формуються спонтанно та хаотично, під впливом процесів соціалізації або/та набуття досвіду, по-друге, у їх основі лежать соціальні та соціально-психологічні (зазвичай, емоційно насичені) установки те чи інше явище без ясного і глибокого ставлення до нього. У цілому нині існує уявлення про те, що негативні соціальні (а етнічнонаціональні стереотипи відносяться до соціальних: як «сукупність уявлень про представників певного етносу, його моральні та інтелектуальні особливості, традиції, специфіку історичного розвитку, а також роль в історії людства, певного регіону, особливо ж в історії двосторонніх

стосунків із сусіднім етносом»⁴²⁴) стереотипи спрощують, схематизують чи спотворюють бачення соціальної реальності. І тому можуть серйозно деформувати міжособистісні і міжгрупові відносини у професійному середовищі, виконувати консервативну, котрий іноді реакційну роль процесі соціально-психологічного функціонування.

У своєму дослідженні Ребрій, О., & Сиса, Я. (2022)⁴²⁵ з'ясовують роль національних стереотипів у створенні художнього образу мовою оригіналу та його перетворенні мовою перекладу. Вважається, що перекладацьке відтворення мовностилістичних засобів стереотипізації художнього образу перебуває під тиском ідеологічних обставин, коли ставлення до стереотипізованого образу у культурі-рецепієнті має нейтральний або позитивний характер, перекладач може застосовувати стратегію пом'якшення негативного стереотипу, натомість у випадку негативного ставлення перекладач, навпаки, може вдаватися до загострення і без того гіперболізованих характеристик.

З огляду на таку особливість стереотипів як вибірковість, люди у своєму оточенні вибирають лише те, що вигідне для неї, і відкидає все не вигідне й небажане, бо емоції підсилюють переконання у стереотипах. Нарешті, етнозахисна роль стереотипів забезпечується емоційною насиченістю, етнічні стереотипи під час війни проявляються більш рельєфно та відчутно, причому одночасно у негативному та позитивному контекстах:

⁴²⁴ Грабовська І. (2004) Сучасні українці у дзеркалі чужих та власних стереотипів. Сучасність. 2004. № 9. С. 139.

⁴²⁵ Ребрій, О., & Сиса, Я. (2022). Національні стереотипи як проблема перекладу. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов, (95), 44-51. <https://doi.org/10.26565/2786-5312-2022-95-06>.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

- загострилось негативне сприйняття росіян;
- проявилися, закріпилися риси національний характер українців (гаряча любов до рідної землі, хазайновитість, працьовитість, кмітливість, почуття гумору);

- утвердився, як норма поведінки та вирішення будь-яких питань, творчий підхід – українці стали звично та очікувано творчими та креативними.

Отже, яскравим прикладом спрацювання етнонаціонального стереотипу є випадки, які на початку війни у медійному просторі України активно демонстрували: відомий випадок, як у місті Генічеськ Херсонської області жінка пропонувала озброєному окупанту покласти соняшникове насіння в кишені, щоб після смерті ворогів хоча б соняшники вирости ⁴²⁶, або інша українська жінка з Конотопу навела «порчу» на російського солдата та запевнила його, що завтра у нього «член стояти не буде»⁴²⁷. Жінка додала: «У Конотопі кожна друга – відьма»⁴²⁸, або репліки до ворогів від літньої жінки: «Хай вдома в себе порядки наводять. На своїй землі засралися по самі вуха. Повно землі стоїть порожньої та бур'янами поростають»⁴²⁹.

У цих випадках проявляються саме етнічні автостереотипи, але вони грають дуже креативну роль: те що прості жінки, літні жінки відкрито демонструють свою ідентичність, спрямовуючи її особливості проти ворога, відбувається підсилення психологічного тиску, адже одразу декілька засобів психічного маніпулювання та тиску такими простими демонстраціями проявляються.

⁴²⁶ Іщенко А. (2022) Насіння у кишені покладіть: українці дають відсіч та не бояться російських окупантів // https://24tv.ua/nasinnya-kisheni-pokladit-ukrayintsi-dayut-vidsich-ne-boyatsya_n1890897/

⁴²⁷ Там само.

⁴²⁸ Там само

⁴²⁹ Там само.

Або набула популярності метафори про чорноземи, ґрунт та добриво: «ЗСУ перетворили на добриво ще сотні окупантів»⁴³⁰, «Українські десантники показали, як перетворюють ворогів на добрива для ґрунту»⁴³¹. Український гурт Chico & Qatoshi створив у Чернівцях трек «Допоможе ЗСУ», який зібрав понад чотири мільйони переглядів на YouTube, у якому використовуються антеїзм українців («Оркам буде так собі! Виїхав на тракторі», «краще вивезу у поле – подарую ЗСУ», «Орка тіло ляже в ґрунт – Допоможе ЗСУ!»)⁴³².

Окремо скажемо про потужний сплеск звернення та творчої обробки українського фольклору, що створює музичний опір⁴³³. Ефективність подібного музичного супротиву обумовлена саме звертанням до укорінених українських етнічних стереотипів, зачіпає глибинні пласти української масової психіки.

Активно звертаються українські митці до культурної спадщини із цілком прозорими та необхідними завданнями – викликати необхідні в умовах війни настрої у більшості населення, спонукати до дій,

⁴³⁰ ЗСУ Перетворили на добриво ще сотні окупантів: Генштаб порадував новими втратами ворога (2023) <https://agroday.com.ua/2023/12/04/zsu-peretvoryly-na-dobryvo-shhe-sotni-okupantiv-genshtab-poraduvav-novymu-vtratamy-voroga/>

⁴³¹ Українські десантники показали, як перетворюють ворогів на добрива для ґрунту (2022) <https://armyinform.com.ua/2023/02/14/ukrayinski-desantnyky-pokazaly-yak-peretvoryuyut-vorogiv-na-dobryva-dlya-gruntu/>

⁴³² Chico & Qatoshi «Орка тіло ляже в ґрунт, допоможе ЗСУ» https://www.youtube.com/watch?v=FoAhWgpEdeA&ab_channel=MusiCForyou.

⁴³³ Крижня М. (2022) Музичний спротив: 12 пісень, що стали символом незламності українського народу в 2022 році Суспільне. Культура. <https://suspilne.media/culture/343394-muzicnij-sprotiv-12-pisen-so-stali-simvolom-nezlamnosti-ukrainskogo-narodu-v-2022-roci/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

об'єднати людей на засадах етнічних стереотипів. Взагалі політика і мистецтво взаємопов'язані і взаємозалежні, а використання творів як пропаганди сприяє досягненню політичних цілей, і широко відомі радянські та російські практики використання музики, літератури, кінематографа тощо аби закріплювати певні стереотипи. Музика, як зазначає Ю. Каганов⁴³⁴, розглядається як універсальний, витончений і що найголовніше – ефективний інструмент впливу на соціум, як спеціальний соціальний поштовх, який викликає певні наслідки політичного характеру: від створення емоційної суспільної атмосфери до сприяння об'єднанню соціальних груп (від невеликих субкультур до цілих народів або союзів народів), або може використовуватися для висловлення незгоди.

3.3.3.3. Мовленнєва діяльність та стереотипи під час війни. Війна визначається як конфлікт, який, своєю чергою, визначають як порушення комунікації, відсутність розуміння та можливостей ефективного спілкування. Мовленнєве спілкування – безпосередня та максимально проста реалізація мовної діяльності та мовної поведінки, що проходить у рамках мовного акту⁴³⁵.

⁴³⁴ Каганов Ю. О. (2012) Музика як ідеологічний феномен: радянський контекст і українська версія (друга половина XX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, Вип. XXXIII. С. 159-164. http://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/33/kaganov.pdf.

⁴³⁵ John Searle *Speech Acts*, Cambridge University Press 1969, J. L. Austin. *How to do things with words*. Вперше опубліковано в 1962 г. в издательстве «Oxford University Press». Перевод сделан по изданию: Austin J. L. *How to do things with words*. Oxford UP, New York, 1973.

На закладеному Ліппманном підмурку сучасна когнітивна наука побудувала своє тлумачення стереотипу як різновиду прототипу «мінімізованого знання, що становить ядро, навколо якого сформований концепт»⁴³⁶, що утворює «конкретизоване, «суперфіксоване, суперстійке» уявлення про предмет чи явище, що асоціюється з конкретним концептом»⁴³⁷. Причиною формування стереотипів є прагнення класифікувати та узагальнювати інформацію, аби максимально зменшити навантаження на мислення: саме завдяки стереотипам «ми отримуємо уявлення про більшість речей до того, як безпосередньо з ними стикаємося»⁴³⁸.

Тісно пов'язаним із когнітивним є мовне тлумачення стереотипу, оскільки мова є засобом його об'єктивації як у свідомості індивіда, так і в суспільстві і в мові. Таким чином, мовна картина світу й мовленевий стереотип співвідносяться як частина та ціле, а сам мовленевий стереотип визначається як «стійкий мовний зворот, що однозначно сприймається на несвідомому рівні членами соціальної групи» і є «актуалізацією соціальних кліше в мові»⁴³⁹. Таке визначення видається недостатньо повним, адже мовний стереотип може втілюватися й у формі мовних одиниць чи навіть особливостей мовленнєвої поведінки (акцент, порушення лексико-граматичної норми). Як зазначають

⁴³⁶ Мартинюк, А. П. (2012). Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, С. 129.

⁴³⁷ Там само, С. 130.

⁴³⁸ Lippmann, W. (1922). Public opinion. New York: Macmillan. Retrieved from <https://wps.pearsoncustom.com/wps/media/objects/2429/2487430/pdfs/lippmann.pdf>, с. 6.

⁴³⁹ Мирончук, Н. М. (2013). Мовні стереотипи в комунікативних актах. Студентські наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна», 6, С. 202-205, с. 202.

з цього приводу В. де Клерк та Б. Бош: «існує багато свідомств того, що ми як члени окремих мовних спільнот маємо стереотипізовані уявлення про голос, інтонацію, паралінгвальні знаки, фонологію, лексикон та стиль, і все це з оцінними конотаціями. Ці упередження мають величезний вплив на наше підсвідоме ставлення до мов та мовців цими мовами, отже валідність цих стереотипів має значний дослідницький потенціал»⁴⁴⁰.

Кожний такий акт визначається як цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється відправником тексту з певним наміром відповідно до принципів і правил мовного спілкування, прийнятого у даному суспільстві, це одиниця нормативного соціомовленнєвого спілкування в рамках комунікативної ситуації. Оскільки мовленнєвий вплив – обов'язкова складова частина комунікативної функції, то слід особливо підкреслити вплив на мовленнєву діяльність та поведінку різноманітних обставин у яких вони реалізуються.

Як ілюстрацію незвичних проявів стереотипізації під час екстремальних обставин можна представити всесвітньовідомий інтернет-мем «Російський військовий корабель, йди на...» – відповідь українського прикордонника на пропозицію російського військового корабля здатися. По суті – відповідь є повторенням запитання опонента, коли була повністю скалькована формула звернення. До того ж, мовленнєвий акт, про який йдеться, відбувався у форматі офіційного спілкування моряків, де прийняті певні стандарти мови та термінології, що використовуються для такого зв'язку, необхідні для безпечної експлуатації суден та підвищенню безпеки мореплавання, отже у наявності стандарти, кліше, шаблони спілкування. Таким чином,

⁴⁴⁰ . Klerk de V., & Bosch, B. (1995). Linguistic stereotypes: Nice accent – nice person? International Journal of the Sociology of Language, 116, 17–38

вимоги надавати відповідь у стандартну, задекларовану та прописану у багатьох юридичних правилах, актах тощо при одночасному психологічному тиску та прямій загрозі життю прикордоннику породило мовленнєвий акт який можна охарактеризувати як мімезис.

Як відомо, це поняття широко використовується вже в античній риториці і стало сьогодні цілком традиційним. Як термін риторики і стилістики мімеза означає навмисне маніфестування у мовленні особливостей мови співрозмовника з метою демонстрації неадекватності цієї «чужої» мови, передражнювання або висміювання співрозмовника, відволікання уваги від предмета спору тощо. Мімезис зазвичай також супроводжується імітацією паравербальних і невербальних комунікативних сигналів – інтонації, жестів, міміки і т.п.

Автор чинної фрази інтуїтивно та дуже доречно обрав мовленнєвий засіб, оскільки мімеза передає не тільки іронічне (інтенцію пожартувати), а й агресивне ставлення до мови (бажання принизити, висміяти, зло передражнити комуніканта), а по суті до особистості співрозмовника. Згаданий приклад ілюструє положення про те, що в мімеза інформація робить не поступальний, а зворотний рух. Мімеза використовується, перш за все, для того, щоб повернути адресата до його власного повідомлення та вимовляється категоричним тоном, що містить імпліцитне заперечення і висловлює небажання приймати думку чи лінію поведінки, запропоновані співрозмовником.

Фраза, яка врятувала та надихнула український народ на початку війни, одночасно принизивши ворога сарказмом та надихнувши прикладом мужності, збереження почуття гумору та критичного мислення під час самої безнадійної ситуації. Тому, що мімеза є різновидом психологічного впливу – процесу і

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

результату зміни індивідом поведінки іншої людини, її установок, намірів, оцінок і т.п. в ході взаємодії за допомогою переважно психологічних засобів: вербальних, паралінгвістичних чи невербальних. Мімеза є цілеспрямованим процесом прямого або непрямого впливу на психічну та емоційну сферу, а також на поведінку людини. Суть мімези визначається тим, що співрозмовник підкреслює свою перевагу, негативно оцінюючи мовлення адресанта як неправильну (або теж негативно, як надто правильну), неясну (або занадто «прозору»), негарну, неестетичну (або надто пихату), недоречну, – експлікуючи цим свою думку, що становить суб'єктивну компоненту даного фрагмента висловлювання.

Отже, мем виникає на тлі стереотипізації – офіційна мова воєнних моряків дає стандартне типове повідомлення та повторення цієї мовної формули, але результат – мем справляє враження креативності, творення нового змісту.

Відповідь на такий парадокс знаходимо у лінгвіста Ш. Балла⁴⁴¹, який досліджуючи процеси стереотипії у мовленні, підкреслює, що необхідність дотримання правил мовної поведінки, або етикету, а також, можливо, страхом залишитися в ізоляції визначається прагнення людини до стереотипності мислення та мови, проте тенденції до стереотипності мислення та мови протиставлено бажання промовця висловити у мові властиві лише йому індивідуальні почуття.

Разом із тим, говорить Ш. Баллі⁴⁴², мовному стандарту протистоїть тенденція, що конкурує – тенденція до збільшення різноманітності, до диференціації, до експресії. Під впливом тенденції до

⁴⁴¹ Bally Ch. (1944) *Linguistique générale et linguistique française*. - P., 1932. VIII, 410 p. Idem. 2. éd.- Berne, 1944. 440 p.

⁴⁴² Там само.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

експресії та збільшення різноманітності відбувається старіння стандартних мовних одиниць даного часу, оскільки мова динамічний, а отже, він повинен бути таким у всіх своїх проявах. Звідси й динамізм мовного стандарту, тобто, стереотипних висловлювань, чи стаціонарних речень. І динамізм цей проявляється у різноманітному варіюванні стереотипних висловлювань.

Справедливо зауважує Ш. Баллі, «...розмовна мова є єдиною істинною мовою та нормою оцінки всіх інших форм мови»⁴⁴³, саме тому людина, спираючись на стандарт, як на ядро мовної системи, у низці стереотипних ситуацій, часто як перетворює, а й руйнує стандарт, створюючи нове. Стимулом є бажання бути неповторним, унікальним, не зникнути, не розчинитись у рамках стереотипу, не втратити власної особи. І тоді перемагає тенденція до експресії та динамізму.

Ш. Баллі пропонує декілька різновидів варіювання стереотипних висловлювань, яке виражається, наприклад як у мемі, який ми обговорюємо, у заміні одного елемента стереотипного висловлювання іншим тощо, при чому слід врахувати, що заміна одного елемента іншим цілком і повністю змінює зміст висловлювання (лексичне варіювання), надає висловлюванню емоційно-експресивне забарвлення (варіювання), тобто подібні засоби у мовленнєвих актах використовуються, та при необхідності актуалізуються.

Таким чином, можна спостерігати проявлення цікавого феномену: коли стереотипи мовлення під впливом екстраординарних умов перетворюються на креатив, інновації.

Але не завжди особливості мовленнєвих актів мають подібну позитивну конотацію, окремим потенціалом володіють можливості маніпулювання, насадження чи

⁴⁴³ Bally Ch. (1944) *Linguistique générale et linguistique française*. - P., 1932. VIII, 410 p. Idem. 2. éd.- Berne, 1944. 440 p.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

руйнування певних упереджень перекладу у контексті етнічних стереотипів.

Взагалі, як зазначає О. Лазарович⁴⁴⁴, у мовознавстві стереотип розглядається різними підходами: деякі вчені визначаючи як «репродуковані з пам'яті зв'язки слів», виділяючи їх від мовних конструктів. Інша група дослідників глибше вивчає стереотип, враховують психолінгвістичні аспекти, аналізують ментальний аспект стереотипу через діяльність людей, включаючи дослідження стереотипів народів, рас, груп. Інші, прихильники етнокогнітивного підходу, розглядають стереотип як частину мовної картини світу загалом. Отже, у мові стереотип являє собою спрощене, схематичне, узагальнювальне зображення певної категорії певних особ, звірів, інституцій чи подій, включаючи народність, професію, вік, стать тощо, і може мати як позитивні, так і негативні риси.

Про можливості маніпулювання суспільною свідомістю завдяки мовним стереотипам при перекладі говориться у вже згаданому дослідженні О. Ребрій та Я. Сиса⁴⁴⁵, автори доводять, що перекладацьке відтворення художнього образу перебуває під тиском ідеологічних обставин. Перекладачі відображають своє особисте (позитивне або негативне) ставлення до стереотипізованого образу у культурі-реципієнті, при цьому перекладач може застосовувати стратегію пом'якшення негативного стереотипу, натомість у випадку негативного ставлення перекладач, навпаки,

⁴⁴⁴ Лазарович, О. «Мовні стереотипи і мовна картина світу». [В:] Культура народів. Причорномор'я 32, 2002: 79-81.

⁴⁴⁵ Ребрій, О., & Сиса, Я. (2022). Національні стереотипи як проблема перекладу. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов, (95), 44-51. <https://doi.org/10.26565/2786-5312-2022-95-06>.

може вдаватися до загострення і без того гіперболізованих характеристик.

Важливість цієї проблеми розглядається у дослідженні того, як ЗМІ впливають на глобальні процеси глобалізації, політичний ландшафт в Україні, розвиток громадянського суспільства та сприйняття «України» як в україномовному, так і в англomовному контекстах. Зараз переклад відіграє вирішальну роль у поширенні інформації, особливо в журналістиці, яка невід’ємно пов’язана з мовою. Журналісти передають інформацію кількома мовами, інтерпретуючи новини для різноманітної аудиторії, а новини зазнають змін різними агентствами з різних причин⁴⁴⁶.

Новинні публікації зосереджені на тому, як цільова аудиторія сприймає та оцінює інформацію, зосереджуючись на аспектах, які можуть привернути увагу читачів. Отже, новини не дають точного викладу подій. У контексті перекладу новин традиційні ролі перекладача постають під сумнівом, оскільки перекладачі стають більш активними учасниками, які можуть ініціювати або стати жертвою мовних маніпуляцій.

Маніпулювання політичним дискурсом, актуальна проблема сучасної лінгвістики, охоплює такі тактики, як фальсифікація фактів, поширення фейкової інформації та використання мовних стратегій, відомих як «маніпулювання мовою». Переклад і маніпуляція взаємопов’язані, і в перекладознавстві маніпуляція стосується модифікацій, зроблених перекладачами для адаптації повідомлень для кращого сприйняття цільовою аудиторією. Це передбачає врахування культурних, ідеологічних, мовних і мистецьких особливостей залучених мов.

⁴⁴⁶ Там само.

Також І. Галамай та У. Дрогомирецька⁴⁴⁷ підкреслюють той факт, що маніпуляція відбувається в межах певного культурного контексту і залежить від досвіду та особистих рис перекладача. Кожний перекладений текст передбачає певний ступінь маніпуляції, оскільки він не може точно повторити оригінал. Навіть якщо перекладач знаходить відповідні слова чи фрази в обох мовах, конотації можуть відрізнятися. І переклад, і маніпуляції мають спільну мету – змінювати текст для певних цілей. У статті досліджуються етапи мовних маніпуляцій у перекладі новин і їх вплив на читацьке сприйняття, розглядаються методи мовних маніпуляцій на різних лінгвістичних рівнях.

У статті «Психолінгвістичні аспекти маніпулятивного перекладу у медійному просторі» Ю. Крилова-Грек⁴⁴⁸ розглядається маніпулятивний переклад як один із методів контролю над усвідомленням отримувачів інформації. У дослідженні автор запропонував поняття «маніпулятивного перекладу», що означає переклад, зумовлений соціально-політичним контекстом, який призводить до свідомого невідповідного розшифрування кодів іншої мови та навмисного викривлення змісту, в результаті чого відбувається зміна чуттєво-інтуїтивного відображення вихідної реальності та підміна вихідної інформації. Авторка наводить численні приклади, коли мовленевий стереотип (як фразеологізм, метафора, усталений вислів тощо) висмикується з тексту або, навпаки, додається, чи

⁴⁴⁷ Галамай І., Дрогомирецька У. (2022) Маніпуляції в перекладі новин. Молодий вчений, вип. 1 (101) (Січень), 87-90. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-1-101-19>.

⁴⁴⁸ Крилова-Грек Ю. (2017) Психолінгвістичні аспекти маніпулятивного перекладу у медійному просторі. East European Journal of Psycholinguistics. Volume 4. Issue 1. С.114-121.

змінюється контекст, що призводить до докорінно зміни сенсу тексту і перетворення його на маніпулятивно-оцінне судження⁴⁴⁹. Наприклад, у листі президента Туреччини, пише Ю. Крилова-Грек⁴⁵⁰ після знищення російського літака слово «не ображайтеся» було замінене на «вибачте», що змінило тон та сенс повідомлення, викликаючи непорозуміння (вихідний текст у перекладі на англійську звучав так: «I say do not feel offended», що означає «Прошу не ображатися», що має зовсім інше значення на відміну від «Excuse us» чи «I'm sorry»). Такі маніпуляції часто використовуються для приховування справжніх намірів чи викривлення ситуації.

Підсумовуючи можна стверджувати, що в періоди екзистенціальних криз коли емоційне напруження досягає максимум, когнітивні процеси та мовленеві процеси активізуються та підсилюються ще й завдяки особливостям сучасних воєнних технологій. Підкреслюємо, що надважливою воєнною технологією в сучасному глобальному та інформаційному суспільстві стала технологія дезінформації та маніпуляційних методів для впливу на громадську думку, отже опрацювання із можливостями та ризиками мовних стереотипів має стати головними напрямками досліджень.

Зазначимо, що мовний стереотип не обов'язково обмежується лише мовними зворотами, а може проявлятися у формі мовних одиниць чи навіть у мовленнєвій поведінці. Також динаміка мовного стандарту, під впливом тенденції до експресії та збільшення різноманітності, може призводити до креативних варіацій та нових способів висловлення під

⁴⁴⁹ Крилова-Грек Ю. (2017) Психолінгвістичні аспекти маніпулятивного перекладу у медійному просторі. *East European Journal of Psycholinguistics*. Volume 4. Issue 1. С.117.

⁴⁵⁰ Там само, С.117-118.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

впливом стереотипів. Отже, в екстремальних умовах стереотипи можуть перетворюватися на креатив, інновації та нові способи вираження.

Але негативним проявом амбівалентності мовленнєвої стереотипної діяльності є маніпулювання глобальним сприйняттям та усвідомленням за допомогою мовних стереотипів під час перекладу. Перекладачі можуть вибирати стратегії для впливу на сприйняття читачів та слухачів, зокрема, застосовуючи стратегії пом'якшення чи загострення стереотипів. Журналісти відіграють активну роль у впливі на аудиторію через переклад новин, що може призводити до мовних маніпуляцій та змін сприйняття подій. Для позначення цього використовують термін «маніпулятивний переклад», яке означає свідоме викривлення змісту тексту з метою зміни сприйняття читача. У тексті наведено конкретні приклади маніпуляцій, таких як вилучення або додавання стереотипів з тексту, зміна контексту, що може призводити до радикальної зміни сенсу повідомлення.

3.3.4. Висновки. Сутність вищевикладеного зводиться, з одного боку, до доведення того, що процеси формування, створення, руйнування – це поле бою, що розгортається у внутрішньому просторі кожного, та на засадах цього до обґрунтування та зазначення надважливості вивчення та роботи із стереотипами під час війни.

Отже, у контексті сучасних військових технологій із використанням Інтернету, соціальних мереж тощо, як інструментів маніпулювання громадською думкою, стереотипи стають справжньою зброєю, з відповідними потенціалами та загрозами. Отже, вивчення стереотипів, особливо під час війни, стає актуальним, оскільки вони можуть бути використані як на користь, так і на шкоду.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

У зв'язку з амбівалентністю процесів стереотипізації, потрібні різнопланові дослідження щодо створення-руйнування та руйнування-створення стереотипів, які можуть бути штучно створені або виникати природно. Важливо розглядати також зворотні процеси: знищення-формування «природних» стереотипів, які не є результатом прямих маніпуляцій технологій.

У воєнних умовах деякі види стереотипів стають ключовими, актуалізуючи різні групи проблем, такі як екзистенційні, соціальні та політичні. Вивчення стереотипів виявляється важливим для формування та закріплення національної української ідеології та успішної боротьби за фізичне існування. Однак цей процес повинен бути супроводжений зворотними процесами руйнування застарілих та ворожнечих стереотипів.

Українські митці використовують культурну спадщину для спонукання громадян до дій та об'єднання на основі етнічних стереотипів. Взагалі, політика і мистецтво тісно пов'язані, і використання творів як засобу пропаганди сприяє досягненню політичних цілей. Музика, зокрема, вважається універсальним та ефективним інструментом впливу на соціум, викликаючи різні наслідки, від емоційної атмосфери до об'єднання соціальних груп.

ВИСНОВКИ

Історіографічні розвідки війни України з Росією дозволяють говорити про те, що з періоду Першої світової війни, який спричинив розпад Російської імперії та формування багатьох національних держав на її території, українські політичні лідери намагалися знайти компроміс з російською владою, визначити статус своєї держави і визначити шляхи розвитку на політичному, економічному та соціальному рівнях. Українсько-російські відносини відіграли вирішальну роль у перспективах та майбутньому національної революції. У 1917-1918 роках, на завершальному етапі Першої світової війни, ці відносини склалися з двох важливих складових: протистояння і пошук компромісів українського визвольного руху з Тимчасовим урядом та конфлікт між більшовицькою Росією та Українською Народною Республікою. Але слід підкреслити и, що південні регіони України, зокрема, Північне Причорномор'я і Тимчасовий уряд, і більшовицька Росія завжди, як і зараз, розглядали цей регіон через призму так званої «Новоросії».

Також було досліджене міфологічне мислення сучасних росіян, яке ґрунтується на низькому рівні критичного мислення і процес зомбування тобто фіксації історичної міфології зберігається системою освіти від дитячого садочку і до вищої школи. Дослідження впливу історичних міфологем на світову політику дозволяє часто призупиняти або зменшувати допомогу воюючій Україні бо застосовуються такі міфи про те що «ми один народ» та інше. А також зазначити той факт, що для затвердження історичних міфологем в Світі росіяне використовують виступи Ілона Макса, Папи Франциска, та деяких лідерів Латинської Америки, Африки і Китаю. Також підкреслюється, що будь-який тиск на

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

інформаційне поле Світу та України поступово зменшується, як через тотальне неприйняття російської ПСО так і через реальність, яку не можна заперечити.

Зараз організації громадянського суспільства працюють у різних напрямках, та стають справжніми школами громадянського навчання, де люди отримують досвід кризового менеджменту, роботи в команді, фандрейзингу, співпраці з різними групами та розбудови партнерств. Досвід громадянської участі, набутий під час війни, може бути корисним у період відновлення після війни. Він дозволяє громадянам краще усвідомлювати та представляти власні інтереси, впливати на прийняття політичних рішень на місцевому та національному рівнях, а також ефективно контролювати органи державної влади.

У філософських міркуваннях і роздумах про людину у часи війни визначається здатність знаходити домінанту свого світогляду, її ставлення до реальності, що оточує її, стає осмисленим, прагматичним і патріотичним. Такий стан її ідентичності важливий завжди, але він набуває особливого значення під час війни.

У сучасному світі, особливо в умовах війни та з використанням Інтернету та соціальних мереж, стереотипи стали важливою зброєю, здатною впливати на громадську думку. Автори монографії закликають до вивчення та роботи із стереотипами, оскільки вони можуть мати як позитивний, так і негативний вплив.

ЛІТЕРАТУРА

- Аеророзвідка.URL: <https://aerorozvidka.ngo/uk/>
- Анатолій Михненко, Михайло Месюк «Інтерпретація історії як інструмент маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. URL: [www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03\(3\)/09mamvss.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-03(3)/09mamvss.pdf)
- Анатолій Подольський «Сучасна історія як інструмент політичних маніпуляцій». ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.2018. 07. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/podolskyi_suchasna.pdf
- Анатолій Ціпко Час розкриває істину Про національну свідомість та спотворену історію. 2010, День. day.kyiv.ua; URL: <https://web.archive.org/web/20160816201241/https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/chas-rozkrivaie-istinu>
- Армія SOS. URL: <https://armyos.com.ua>
- Афанасьєв О., Василенко І.Л. (2022) Метамодерн і метанарративи: нові старі цінності // Філософія та гуманізм. 2022. Вип.2(16) С.4-10
- Афанасьєв А. І. (2013) Гуманітарне знання і гуманітарні науки. Одеса: Бахва. 288 с., С.173-183.
- Афанасьєв О., Василенко І. (2017) Історична пам'ять: наука та ідеологія // Філософія та гуманізм. Наукове видання. Вип 6. Одеса: ОНПУ. С.11-19.
- Афанасьєв О., Василенко І. (2022) Мінливості долі метанарративу // Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. Вип.1(37). Сковородіана: мандри філософування. Одеса: Акваторія, 196 с. С. 83-92.
- Афанасьєв О., Василенко І. (2022) Наратив і комунікація. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку: матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції, 25-26 листопада 2022 р., м. Одеса. Ч. 3. Львів-Торунь: LihaPres, С.14-18.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Афанасьєв О., Василенко І. (2023) Наративні підвалини порозуміння в комунікативному просторі. Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса. С. 104-108.

Афанасьєв О., Василенко І. (2017) Науковість та ідеологічність у феномені історичної пам'яті. Філософія та гуманізм. Наукове видання. Вип 6. Одеса: ОНПУ. С.12-22.

Афанасьєв О., Василенко І. (2023) Стратегічні наративи в загальнолюдському виміру // III Верниківські читання (2023): Матеріали Наукових читань пам'яті Марата Верникова / відп. ред. В. Л. Левченко. Одеса: Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. С.5-8.

Афанасьєв О., Василенко І.Л (2022) Метамодерн і метанаративи: нові старі цінності. Філософія та гуманізм. Вип.2(16) С.4-10.

Бабенко, Л. Л. (2011) Православне священництво періоду нацистської окупації в документах радянських органів державної безпеки. *Література та культура Полісся*, 65, 253-262.

Басенко, Іван (2020). Вороги, спільники, чужинці: еволюція образу німців в українськомовній пресі Києва доби Української Народної Республіки. *Україна модерна*. 29 грудня.

Березовська, В. (2015). Розвиток Бессарабії за часів румунського панування: освітньо-конфесійний аспект (1918–1940 рр.). *Часопис української історії*, 32, 31–37.

Бжезінський З. Велика шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи. – Львів – Івано-Франківськ, Лілея, 2000. С. 88.

Благодійний фонд «Повернись живим». URL: <https://savelife.in.ua/>

Благодійний фонд «Право на захист».URL: <https://r2p.org.ua/category/napriamy-diialnosti>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Благодійний фонд Сергія Притули. URL: <https://prytulafoundation.org/help-army>

Благодійність у часи війни. URL: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/06/zvit-doslidzhennya-3.pdf>

Благодійність у часи війни. (2022) Zagoriy Foundation. URL: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/06/zvit-doslidzhennya-3.pdf>

БО «Від серця до серця».URL: <https://sercedoserca.com.ua/>
Боурош, Л. Г. (2006). Румынский документ 1936 года «Сведения о старообрядцах, проживающих в Бессарабии. *Липоване: история и культура русских-старообрядцев*, III, 115-116.

БФ Станція «Харків».URL: <https://station.kharkov.ua/>
Варона, А. (2019). Старообрядчество в Румынии в 20-ые – 30-ые годы XX-ого века: по материалам Национального Центрального Исторического архива Румынии (фонд Генеральное управление полиции). *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 7, 56-62.

ВАРТО ЖИТИ. URL.: <https://www.vartozhyty.com.ua/callcenter>

Верстюк, В. Ф. (2011). Українська Народна Республіка: від проголошення до падіння. *Нариси історії української революції 1917–1921 років*. Кн. 1. Київ: Наукова думка.

Верстюк, Владислав (2012). Українська революція: пошуки міжнаціональної гармонії. *Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: історичні нариси*. Київ, 110-126.

Верховцева, І. Г. (2011, квітень). Церковно-державні відносини у Подунав'ї у добу радянізації краю. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: Матеріали III Міжнародної наукової конференції, присвяченої 70-й річниці героїчної оборони Одеси (м. Одеса, 15–16 квітня 2011 р.)*. Одеса, 316–320.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Віднянський, С. (гол.ред.) (2020). *Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси*. Київ: Інститут історії України.

Вінцковський Т. С. (2011). Всеволод Голубович: від інженера до прем'єр-міністра. *Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр.: Монографія* / Вінцковський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. та ін. Одеса: ТЕС, 20-30.

Володимир Білик (2022) Спростування фейків Для чого росія постійно фальсифікує історію? 26 Березня 2022 Вокс Україна URL: <https://voxukraine.org/dlya-chogorosiya-postijno-falsyfikuye-istoriyu>

Володимир Горбулін (2021) Щеплення від путінської «історичної єдності» 17.08.2021 Тверезий погляд URL: <https://tverezo.info/post/141469>

Восток SOS.URL: <https://vostok-sos.org/en/>

Галамай І., Дрогомирецька У. (2022) Маніпуляції в перекладі новин. Молодий вчений, вип. 1 (101) (Січень), 87-90. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-1-101-19>.

Геродот. (1993) Історії в дев'яти книгах. Київ. Наукова думка. 573 с.

ГО «Блакитний птах». URL: <http://hostage.org.ua/>

ГО «Дівчата».URL: <https://www.facebook.com/lectures4girls/>

ГО «Дом.48.24».URL: <https://dom4824.org/about/>

Грабовська І. (2004) Сучасні українці у дзеркалі чужих та власних стереотипів. Сучасність. 2004. № 9. С. 139.

Громадська організація «HEROU». <https://www.facebook.com/herou.official>

Громадський холдинг «ГРУПА ВПЛИВУ».URL: <https://www.vplyv.org.ua/>

Громадянська Мережа ОПОРА. URL: <https://oporaua.org/>

Громадянське суспільство України в умовах війни-2022. Звіт за результатами дослідження. URL:

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

<https://ednannia.ua/189-doslidzhennia/12456-gromadyanske-suspilstvo-ukrajini-v-umovakh-vijni-2022-zvit-za-rezultatami-doslidzhennya-3>

Громадянське суспільство, бізнес та влада – кращі практики співпраці. (2022). URL: <https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/2022/09/GROMADYANSKE-SUSPILSTVO-BIZNES-TA-VLADA-KRASHNI-PRAKTYKY-SPIVPRATSI.pdf>

Група активної реабілітації. URL: <https://www.facebook.com/ngogaru/>

Грушевський М. (2007). *Якої ми хочемо автономії і федерації*. Твори: у 50 т.; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Т.4. Кн.1. Львів: Видавництво «Світ», 137-150.

Грушевський, Михайло (1918). *На порозі нової України: гадки і мрії*. Київ: друк. тов-ва Петро Барський у Києві.

Данилюк І.В. (2010) Етнічна психологія як галузь наукового пізнання. Київ, С. 313.

Даца Ф. (2022). Український ненасильницький громадянський спротив у час війни: Аналіз трендів, впливів і викликів, що постали перед ненасильницькою дією в Україні між лютим і червнем 2022. URL: https://www.icip.cat/wp-content/uploads/2022/10/UKR_VF.pdf

Де навчатися школярам із вересня 2022 року: добірка українських шкіл за кордоном. URL: <https://osvitoria.media/opinions/de-navchatysya-shkolyaram-iz-veresnya-2022-roku-pidbirka-ukrayinskyh-shkil-za-kordonom/>

Деев, С. (2014) Старообрядческая концепция «русского мира». 22.04.2014. *Хвиля*. URL: <https://hvylya.net/analytics/history/staroobryadcheskaya-kontseptsiya-russkogo-mira.html>.

Державна служба статистики України. (2022). Реєстр статистичних одиниць. Кількість зареєстрованих

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання з розподілом за ознакою статі керівника. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

Донбас SOS. URL: https://www.donbasssos.org/about_en
Дорнік, Вольфрам та інші (2015). *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки*. Київ: Ніка-Центр.

Дорошенко. Дмитро (1954). *Історія України. 1917-1923 рр.* Т.2: Українська гетьманська Держава 1918 року. Вид 2-ге. Нью-Йорк.

Друг. URL: https://t.me/friend_first_aid_bot
Ейгельсон, І., Єлігулашвілі, М., Калениченко, Т., Кисельова, Т. (2022). Низові практики громадянського суспільства України у відповідь на широкомасштабну агресію Російської Федерації на території України в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року. URL: http://www.ucipr.org.ua/images/files/1729/635fc70051ac14.04751810_file.pdf.

Еко У. (2018) Ім'я Рози. Харків. Фоліо. 508 с.

Елеос Україна. URL: <https://eleos.com.ua/>

Євромайдан SOS. URL: <https://www.facebook.com/EvromaidanSOS>

Євромайдан SOS. URL: <https://www.facebook.com/EvromaidanSOS>

Єфіменко, Г. Г. (2005). *Затонський Володимир Петрович*. Енциклопедія історії України: Т.3. Київ: Наукова думка. URL:

http://www.history.org.ua/?termin=Zatonsky_V

Єфіменко, Геннадій (2018). *Попередній мирний договір України з радянською Росією*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0612T/>

Жарких В.Ю. (2018) Еволюція кліпової свідомості з точки зору філософії прагматизму. Наукова стаття. Збірник наукових праць. Гуманітарний часопис №3, 2018. Харківський авіаційний інститут. с.21-29.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Закон України «Про політичні партії в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

Закон України «Про громадські об'єднання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

Затонський, В. (1929) З спогадів про українську революцію. *Літопис революції*. №4, 139-172; № 5–6, 115-141.

Зашкільняк Л.О. (2012) Історична пам'ять та історіографія: методологічні аспекти взаємодії. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. Праць. Вип. 2. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети». С. 218-233.

Здоров, Андрій (2021). *«Народный секретарь по украинским делам»: особисті анкети й мандати Володимира Затонського початку 1918 р.* Historians.in.ua. URL:

<https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/2829-andrij-zdorov-narodnyj-sekretar-po-ukrainskim-delam-osobisti-anketi-j-mandati-volodimira-zatonskogo-pochatku-1918-r-publikatsiya-dokumentiv>

ЗооПатрульUA.URL:

<https://www.facebook.com/ZooPatrul.UA/>

ЗСУ Перетворили на добриво ще сотні окупантів: Генштаб порадував новими втратами ворога (2023) <https://agroday.com.ua/2023/12/04/zsu-peretvoryly-na-dobryvo-shhe-sotni-okupantiv-genshtab-poraduvav-povumy-vtratamy-voroga/>

Иникова, С.А. (2019). К вопросу о попытке создания в Москве в 1955 г. старообрядческой митрополии. *Религии*

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Росши, 1, 47-58. <https://doi.org/10.22250/2072-8662.2019.1.47-58>

История и антиистория. Критика «новой хронологии» академика А.Т.Фоменко», М., «Языки русской культуры», 2000 «История и антиистория. Критика «новой хронологии» академика А.Т.Фоменко». Анализ ответа А.Т.Фоменко, М., «Языки славянской культуры», 2001, изд. 2-е, дополненное. URL: <https://web.archive.org/web/20060216122912/http://hbar.phys.msu.su/gorm/library/book1.htm>

Исторія русовъ или малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конискаго, архієпископа белорускаго. Москва. въ университетской типографіи.1846. URL: <http://litopys.org.ua/istrus/istrus.htm>

Ільницька У. (2007) Політичні стереотипи та стереотипізація мислення: роль та значення у системі іміджевих комунікацій. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. Львів, Вип. 19. С. 96-100. Ініціатива Е+. URL: helpeplus.org

Інтегрована підтримка через міждисциплінарні мобільні команди. URL: <https://www.healthright.org.ua/proekti/mobilni-komandy/>

Інтерв'ю з головою великоруської мирної делегації Раковським. Відродження. 1918, 45, 24 травня, 6.

Ісламський культурний центр ім. Мухаммада Асада. URL: <https://www.facebook.com/islam.lviv>

Іщенко А. (2022) Насіння у кишені покладіть: українці дають відсіч та не бояться російських окупантів// https://24tv.ua/nasinnya-kisheni-pokladit-ukrayintsi-dayut-vidsich-ne-boyatsya_n1890897.

Каганов Ю. О. (2012) Музыка як ідеологічний феномен: радянський контекст і українська версія (друга половина ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, Вип. XXXIII. С. 159-164.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

http://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/33/kaganov.pdf.

Карітас Україна. URL: <https://caritas.ua/>

Касьянов, Георгій (2015). *Україна між революцією, самостійністю та окупацією. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки*. Київ: Ніка-Центр, *Киевская мысль*. 1918, 17.

Кількість громадян, залучених до благодійності й волонтерства, зросла вдвічі. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/number-people-involved-charity-and-volunteering-has-doubled-over-past-year>

Колодний, А. (2008). Плюральність релігійного життя України. *Українське релігієзнавство*, 46, 211–219.

Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/96-вр#Text>

Крижня М. (2022) Музичний спротив: 12 пісень, що стали символом незламності українського народу в 2022 році. Суспільне. Культура.

<https://susplne.media/culture/343394-muzicnij-sprotiv-12-pisen-so-stali-simvolom-nezlamnosti-ukrainskogo-narodu-v-2022-roci/>

Крилова-Грек Ю. (2017) Психолінгвістичні аспекти маніпулятивного перекладу у медійному просторі. *East European Journal of Psycholinguistics*. Volume 4. Issue 1. С.114-121.

Крим SOS .URL: <https://krymsos.com/en/>

Кудрін О. (2021) Як російська пропаганда паразитує на стереотипах про війну. Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3227464-ak-rosijska-propaganda-parazitue-na-stereotipah-pro-vijnu.html>.

Кузнецова А.И. (2004) Пространственные мифологемы в творчестве У. Голдинга: дис. ... канд. филол. наук. М.. С. 16.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Кулинич І. В. (2015) Природа емоційного наповнення стереотипу. Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації. Вип. 46. С. 206-214. Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2015_46_24.

Кульчицький, Станіслав (2008). *Російська революція 1917 року: новий погляд*. Київ: Наш час.

Кучерявенко, І. Ф. (2005). Духовний центр старообрядництва на Півдні України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*, IX, 239–245.

Кучерявенко, І. Ф. (2009). Ізмаїльсько-Бессарабська старообрядницька єпархія: основні аспекти діяльності (1857-1946). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*, 26, 7–11.

Кучерявенко, І. Ф.(2007). Ізмаїльсько-Бессарабська старообрядницька єпархія як історико-культурний та конфесійний феномен (1857-1946 pp.). (PhD) (іст.). Ізмаїл.

Кушнірова Т.В. (2019) Наратив як літературознавча категорія // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2019 № 39, том 1. С.130-133. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v39/part_1/33.pdf

Ла Страда-Україна.URL: <https://la-strada.org.ua/garyachiliniyi>

Лазарович, О. (2002) «Мовні стереотипи і мовна картина світу». [В:] *Культура народів. Причорноморья* 32, 2002: 79-81.

Лисенко О. Є. (2004). Держава і релігійні конфесії в Україні (1943–1945 pp.). *Актуальні проблеми вітчизняної історії XX ст.*, т. 2, 155-175. URL: http://history.org.ua/LiberUA/Book/k2/2_1.pdf.

Лицевой Летописній свод URL: <https://ppt-online.org/500661> URL:

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

<https://weekend.rambler.ru/other/41292434-povest-vremennyh-let-zachem-ee-pravili>

Ліотар Ж.-Ф. (2010) Стан постмодерну. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lyotard_Jean-Francois/Sytuatsia_postmodernu/

Рябчук М. Ю. (2016) "Хохли", "малороси", "бандери": стереотип українця у російській культурі та його політична інструменталізація. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Вип. 1. С. 179-194. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_1_11

Лунева, О. (2013). Изменения в хозяйственной практике липован Придунайского края Украины в условиях коллективизации. *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 6, 281-288.

Лунева, О. К. (2012). Советская власть и липоване: судьбы «первого знакомства». *Липоване: история и культура русских-старообрядцев*, IX, 61–64.

Луньова, О. К. (2012). Політичні та соціально-економічні зміни в Придунайському краї України: 1940-1941 рр. (PhD) (іст.). Одеса.

Людина в біді. URL: <https://ukraine.peopleinneed.net/ua/>
М.Б. Свердров Екатерина как историк. 2014. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekaterina-ii-kak-istorik/viewer>

Майже 1 млрд доларів зібрали найбільші фонди країни. Йдеться про рахунки НБУ та фонди United24, Повернись живим, Фонд Притули 23 січня 2023 URL: <https://opendatabot.ua/analytics/donats-2022>

Максименко, С. Д. (2017). Теорія вищої нервової діяльності І. П. Павлова. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології», (38). <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2017-38.%p>.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Мартинюк, А. П. (2012). Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, С. 129.

Мельников, Ф. Е. (1999). Краткая история древлеправославной (старообрядческой) церкви. Барнаул: Изд-во БГПУ, 557 с.

Мережа Українських освітніх хабів. URL: <https://eduhub.org.ua/>

Микола Костомаров. (1920) Дві руські народности. Переклав Олександр Кониський, з переднім словом Дмитра Дорошенка. Київ Лайпціг: Українська накладня, URL:

<http://sites.utoronto.ca/elul/Kostomarov/DviNarodnosty.html>

Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р.: Збірник документів і матеріалів. Київ - Нью-Йорк-Філадельфія, 1999. С.15.

Мирончук, Н. М. (2013). Мовні стереотипи в комунікативних актах. Студентські наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна», 6, С. 202.

Михайлуца, М. І. (2007). Репресії духовенства на Одещині у 1940-1945 рр. (на матеріалах архіву УСБУ в Одеській області). *Історія України: маловідомі імена, події, факти*, 34, 355–361.

Михайлуца, М. І. (2008). Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945). Одеса: «ВМВ», 392 с.

Михайлуца, М. І. (2011). Південна Бессарабія: рік радянзації і перші дні війни. *Краєзнавство*, 2, 64-72.

Міжнародна організація з міграції. (2022, 17 квітня). Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 3. <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne->

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-3-17

Мусял, Богдан (2015). Політика більшовицької Росії щодо України в 1917-1922 рр. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917-1922 роки*. Київ: Ніка-Центр.

Назарій Заноз П'ять міфів російської пропаганди про Україну. Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29137371.html>

Народний Тил. URL: <https://ntua.fund/>

Національна Волонтерська Платформа. URL: <https://platforma.volunteer.country/>

Національна психологічна асоціація. URL: <https://www.npa-ua.org/>

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021– 2026 роки: Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

Національна та історична пам'ять (2012): Зб. наук. праць. Вип. 2. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 412 с.

Нестор Барчук (2022) Менеджер з міжнародних зв'язків в аналітичному центрі DEJURE Foundation. Сім популярних міфів про війну Росії проти України 25 травня 2022, 13:15. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/nauropulyarnishi-mifi-pro-viynu-rosiji-proti-ukrajini-ostanni-novini-50245001.html>

Низькопробне читиво. Путін присвятив пропагандистську статтю Україні –про що вона 12 липня 2021, 20:36 nv.ua URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/putin-napisav-stattyu-pro-ukrajinu-pro-shcho-vona-golovni-zayavi-putina-pro-ukrajinu-50170969.html>

Николай Васильевич Устрялов О системе прагматической русской истории: Рассуждение,

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

написанное на степень доктора философии. –СПб., 1836.
URL: <http://flibusta.site/a/19865>

Нова Рада. 1917, 10 листопада, 8 грудня.

Оверчук О.В. (2013) Вплив стереотипів на виникнення рухів протесту в Україні Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 49. С.95-102.
http://app.nuoua.od.ua/archive/49_2013/13.pdf.

Ожеван М.А. (2016) Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України // Стратегічні пріоритети, № 4 (41). URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/ozevan.pdf>

Організації підтримки бізнесу наближають перемогу України: 7 прикладів роботи. URL: <https://info.ppv.net.ua/business-support-organizations-wartime/>

Освіта для України майбутнього. URL: <https://maibutni.com.ua/onlineforua/>

Осташко, Тетяна (2011). Всеволод Голубович: портрет на політичному тлі. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років*. Вип.6, 48-49.

Осташко, Тетяна (2022). Сергій Шелухин. Самостійник від юриспруденції. *Український тиждень*. 28 грудня. URL: <https://tyzhden.ua/serhij-shelukhyn-samostijnyk-vid-iurysprudentsii/>

Памятные записки А.В. Храповицкого, статс-секретаря императрицы Екатерины Второй. М.: Университетская типография, 1862. 294 с. URL: <https://archive.org/details/khrapovytski1862>

Петлюра, Симон (2006). Статті. Листи. Документи /Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Центр українознавства, Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. Київ.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Пиріг, Руслан (2018). *Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року* / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України.

Поруч. URL: <https://poruch.me>

Порятунок тварин Харків. URL: <https://www.facebook.com/spt.kh/>

Потапенко, В., Тищенко, Ю., Каплан, Ю. та ін. (2022). Про стан розвитку громадянського суспільства України в 2021 році та його зміни на початку 2022 року. Ю. Каплан (заг. ред.), Матеріали щорічного доповідного збірника. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень

Почепцов Г.Г. (2012) Від Facebook'у і гламуру до WikiLeaks: медіа комунікації. Київ: Спадщина. 464 с.

Право на захист. Курс проствітницьких лекція із кризової психологічної підтримки. Для всіх, хто постраждав від наслідків війни в Україні. URL: <https://www.youtube.com/@R2Protection>

Право на здоров'я. URL: <https://www.facebook.com/HealthRightUkraine>

Предко О. І. (2011) Міфи та стереотипи як конструкти ідеологем Науково-практична конференція „Ідеологія в сучасному світі», 19-20 жовт. 2011р.: [матеріали доповідей і виступів]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет», С. 190-192. https://dphs.univ.kiev.ua/files/19_20_10_2011_ideology_konference.pdf.

Пригарин, А. А. (2019). Автобиографические материалы священства как источник для изучения вхождения липован в советское пространство (вторая половина 1940-х гг.). *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 7, 287–303.

Пригарин, А. А., Федорова, А. И. (2020). Русские старообрядцы Одессы: этноконфессиональность в

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

умовлях полікультурного міста. Одеса–Ізмаїл: «ІРБІС», 368 с.

Прихисток. URL: <https://prykhystok.gov.ua/>

Прігарін, О. (2003). Борода та її знакові функції в уявленнях старообрядців Подунав'я. *Тіло в текстах культур. Студії з культурної антропології. Київ: НАН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського*, 63–68.

Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 02.12.2021 № 1928-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20>

Психологічна підтримка українців під час війни від психотерапевтів-практиків. URL:.

<https://t.me/PsihologDopomogaWarInUa2022>

Ребрій, О., & Сиса, Я. (2022). Національні стереотипи як проблема перекладу. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов, (95), 44-51. <https://doi.org/10.26565/2786-5312-2022-95-06>.

Редькіна Г. М. (2008) Етнонаціональні стереотипи у масовій свідомості населення України в умовах державної незалежності. Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. Вип. 41. С. 147-156. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzิปiend_2008_41_19.

Рибка Н.М. (2010) Стереотипи суспільної свідомості як фактори ризику в сучасному світі Матеріали міжнародної міждисциплінарної конференції «Людина та її ідентичність у добу глобалізації», 29-30 червня 2010 р./ Відп. за випуск проф. А. Карась. Львів, С. 312-314.

Рибка Н.М. (2011) Ідеологія як система стереотипів Науково-практична конференція „Ідеологія в сучасному світі», 19-20 жовт. 2011р.: [матеріали доповідей і виступів]. К.: Видавничо-поліграфічний центр

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

«Київський університет», С. 194-195.
https://dphs.univ.kiev.ua/files/19_20_10_2011_ideology_conference.pdf.

Робітнича газета. 1917, 9 листопада, 6 грудня; 1918, 4 січня.

Роман Шутов Морфологія російського міфу
MS.DETECTOR.MEDIA. URL:

<https://ms.detector.media/print/368/>

Російсько-українська війна: історичний контекст. URL:
<https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaroslav-grycak-yak-vynuk-mif-pro-bratni-narody>

Рудакевич О. Національні політичні стереотипи (Теоретико-методологічні засади дослідження) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/PSF/2009_11/Rudakevych.pdf/культури та його політична інструменталізація. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Вип. 1. С. 179-194. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2016_1_11.

СБУ відкрила онлайн-архів документів про долі Розстріляного Відродження, MS.DETECTOR.MEDIA. URL: <https://ms.detector.media/onlain-media/post/24693/2020-05-18-sbu-vidkryla-onlayn-arkhiv-dokumentiv-pro-doli-rozstrilyanogo-vidrozhennya/>

Семенишин О. І. (2023) Стереотипи в сучасному українському політичному дискурсі; Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2023 № 61 С.115-119. <http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v61/27.pdf>.

Сергій Плохій Вказ. твори скачати в пдф файл. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/8713/file.pdf>.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Сергій Плохій (2017) Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі URL: <https://krytyka.com/ua/books/pokhodzhennya-slovyanskykh-natsiy-domoderni-identychnosti-v-ukrayini-rosiyi-ta>

Сергій Плохій (2022) «Ця війна є війною за всю Європу». zbruc 06.03.2022 URL: <https://zbruc.eu/node/110984>

Смилянская, Е. Б., Денисов, Н. Г. (2007). Старообрядчество Бессарабии: книжность и певческая культура. Москва: «Индрик», 432 с.

Смолій В. (ред.) (2022). *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками*. У 2-х кн. / Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: Інститут історії України.

Смолій, В. (2011). *Нариси історії української революції 1917-1921 років*. Київ: Наукова думка.

Солдатенко, В. (2007). *Винниченко і Петлюра: Політичні портрети революційної доби*. Київ.

СпівДія. URL: spivdiia.org.ua

Таранець, С. В. (2001). Старообрядці в Південній Бессарабії (від початку поселення до 1917 р.). *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України*, 7, 61–91.

Таранець, С. В. (2009). Старообрядці Бессарабії та їх переслідування російським урядом у ХІХ — на початку ХХ ст. *Український історичний журнал*, 4, 84-94.

Телеграма Совета народных комиссаров. Архів Радянської України. 1932, 1-2, 32.

Тимофеев, В. (2013). Белокриницкая митрополия в годы Второй мировой войны: Освященный собор в г. Яссы, 1943 г. *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 6, 455-462.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Толочко А. П. (2005) «История Российская» Василия Татищева: Источники и известия. М.: Новое литературное обозрение; К.: Критика, 544 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010018>.

Томпсон, Ева М. (2006) Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. / Пер. з англ. М. Корчинської. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи». 368 с. ISBN 966-500-265-1 URL: <http://litopys.org.ua/thompson/tom.htm>

Трибунал для Путіна. URL: <https://t4pua.org/>

Україна. П'ята ранку/Ukraine. Five AM Coalition.URL: <https://www.5am.in.ua/>

Український ветеранський фонд. URL: https://veteranfund.com.ua/projects/hot_line/

Українські десантники показали, як перетворюють ворогів на добрива для ґрунту (2022) <https://armyinform.com.ua/2023/02/14/ukrayinski-desantnyku-pokazaly-yak-peretvoryuyut-vorogiv-na-dobryva-dlya-gruntu/>

Учасники Коаліції / Коаліція на захист громадянського суспільства. URL: <http://cscoalition.org.ua/pro-nas/uchasnyku-koa>

Феденко, Панас. Історія революції (1917–1921). Т.1: Центральна Рада. Б.м., 19.

Федорова, А. (2020). Ізмаїльська старообрядницька єпархія: проблема пошуку власного єпископа (1906–1919 рр.). *Емінак*, 3 (31), 88–97. [https://doi.org/10.33782/eminak2020.3\(31\).438](https://doi.org/10.33782/eminak2020.3(31).438)

Федорова, А. (2021). Ізмаїльська старообрядницька єпархія у перші повоєнні роки (1945–1947). *Старожитності Лукомор'я*, 2, 124–134. <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.2.69>.

Федорова, А. И. (2005). Ситуация в Измаильской епархии в 30-х гг. XX в. *Липоване: история и культура русских-старообрядцев*, II, 59–64.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Федорова, А. И. (2011). В защиту Феогена: анализ брошюры С. Никанорова «Обращение к братьям старообрядцам». *Культура русских-липован в национальном и международном контексте*, 5, 158–174.

Федорова, А. И. (2013). Взаимоотношения власти и православной церкви Румынии со старообрядцами Бессарабии (1918-1944 гг.). *Липоване: история и культура русских-старообрядцев*, X, 112-113.

Федорова, А. И., Пригарин, А. А. (2021). Арсений Лысов – последний епископ Измаильской старообрядческой епархии. *Старообрядчество: история и современность, местные традиции, русские и зарубежные связи: материалы VII Междунар. науч.-практ. конф.* Улан-Удэ, 95-110. <https://doi.org/10.18101/978-5-9793-1674-1-95-110>.

Федорова, А. И. (2005) Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у ХІХ – першій половині ХХ ст.: історико-конфесійний аспект. (PhD) (іст.). Одеса.

Федорова, А. И. (2009, квітень). Початок протистояння: старообрядницькі єпископи Інокентій та Феоген (20-ті роки ХХ ст.). *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць II Міжнар. наук.-практ.конф, 10–11 квітня 2009 р.* Одеса, 356–361.

Федорова, А. И. (2021) Доля старообрядницького священника Симеона Деткова (за даними Мазаракіївського архіву). *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць*, 8, 404-412.

Федорова, А. И. (2022). Старообрядці України в умовах військової агресії РФ. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна у сучасному міжнародному просторі» (13-14 червня 2022, Одеса)*. Київ. С.112-116.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Федорова, А.І (2007). Анастасій – єпископ Ізмаїльської старообрядницької єпархії. *Інтелекція і влада*, 9, 243-250.

Федорова, А.І. (2008). Старообрядницька Ізмаїльська єпархія (50-і рр. XIX ст. – 40-і рр. XX ст.). *Науковий вісник*, 20 (76), 167-177.

Фіксація воєнних злочинів Російської Федерації. URL: <https://russiancrime.org/>

Фонд «Голоси дітей». <https://voices.org.ua/>

Фуко М. (2003) Археологія знання. Київ. Основи. 326 с.

Христюк, Павло (1969). *Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр.* Т.2. Нью-Йорк, вид-во Чарторийських, передрук 1921.

Худолій А. О. (2022) Інформаційна війна 2014-2022 рр.: монографія. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», С.108.

Худолій А. О. Інформаційна війна 2014-2022 рр.: монографія. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. 208 с.

Худолій А.О. (2009) Політичні стереотипи у геостратегії США. Острого: Вид-во НаУОА. 148 с.

Центр громадянських свобод. URL: <https://ccl.org.ua/en/>

Центр допомоги врятованим. Запоріжжя. URL: <https://www.facebook.com/cdv.zp/>

Центр прав людини «ZMINA». URL: <https://zmina.ua>

Центр Разумкова. (2023, травень). Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-traven-2023r>

Центр Разумкова. (2023, травень). Суспільно-політичні орієнтації громадян України (травень 2023р.) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni->

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

doslidzhennia/suspilnopolitychni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-traven-2023r

Центр спільних дій. (2022). Спільноти воєнного часу: дієві та вчасні. URL: <https://centreua.org/publikatsiyi-golovna/shho-dopomagaye-gromadskym-initsiatyvam-butyu-uspishnishymu-pid-chas-vijny-rezultaty-doslidzhennya>

Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів в Україні. URL:

<https://www.facebook.com/TserkvaIsusaKhrysta>

Циганенко, Л. Ф. (2018, жовтень). Образ ворога в спогадах дітей – свідків подій Другої світової війни (на матеріалах Південної Бессарабії). *Усна історія: теорія, метод, джерело: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. 24-26 жовт. 2018 р., м. Вінниця*. Вінниця, 41–47.

Чикаленко, Євген. (2011). *Щоденник (1918-1919)*. Київ: Темпора.

Шелухин С. (1936). Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. Прага. URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/2254-sheluhin-s-ukrayina-nazva-nashoyi-zemli-z-naydavnishih-chasiv/>

Шерман, О. М. (2010). Специфіка політичних стереотипів у суспільствах перехідного типу. Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї, 19, С. 323. Режим доступу:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26672/32-Sherman.pdf?sequence=1>

Шиприкевич О. (2011) Вплив етнічних стереотипів на етнонаціональні взаємини в Україні (відображення в ЗМІ). *Народна творчість та етнологія*. № 1. С. 45-52.

Шкаровский, М.В. Старообрядцы СССР в годы Великой Отечественной войны. *Санкт-Петербургская духовная академия Русской Православной церкви*. URL: <http://spbda.ru/publications/shkarovskiy-m-v-staroobryadcy-sssr-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voyny/>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Шорников, П. (2003). Старообрядцы и оккупация. 1941–1944. *Старообрядцев Молдавии живое слово*. Кишинев, 78–89.

Шурко О.Б. (2016) Стереотипи як складова політичної свідомості. Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. Вип. 8. С. 161-166. http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/8_2016/22.pdf.

Шурко, О. (2019). Політичний стереотип у процесі політичної комунікації. Історико-політичні проблеми сучасного світу, (40), 140–145. <https://doi.org/10.31861/mhpi2019.40.140-145>.

Що таке Мережа? / Мережа хабів громадянського суспільства. URL: <https://www.hubs.org.ua/pro-nas/shcho-take-merezha/>

Як добиралися до України Ленін і Раковський. *Діло*. 1925, 27, 3.

Якименко, Ю. та ін. (2021). Україна: 30 років на європейському шляху. К.: Заповіт.

Якубова, Лариса (ред). (2021). *Україна й українці в постімперську добу (1917–1939)*. Київ: Академперіодика.

Ярослав Грицак. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. [Навч. посібник]. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.

Ярослав Грицак: як виник міф про «братні народи»? УІНП. Головна, Інформаційні матеріали.

«Украина как порождение большевиков» и «Украина как антипод России» – фактчекинг интервью Путина телеканалу «Россия 1» 2021-06-10. stopfake.org , URL: <https://www.stopfake.org/ru/ukraine-kak-porozhdenie-bolshevikov-i-ukraina-kak-antipod-rossii-faktcheking-intervyu-putina-telekanalu-rossiya-1/>

2019 Індекс сталості організацій громадянського суспільства. URL:

<http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/CSOSI.pdf>

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

ADRA Ukraine. URL:

<https://www.facebook.com/ADRA.Ukraine>

Ankersmit F. (2009) From Narrative to Experience // Rethinking History. No. 2. P.10-107.

Ankersmit F. R. (2005) Sublime Historical Experience. Stanford: Stanford University Press. 504 p.

Bally Ch. (1944) Linguistique générale et linguistique française. - P., 1932. VIII, 410 p. Idem. 2. éd.- Berne, 1944. 440 p.

Blair, I. V., Ma, J. E., & Lenton, A. P. (2001). Imagining stereotypes away: The moderation of implicit stereotypes through mental imagery. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 828-841.

Brockmeier, Jens and Rom Harre. (2001). «Narrative, Problems and promises of an alternative paradigm». In *Narrative and Identity*, Jens Brockmeier and Donald Carbaugh (eds.). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. P. 39-59.

Brockmeier, Jens and Ronald Carbaugh. 2001. Introduction. In *Narrative and Identity*, Jens Brockmeier and Donald Carbaugh (eds.). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. P. 1-15.

CAF World Giving Index (2021). URL:

https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us/research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf

Chico & Qatoshi «Орка тіло ляже в ґрунт, допоможе ЗСУ» https://www.youtube.com/watch?v=FoAhWgpEdeA&ab_channel=Musicforyou.

Cyber Legion. URL: <https://www.facebook.com/cyber.legion2022>

Doise W. *Social Representations in Personal Identity / Social Identity (international perspectives)*. London-New Delhi, 1998. 13-24.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Dornik, Wolfram (u. a.) (2011). *Die Ukraine zwischen Selbstbestimmung und Fremdherrschaft 1917–1922*. Graz, Leykam.

Droysen JG (1937) Historik. Vorlesungen über Encyklopädie und Methodologie der Geschichte. München: Oldenburg. 543 p.

Education 2030 Framework for Action to Be Formally Adopted and Launched. Paris, Nov. 4. 2015.

Forgas, J.P. von Hippel, W. & Haselton, M. (Eds.). (2007). *Evolutionary psychology and social cognition*. New York: Psychology Press. p.344.

Gerasimov I. (2014) Ukraine 2014: The First Postcolonial Revolution .*Ab Imperio*. No. 3. С. 29-30.

Golczewski, Frank (2010). *Deutsch und Ukrainer: 1914–1939*. Ferdinand Schöningh Verlag.

Harold D. Lasswell. *The Structure and Functions of Communications in Society*. // *Mass Communications*. Ed. by Wilbur Schramm. Second edition. Urbana, Chicago, London. University of Illinois Press, 1960. P. 117-128.

Hausmann, Guido (2019). Brest-Litowsk 1918. Zwei Friedensschlüsse und zwei Historiographien. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 70, 5-6, s.271.

James W. *Pagmatism*. Harward UP.: 1907. -186 p.

James.W. *The Principles of Psychology*. Cambridge, Mass., Harward UP. 1890. -576.

John Searle *Speech Acts*, Cambridge University Press 1969, J. L. Austin. *How to do things with words*. Вперше опубліковано в 1962 г. в издательстве «Oxford University Press». Перевод сделан по изданию: Austin J. L. *How to do things with words*. Oxford UP, New York, 1973.

Kappeler, Andreas (2017). *Ungleiche Brüder: Russen und Ukrainer: Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. München: Verlag C.H.Beck oHG.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Klerk de V., & Bosch, B. (1995). Linguistic stereotypes: Nice accent – nice person? *International Journal of the Sociology of Language*, 116, 17–38

Lifeline Ukraine.URL: <https://lifelineukraine.com/>

Lifton R.J. *The Protean Self: Human Resilience in the Age of Fragmentation*. Chicago UP, 1996. -272 p

Lippmann W(1921). *Public opinion* New York: MacMillan Co, 1921. 427 с. (Second printing 1998). https://monoskop.org/images/b/bf/Lippman_Walter_Public_Opinion.pdf.

Lippmann, W. (1922). *Public opinion*. New York: Macmillan. Retrieved from <https://wps.pearsoncustom.com/wps/media/objects/2429/2487430/pdfs/lippmann.pdf>, c. 174.

Löschmann M. (2001) Was tun gegen Stereotype? *Interkulturelle Kommunikation in Wirtschaft und Fremdsprachenunterricht / Gerhard Wazel*. Institut für Interkulturelle Kommunikation e.V. (Hrsg.). Frankfurt-am-Main: Lang. P. 147-201.

Castano E., Paladino M.-P., Coull A.(2002) Protecting the ingroup stereotype: Ingroup identification and the management of deviant ingroup members. *The British journal of social psychology*. Vol. 41 (3). P. 365-386.

Quasthoff U.M. (1989) *Ethnozentrische Verarbeitung von Informationen: Zur Ambivalenz der Funktionen von Stereotypen in der interkulturellen Kommunikation // Wie verstehen wir Fremdes? Aspekte zur Klärung von Verstehensprozessen*. München. P. 37-62.

Luschnat-Ziegler, Marian (2021). *Die ukrainische Revolution und die Deutschen 1917-1918*. Marburg.

Megill A. (2007) *Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice*. Chicago: University of Chicago Press, 2007a. 304 p.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

Menand L. *The Metaphysical Club: A Story of Ideas in America* / Louis Menand. N-Y.: Farrar, Straus & Ciroux, 2001. – 243p.

Panther, K.-U., & Thornburg, L.L. (2007). Metonymy. In D. Geeraerts, & H. Cuyckens (Eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (pp. 236–263). New York: Oxford University Press, c. 256

Pierce Ch.S.(1958) *How to Make our Ideas Clear?* Camdridge Mass.: Harvard Univ. Press. 35 p.

Plokhyy, Sergii (2016). *The Gates of Europe. A History of Ukraine*. New York: Basic books.

Plous S. (2003) *The Psychology of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination: An Overview.* // S. Plous (Ed.), *Understanding Prejudice and Discrimination*. New York: McGraw-Hill, pp. 3-48.

Porter Abbott (2012) *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge University Press. 252p.

Prozorro+. URL: <https://prozorro.gov.ua/page/plus>

Riceur P. (1995) *Hermeneutics and Human Science*. Cambridge university press. P. 286;

Roadmap of Reforms 2019-2023 / ed. by Bohdan Yatsun. Kyiv, 2018. 74 p. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/DKR-RPR-2019-2023.pdf>

Routledge Encyclopedia of Narrative Theory/ Edited by David Herman, Manfred Jahn and MarieLaure Ryan // Routledge Taylor and Francis Group. London and New York, 2008. 718 p.

Schiffrin D. In *Other Words: Variation in reference and narrative*. Cambridge, 2006.

Schiller F.C.S. *Our Human Truths*. N-Y.: Columbia UP, 1939 (posthumous). 371p.

Shurko, O. (2019). Політичний стереотип у процесі політичної комунікації. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, (40), 140-145. <https://doi.org/10.31861/mhpi>.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

<https://mhpi.chnu.edu.ua/index.php/issues/article/view/194/174>.

Stebbins, L., Lashley, L. K., Golden, C. J. (2020). Stereotype Thinking. Essays in Developmental Psychology. Available at: https://nsuworks.nova.edu/cps_facbooks/737

Survey says 86.6% of Russians support the armed invasion of Russia in other European countries, activegroup.com.ua/
Опубліковано 16.03.2022 від Єременко Андрій/ URL: <https://activegroup.com.ua/2022/03/16/survey-says-86-6-of-russians-support-the-armed-invasion-of-russia-in-other-european-countries/>

Tajfel, H. (1984). Intergroup relations, social myths and social justice in social psychology. In H. Tajfel (Ed.), *The social dimension: European developments in social psychology*, vol 2 (pp. 695-715). Cambridge: Cambridge University Press.

Uanimals. URL: <https://uanimals.org/>

Ukrainian Pet Association Worldwide. URL: <https://upaw.org/>

Vermeulen T., van den Akker R. (2010) Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. Vol. 2. P. 1-14.

Veteran Hub. URL: <https://veteranhub.com.ua/>

Vulpus, Ricarda (2022). Konkurrenz, Konflikt, Repression. Russland und die ukrainische Nationalbildung. *Osteuropa*, 6-8, 105–116.

White H. (1978) Historical Text as Literari Artifact // *The Writting of History. Literary Form and Historical Understanding*. Ed. By R. H. Canary and H. Kozicki. The University of Wisconsin Press. P. 41-62.

White H. (2010) *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory, 1957-2007*. Baltivjre/ Ed. Robert Doran. 388p.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф. Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

White Hayden. (1975) *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore-London: JHU Press, 448 p.

Windholz George, (1996) *Pavlov's Conceptualization of the Dynamic Stereotype in the Theory of Higher Nervous Activity*. *The American Journal of Psychology* Vol. 109, No. 2 (Summer, 1996), pp. 287-295 (9 pages) Published By: University of Illinois Press <https://doi.org/10.2307/1423277>.

Wojtasik, Lesław (1975) *Psychologia propagandy politycznej*. Państwowe Wydawn. Naukowe, 374 p.

АВТОРИ

АФАНАСЬЄВ Олександр Іванович – доктор філос. наук, проф., Національний університет «Одеська політехніка», Одеса, Україна.
e-mail: o.i.afanasiev@op.edu.ua, ORCID: 0009-0006-3605-3931

БЕЗРОДНА Віра Ілінічна – канд. політ. наук, доцент, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, Одеса, Україна.
e-mail: verabezrodnaya@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5602-1930.

ЖАРКИХ Володимир Юрьєвич – доктор філос.наук, проф., Національний університет «Одеська політехніка», Одеса, Україна.
e-mail: vzharkykh@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2829-9625

МЕЛЬНИК Олег Вітальйович – канд істор. наук, доцент, Національний університет «Одеська політехніка», Одеса, Україна.
e-mail: melnik@op.edu.ua, ORCID: 0009-0006-2033-1271

РИБКА Наталія Миколаївна – канд філос. наук, доцент, Національний університет «Одеська політехніка», Одеса, Україна.
e-mail: nmrybka@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9659-6077

СИНЯВСЬКА Олена Олександрівна – канд. істор. наук, доцент, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна.

Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення:
Колективна монографія /О. Афанасьєв, В. Безродна, В. Жарких, та ін.; за ред. проф.
Жарких В.Ю., доц. Рибка Н.М. Одеса: Олді+, 2024.334с.

e-mail: o_syniavska@onu.edu.ua, ORCID: 0000-0002-7247-3590.

ФЕДОРОВА Алла Іванівна – канд. істор. наук, доцент,
Національний університет «Одеська політехніка», Одеса,
Україна.

e-mail: fedorova.alla@op.edu.ua , ORCID: 0000-0002-0306-7804

Наукове видання

**ГУМАНІТАРНІ ВИМІРИ ВОЄННИХ ЧАСІВ:
НАУКОВЕ ТА ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ**

Колективна монографія

За редакцією В.Ю. Жарких, Н.М. Рибка

Комп'ютерна верстка Н.М. Рибка

Видано в авторській редакції

Підписано до друку 13.03.2024 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 19,41. Наклад 300. Зам. № 0424-46.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво та друк: Олді+
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
E-mail: office@oldiplus.ua
Тел.: +38 (098) 559-45-45
Свідоцтво ДК № 7642 від 29.07.2022 р.



